LIETUVIŲ MOKSLO DRAUGIJOS LEIDINYS

M. BIRŽIŠKOS

LIETUVOS GEOGRAFIJA

(Vidurinėms mokykloms vadovėlis).

I. PRIGIMTIS

Tau, mylimas kraštė!

(9 — 13 tūkstantis).

Lietuvių Mokslo Draugijos Komisionierius „Švyturio“ B-vė.

VILNIUS — — ŠVYTURIO B-VĖS SPAUSTUVĖ — — 1921

Lietuvių Mokslo Draugijos Vadovėliai.

I. TIKYBOS VADOVĖLIAI.

1. J. Skruodžio Religijos mokymo metodika. 1920 . . . . . . 15 auksinų
2. „ Etika. 1920 . . . . 16 „
3. „ Religijų istorija. 1921 . . . . 26 „
4. V. Gadovskio Bažnyčios istorijos vadovėlis. I. 1920 . . . 15 „
5. „ „ „ „ II. 1920 . . . 13 „
6. K. Čibiro Dogmatika. 1921 . . . . 13 „

II LIETUVIŲ KALBOS VADOVĖLIAI.

7. A. Kriaušaičio ir Rygiškių Jono Lietuvių kalbos gramatika. 1919 Išpirkta
8. P. Klimo Lietuvių kalbos sintaksė. 1918 . . . . „
9. „ Skaitymai lietuvių kalbos pamokoms, II leidimas. 1918 . . . . „

III. LIETUVIŲ LITERATŪROS VADOVĖLIAI

10. M. Biržiškos Lietuvių dainos. 1916 . . . . „
11. Van der Meuleno Gamtos prilyginimai lietuvių dainose ir raudose. 1919 . . . . 7 auksinai
12. M. Biržiškos Lietuvių dainų literatūros istorija. 1919 . . . 10 „
13. „ Dainų atsiminimai iš Lietuvos istorijos. 1920 . 15 „
14. „ Duonelaičio gyvenimas ir raštai. 1921 . . . . 20 „
15. „ Iš A. Mickevičiaus raštų. Lenkiškai ir lietuviškai. 1919 . . . . 16 auksinų
„ „ „ 1921 aptaisais 22 „
16. „ Lietuvių literatūra Vilniaus universiteto metu. 1921 . . . . 10 „
17. „ Dainos kelialis. 1921 . . . . Spaud.

IV. LIETUVIŲ ISTORIJOS VADOVĖLIAI.

18 M. Biržiškos Lietuvos istorijos pradžiamokslis. 1919 . . . 10 „
19. P. Klimo Lietuvių senobės bruožai. 1919 . . . . 11 „
20. S. Kutšebos Lietuvos visuomenės bei teisės istorija. 1916 . Išpirkta.
21. M. Liubavskio Lietuvos istorija ligi Liublino unijos. I d. 1921 10 auks.
22. „ „ „ „ „ „ II d. Spaud.
23. M. Biržiškos Lietuvos sukilimas 1794 m. 1919 . . . . . . 3 auksinai
24. P. Klimo Lietuvos žemės valdymo istorija. 1919 . . . . . 6 „
25. „ Muravjevo laikmetis Lietuvos žemės valdymo istorijoje. 1920 . . . . 3 „

LIETUVIŲ MOKSLO DRAUGIJOS LEIDINYS

M. BIRŽISKOS

LIETUVOS GEOGRAFIJA

(Vidurinėms mokykloms vadovėlis)

I. PRIGIMTIS

Tau, mylimas krašte!

(3 — 5 tūkstantis)

VILNIUS — — M. KUKTOS SPAUSTUVĖJE — — 1918.

Autoriui neatspėjus dar pasinaudoti kritikos nurodymais ir perveizdėjus patobūlinti viso vadovėlio, 3—5 jo tūkstantį leidžiame mokyklų reikalui be atmainų (stereotipu). Tik 1—2 lakšte ištaisėme vieną kitą mažmožį ir pabaigoje tiksliau nurodėme taisytinąsias paklaidas.

Vadovėlių Leidžiamoji Komisija.

Autoriaus žodis.

Šis raštas yra ne prigimtininko pagamintas, bet žmogaus, kuriam tik netikėtai tenka mūsų viduriněje mokykloje Lietuvos geografijos mokyti. Pagamintas, be to, sunkiu karo metu. Tatai, be abejo, skaudžiai bus atsiliepę ir rašto turinyje ir išdėstyme. Mokiniams ir mokytojams bus tad progos ir reikės šis vadovėlis patiems tobulinti. Tiesą pasakius, nėra tai dar vadovėlis, bet tiktai šiuo tarpu jį atstojančios pasiskaitymų knygos.

Neabejoju, jog nė vienas mokytojas aklai nesaks mano vadovėliu, bet stengsis, viena apleidęs, kita pridėjęs, taikinti jį į mokinių sąstatą arba apylinkę, iš kurios daugumas mokinių pareina. Atkreipiu mokytojų akį dar į tai, jog visa, kas yra tankesniu raštu paduodama, skiriama mokslo paįvairinimui, pasiskaitymui ar pašnekesiams, ne išsimokymui.

Visos pataisos, pastabos ar šiaip nuomonės apie vadovėlį ne tik maloniai bus autoriaus priimtos, bet ir prašyte yra prašomos. Jos bus sunaudotos naujiems leidimams, jei tik gyvenimas bus jų reikalingas. Šiuo ar vėlesniu metu jos galima siųsti Lietuvių Mokslo Draugijos adresu (Vilnius, Aušros Vartų g. 21), pažymėjus: «del geografijos vadovėlio».

M. B.

P. S. Nenusistačius dar naujam Lietuvos paskirstymui apskritimis, vadovėlyje tebevartojama mūsų žmonių įprastas paskirstymas Rusų laikmečio gubernijomis ir apskritimis.

M. B.

I. Lietuvos plotas ir sienos.

Ten, kur Nemunas banguoja
tarp kalnų, lankų,
broliai vargdieniai dejuoja
nuo senų laikų.
Ten močiutė užlingavo,
raudomis mane,
į krūtinę skausmą savo
liejo nežinia.
Girios ūžė ten, minėjo
tuos didžius laikus,
kad lietuvis netikėjo,
jog belaisvis bus.
Ten apleistos pilys griūva
ant kalnų aukštai;
milžinų ten kaulai pūva,
verkia jų kapai.

Ma ironis).

1. Aisčių giminės. Lietuvos sienos dar ligi šiol nėra aiškios. Senovės *baltų*, arba *aisčių*, giminės—prūsai (senprūsiai), lietuviai, latviai ir jotvingiai *) — buvo gyvenusios daug didesniam žemės plote, negu išlikę ligi mūsų dienų lietuviai ir latviai dabar kad gyvena. Visu plačiu Baltijos pajūriu XIII amžyje jos tebebuvo užėmusios ne mažiau, kaip 200—250 tūkstančių kvadratinių varstų

*) Senovės raštai tą giminę visaip vadina: jatwa, jatviagi, jatviazi, jatwingi, jaczwingi, jazuingi, jaczwingowie ir tt. Viena senoji kronika ir did. Lietuvos kunigaikštis Vytautas tuos Pagirio (lenk. Podlasie) ir Sudavijos gyventojus pavadinę yra *getais*. Todel dr. J. Basanavičius, dar kitais išrodymais atsirėmęs, taria juos reikiant *getvininkais* vadinti, nuo žodžio *getis*—ganykla. Tokiu būdu *getai*, arba *getvininkai*, turėtų reikšti: ganyklų valdytojai, piemenys. Tuo tarpu betgi, ligi tas dalykas dar nėra paaiškėjęs, tą giminę čia vadinsime plačiau žinomu ir vartojamu *jotvingių* vardu, kaip jį yra išvedęs mūsų žinomas kalbininkas K. Būga.

(225—285 t. kvadratinių kilometrų). Didumo bus tatai sulig dabartine Italija (250 t. kvad. var. = 286 t. kvad. kilom.). Tos giminės tačiau kiekviena skyrium gyveno, savimi tesirūpino, į kitas neatsižvelgdamos. Todel vienos jųjų žuvo kovose su savo kaimynais vokiečiais ir slaviais, būtent, prūsai ir jotvingiai. Latviai, kad ir yra išlikę, bet savos valstybės niekada nėra turėję ir visą laiką išbuvo vienų ar kitų savo kaimynų valioje. Vieni lietuviai tebuvo sukūrę plačią, galingą valstybę, kuri Europoje kadai daug svėrė. Jie tačiau irgi savo laisvę buvo praradę.

2. Prūsai. Aisčių padermės kadai visų žinomieji *prūsai* gyveno vakaruose, išsiplėtę į rytus nuo pat Vislos upės žiočių. Jie kalbėjo senprūsių, lietuvių kalbai artimomis tarmėmis ir skirstėsi *pamėžonimis*, *pagėžonimis*, *varmiais*, *natangais*, *samiais* (*sambiais*), *galindais* ir *bartais*. Jųjų kaimynai prūsais vadino taip pat *sudavus*, *nadravius* ir *šalavius*, kurie gyveno vasaros rytuose bei rytuose, nuo Kuršių įlankos, Deimės, Priegalės, Ungurupės ir Sudavų (dabar Mozūrų) ežerų ligi dabartinės Kauno gub. ir dar šiapus Suvalkų gub. sienos. Anos trys giminės tačiau kalbėjo lietuvių kalbos tarmėmis; rytuose jos siekėsi su kitomis lietuvių giminėmis ir yra išlikusios ligi pat mūsų laikų. Tatai yra Prūsų lietuviai, kurių kraštas vadinasi *Prūsų, arba Mažoji, Lietuva*. J priklauso Vokiečių valstybei ir sudaro Rytinių Prūsų (Ostpreussen) provincijos dalį. Antrąją dalį, taip pat dalį Vakarinių Prūsų (Westpreussen) sudaro buvęs senprūsių kraštas. XIII a. kovose kryžeivių išžudyti ar pavergti, ligi XVII a. pusės senprūsiai galutinai sumišo su vokiečiais ir nutautėjo. Vienintelis jų atminimas tėra krašto bei atskirų vietų išlikę senovės vardai.

Prūsų liekanos. Kai kurie prūsai XIII a. kryžeivių spaudžiami išbėgo Lietuvon. Čia kunigaikščiai įkurdino juos pietuose ir rytuose, gudų (rusų, baltarusių) pasieniais, daugiausia dabartinėje Gardino gubernijoje, būtent, šiaurinėse Gardino ir Slanimo apskrityse. Lietuvos prūsai yra pasižymėję, narsiai Gardiną prieš totorius gindami. Nors didelė išeivių dalis Prūsuosna apent sugrįžo ir prisiėmė kitų savo tautiečių likimą, bet ir Lietuvoje jų nemaža yra likę, su lietuviais ar gudais ilgainiui sumišusių. Prūsų išeiviams reikėtų priskirti Prūsų, Prūselių, Prūseikių, gal Bartų, Bartelių, Bartininkų ir panašių vardų sodžiai, kurių tiek užeiname Suval-

kų, Vilniaus, net tolimoje Minsko gub., nes ton pusėn, greičiausia, ir bus prūsai bėgę. Kauno gub. šitokių vietų vardų daug rečiau užeiname. Slanimo *Zytelos* (Zietelos) valsčiuje, kuriame, kaip ir plačioje apylinkėje, žmonės šiaipjau gudiškai kalba, Zasačių, Pagirių ir Narčių sodžiuose pirmiau kokiu du tūkstančiu gyventojų, o ir dabar keli šimtai, ypačiai Zasačiuose, lietuviškai savotiška tarme tebekalba.

Mūsų kalbos bei praeities tyrėjai taria juos anų prūsų išeivių ainius esant; pačiuose gi žmonėse yra išlikusių padavimų, jog jų seneliai gyvenę Kauno gubernijoje, bet juos iš tenai iškėlęs «Sultanas», kurs labai juos buvęs pamilęs.

Sudavų dalį kryželviai iškėlė Karaliaučiaus apylinkėn, kurioje šie dar ilgą laiką *Sudaukampį* tebedarė.

3. Latviai. Vakaruose su prūsais susisiekdami, šiaurės ir vasaros rytų pusėje lietuviai turėjo artimiausius *latvių* giminės kaimynus. Latviai abiem Dauguvos upės krantais yra apėmę plačių Baltijos jūros kraštą: dabartinį Kuršą, Vidžemio (Lyvžemio) pietų dalį ir Vitebsko (Vidpiečių) vakarines apskritis. Nuo vakarų pusės jie vis labiau įsileidžia gretimojon Pleskavos (Pskovo) gub. Senovės latviai skirstėsi keliomis šakomis, kurių vyriausios—*žemgaliai* (žemygaliai) gyveno Dauguvos kairėje, o *letgaliai* (letygaliai) dešinėje pusėje. Jie yra nustelbę *kuršius* ir pirmiau čia gyvenusius *suomių* (finų) giminės *lyvius* (lybius); šiaurėje gi yra tos pat suomių kilmės *igaunius* (estus) kiek toliau pastūmėję. Tuo būdu jie turi dabar savyje nemaža suomių kraujo.

Lyviai ir kuršiai. Lyvių keli tūkstančiai pajūry tebegyvena, o kuršiai ir visai yra išnykę, būtent, su latviais sumišę. Pasak latvių mokslininkų, kurių nuomonė vis daugiau moksle įgyja reikšmės, kuršiai nebuvę suomiai, tik latvių arba jiems ir lietuviams lyginai artima giminė. Kadaise jie ne tik Kuršą, bet ir vėliau žemaičių gyvenamo ploto dalį (Kauno gub. Telšių apsk.) buvę turėję. Gyvenę net dar toliau į žiemos vakarus, palei Kuršių mares (įlanką). Lyviai ir kuršiai palikę yra savo vardų Lyvžemiui (Livland), Kuršui (Kurland), Kuršių marei (įlankai—Kurisches Haff) bei nerijai (Kurische Nehrung), taip pat Kuršių, Kuršėnų sodžiams ir miesteliams Didžiojoje (Kauno gub.) ir Mažojoje Lietuvoje.

4. Jotvingiai. Pietuose kitados gyveno lietuvių giminės *Jotvingiai.* Jų kraštas tai — Bugo, Narėvės, Bebro, Nurlečio upynai

baseinai), maždaug dabartinės Gardino gub. vakarų apskritys (Brastos, Bielsko, Balstogės, iš dalies ir viena kita gretimoji), nuo gudų rytuose atsiskyrusios Baltvyžių (Žaliosios) ir kitomis giriomis bei balomis, toliau—rytinės Sedliečio, Lomžos gub. dalys, Suvalkų gub. pietūs (Augustavo aps.) ir net Prūsų žiemos rytai į Sūdavų ežerų pusę, nežinia kur su sudavais susisiekiant. Lenkai ir rusai (rusėnai) išžudė juos XIII a., o metašimtį kitą vėliau patys ištuštėjusiam krašte įsikūrė: lenkai—nuo vakarų, rusai (rusėnai, dabartiniai ukrainiečiai) — nuo pietų ir (gudai, dabartiniai baltarusiai)—nuo rytų šalies. Kaip ir prūsų, jotvingių tėra beišlikę vietų vardai ir kelių šeimynų pavardės.

Jotvingių liekanos. Jotvingių krašto sienos nėra aiškios Vieni jas plačiau nusako, kiti betgi ir labai siaurina. Galimas daiktas, jog iš pradžių būdamos platesnės, bent labiau į pietus nusikišusios, ilgainiui jos, kaimynams spaudžiant, į šiaurę bus buvusios pasitraukusios. Kovose jotvingiams sukritus, išlikusi mažuma sumišo su atkilusiais slaviais arba, Lietuvon išbėgusi, su tos pačios kilmės lietuviais. Šiaurinėse Gardino gub. (Slanimo, Volkovisko, Gardino, Balstogės), gretimose Vilniaus (Lydos) ir Suvalkų gub. (Augustavo) apskrityse yra išlikę keli jotvingių (Jatvezių) sodžių vardai. Lietuvos bajorų Jundylos, Kunato pavardės kitų yra aiškinamos iš jotvingių pareinančios. Lietuvos pusėje artimiausi jotvingių kaimynai—lietuvių *dzūkai* (Suvalkų gubernijoje — Suvalkų, Seinų, iš dalies Kalvarijos aps., Vilniaus gub.—Trakų, Lydos aps.) bus, greičiausia, jų kraujo nemaž pasigavę. Jotvingių žemės šiaurinė dalis, kadai *Dainava* vadinta, yra kaip tik dzūkų gyvenamam plote. Dainavos sodžių ir dvarų randame daugiausia Lydos ir Trakų aps., bet yra jų išsimėčiusių ir kitose Vilniaus gub. apskrityse, išskyrus Disnos.

Kai kas taria vieną narsiausių Lenkuose giminių, būtent, Lomžos *kurpius* (tokia giminė, ne amatininkų vardas), irgi jotvingių kraujo turint.

5. Istorijos Lietuva. Iš trijų šonų—nuo šiaurės, vakarų ir pietų—nuo priešininkų prisidengę tos pat giminės latviais, prūsais ir jotvingiais, ir tiktai rytuose bei žiemos rytuose tesisiekdami su kitos kilmės kaimynais—rusais (gudais), *lietuviai*, būtent, *aukštaičiai* gyveno prie Nemuno, Neries ir Nevėžio upių ir *žemaičiai* prie Dubysos ir Ventos. Prūsams ir jotvingiams žuvus, Prūsų gi lietu-

viams patekus kryželvių, o latviams kalavininkų valion, lietuviai pamatė esą nuo šiaurės ir vakarų stiprių kaimynų apimami. Vien siauras, žemaičių ginamas Palangos pajūris (ligi Šventosios upės,— 2 mylių platumo) neleido kryželviams su kalavininkais susisiekti ir dar labiau įsigalėti. Lietuvos gi rytų ir pietų šalies kaimynai gudai ir rusėnai buvo silpni; jų kunigaikščiai, tarpusavyje varžydamies ir kovodami, ilgainiui nebeįstengė atsispirti prieš totorius bei kitus priešininkus. Gudų ir rusėnų tad žemėsna ir yra lietuviai plėtęsi, kurdami stiprią ir plačią Lietuvos valstybę. Vytauto metu (XV a.) ji traukėsi nuo Baltijos ligi Juodosios jūros, beveik prieidama Maskvos miestą, Dono upę ir Krymo pusiasalį. *Didžioji Lietuvos Kunigaikštija* buvo viena didžiausiųjų tuomet Europos valstybių apėmusi bent *600—700 t. kv. v.* (700—800 t. kv. km.). Ji buvo du kartu didesnė už anų laikų Lenkiją, dargi didesnė už bet kurią dabartinių Europos valstybių, Rusiją teišskyrus.

Europos Rusija, kartu su Lietuva, Lenkija ir kitais ne rusų kraštais, mūsu metu turi apie 5100 t. kv. v. (5850 t. kv. km.), Austrija-Vengrija 594 t. kv. v. (676 t. kv. km.), Vokietija (Vokia) 475 t. kv. v. (540 t. kv. km.), Prancūzija 471 t. kv. v. (536 t. kv. km.), Ispanija 443 t. kv. v. (504 t. kv. km.), Didžioji Britanija (Anglija, Škotija ir Airija) 276 t. kv. v. (314 t. kv. km.), Italija 250 t. kv. v. (286 t. kv. km.), visos Balkanų pusiasalio valstybės (Rumunija, Serbija, Juodkalnija, Bulgarija, Turkija ir Graikija) 454 t. kv. v. (517 t. kv. km.) ir tt.

Pačių valstybės kurėjų ir valdovų, t. y. lietuvių gyventas plotas, tikroji Lietuva, vos dešimtą ar kiek didesnę tedarė valstybės dalį. Jie tačiau savo ūkio tvarka ir karo pajėgomis toli pranešė valstybėn įjungtuosius gudus bei rusėnus. Būdami valdytojai, kareiviai ar naujininkai-kolonistai jie, be to, buvo įsitarpstę tarp kitų visoje valstybėje.

Dalimis ar ištisai Lietuvos valstybė buvo užėmusi, be lietuvių gyvenamų Kauno, Vilniaus, Suvalkų ir Gardino gub., šias Rusijos gubernijas: Kuršo, Vitebsko, Minsko, Mogilevo, Smolensko, Kalugos, Černigovo, Kievo, Voluinės, Padolės, Poltavos, Chersono, Ekaterinoslavo. Pskovas ir Didysis Naugardas taip pat lietuvių klausė.

Lietuvos plotas ilgainiui susiaurėjo. Susijungusi su Lenkų valstybe, jos naudai Lietuva gavo nustoti savo kraštų žiemos vakaruose, o rytai pateko Maskvos Rusijai. XVIII a. vokiečiai ir rusai pasiskirstė tarp savęs Lietuvą ir Lenkus. Didžioji Lietuvos dalis, paskiau ir visa Lietuva, atsidūrė Rusų valdžioje.

6. Tautinė Lietuva. Lietuvos valstybei išnykus, Lietuva tebevadiname tą kraštą, kurio gyventojų daugumas tebėra lietuviai. Taigi skiriame *tautinę*, arba *etnografinę*, *Lietuvą*, t. y. lietuvių giminės (graik. ἔθνος) gyvenamą plotą, nuo *senovės*, arba *istorinės*, *Lietuvos* (buvusios Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos žemių).

Tautinė, arba šiaipjau Lietuva skiriama dviem dalim: Didžiąja ir Mažąja Lietuva. *Didžioji Lietuva*, kuri pirma buvo sudariusi Didž. Lietuvos Kunigaikštijos dalį, iki šiol priklausė Rusų valstybei ir kitų dar Rusų Lietuva yra vadinama. Ją sudaro: Kauno gubernija (be Ežerėnų aps. rytinio galo), Kuršo gubernijoj Gruobinės apskrities pietų iškišulys (nuo Šventosios upės, Palangos apylinkė) ir Ilukštos apskrities pasienis; Vilniaus gub.—Vilniaus, Trakų, Švenčionių, Lydos ir dalis Ašmenos aps., Gardino gubernijos ir apskrities šiaurinė dalis ir Suvalkų gubernija, be Augustavo ir pietinių Suvalkų ir Seinų aps. dalių. Bus tatai didumo daugiau per 75 t. kv. v. (apie 85 t. kv. km.). Didžiąją Lietuvą palyginę su kitais kraštais, matysime ją ne daug tesant mažesnę už Portugaliją (78 t. kv. v. = 89 t. kv. km.), du kartu didesnę už Šveicariją (36 t. kv. v. = 41 t. kv. km.) ir tiekjau už Daniją (35 t. kv. v. = 40 t. kv. km.), pustrečio karto didesnę už Olandiją (29 t. kv. v.= 33 t. kv. km.), o triskart už Belgiją (25 t. kv. v. = 29 t. kv. km.), bet kokią 10 kartų mažesnę už buvusiąją Lietuvos valstybę.

Bendras praeities gyvenimas, bendri dabarties reikalai, panašios gyvenimo sąlygos su dabartiniu Lietuvos plotu teberiša dar ir kitas Vilniaus gub. apskritis, taip pat šiaurines Gardino, net Minsko ir pietines Suvalkų gub. apskritis. Tuo būdu Didžioji Lietuva būtų apėmus daugiau per 100 t. kv. v. (115 t. kv. km.) plotą.

Prūsų, arba *Mažoji Lietuva* yra tai Klaipėdos, Šilokarčiamos, Tilžės, Ragainės, Pakalnės, Labguvos, Pilkainio, dar Įsručio, Stalupėnų, Guldapės (Geldapės), senlau taip pat Gumbinės, Darkiemio, Vėliavos apskritys ar tiktai jų dalys. Mažosios Lietuvos lietuvių

gyvenamas plotas, nuo XVIII a. pradėjus, ligi šiol tebeina siauryn. Turėjęs pirmiau kokius $10^1/_2$ t. kv. v. (12 t. kv. km.), ligi mūsų dienų jis yra sumažėjęs maždaug ligi 6—7 t. kv. v. (7—8 t. kv. km.).

Taigi visa tautinė Lietuva, Didžioji ir Mažoji kartu, turi ne mažiau, kaip 80 t. kv. v. (90 t. kv. km.).

II. Paviršiaus sudėtis.

Akmenyse, smėlyje, gintaro gabalėliuose mes turime tokių mūsų žemės praeities žymių, kokių nei raštų raštai nebūtų mums atstoję.

7. **Paviršiaus kilmė.** Lietuvos, kaip ir jos kaimynų Prūsų, Latvių, Gudų ir Lenkų žemės, paviršius yra tai, daugiausia, jūrių ir ledų padaras. Mūsų laikmetis yra poledžio ir atslūgstančių vandenų laikmetis. Tie vandenys, vėjai, šilima ir šalčiai perdarė prasenovės ledynų storiau ar ploniau suslogintus padarus, kurie yra pridengę dar senesniais laikmečiais susidariusią, seniau atgulusią padermę. Senesnieji, prieš ledams atslinkus susmegę sluoksniai guli po ledų paklodais arba akmeningais moliais—morėnomis, tik kur-ne-kur pro paviršių prasikišę. Morėnų sluoksnis sutirpusių ledynų ir vis labiau beisisunkiančių vandenų yra vagų vagomis išvagotas, išraižytas, išmirkytas, pagaliau tokį įgijęs paviršių, koks jis dabar kad yra. L i e t u v a t a i m o r ė n ų š a l i s.

Žemės slūgimo laikmečiai. Tiems, kurie nežino ar bus primiršę, kaip ir kuriuo metu yra susidaręs žemės paviršius, neprošalį bus nurodžius čia svarbiausi mokslo nustatyti paviršiaus darymosi, arba slūgimo laikmečiai:

1) *pradedamasis* (archainis, azoinis), tai yra pirminių žemės plutos padarų (masyvų) laikmetis;

2) *pirmaeilis* (palaiozoinis) laikmetis, kada seniausių grimzlių sluoksniai pirmi yra pridengę pirminius plutos padarus; tų sluoksnių atskiriame bent penketą, kurie po kits kito suslūgo: Kembrės, silurių, Devono, akmens anglių ir Permės sluoksniais;

3) *antraeilis* (mezozoinis) laikmetis, kurio metu susmego vėlesnieji sluoksniai trejopais svarbiausiais padarais: triaso, arba trejybinio, Juros (praminta nuo Šveicarijos kalnų, ne nuo jūros) ir kreidos;

4) *trečiaeilis* (kainozoinis) laikmetis, prieš pat ledynams užėjus, ketveriopais, kiti taria, net penkeriopais padarais (palaiocėno, eocėno, aligocėno, miocėno ir pliocėno);

5) *ketvirtaeilis* (antropozoinis) laikmetis, kuriame atsiskiria ledynų diliuvijo-potvinio ir aliuvijo-atoslūgio padarai;

8. Ledynų padarai. Ankščiausiuose žemės slūgimo laikmečiuose Lietuva buvo buvusi jūros dugnas. Tiktai antraeiliam kreidos laikmečiui baigiantis, šen ten (dabartinėje Suvalkų ir Vilniaus gub., Nemuno sritimi tarp Kauno ir Gardino, Gardino gubernijoj Baltvyžių plote) išsikišo žemynas, kurs ilgainiui trečiaeiliame laikmetyje dar išsiplėtė, o ketvirtaeiliame įgijo savo dabartinį pavidalą. Ketvirtaeilio laikmečio pradžioje jį užslinko ledynai, kurie, du kartu nuslinkdami ir vėl užslinkdami, nusitraukė pagaliau šiaurės ašigalio juoston.

1 pav. Ledynų apklota Europos sritis ledo laikmečiu

Ledynų milžinai slinko nuo Skandinavijos ir Suomijos uolų. Spinduliais išsiplėsdami į vakarus, pietus ir rytus, jie pridengė visą Europos šiaurę ir buvo užėmę apie pusšešto milijono kvadratinių varstų (daugiau per 6 milijonus kvad. kilometrų): Didžiąją Britaniją, pietinius ir rytinius Baltijos kraštus, jųjų skaičiuje ir visą to meto Lietuvos plotą. Jie ir į Rusijos pietus bei rytus liežuvių liežuvėliais buvo nusikišę (žiūr. 1 pav.). Negulėdami ramiai, tik be paliovos slankiodami, jie nutrynė kalnus, bent jųjų viršūnes, pagilino lygumas ir slėnius. Šiaurės kalnuose nusiplėšę uolų, dalį jųjų ir nusitrynę, jie nešėsi jas su savimi ir jau tai pakeliui guldė (iš to morėnos-moliai su rieduliais - akmenimis, uolų atplaišomis), jau tai tirpdami ir vandenimis paplūsdami grūsdavo jas (iš to smėlys ir žvirgždai), jau, pagaliau, perdarė jas ištirpę poledžio ežerų vandenimis (iš to molio paklodai, kurie puikiai tinka plytoms ir puodams dirbti). Nelygiai slėgdami užgultuosius sluoksnius ir spausdamies, su kits kitu trindamies, nelygiai jie ir morėnas suguldė. Pasidarė nelygus kalvų, klonių ir ežerų paviršius, lyg banguojančios jūros. Paviršiaus pakiliosios kalvos, kartais panašios į pylimus, pasidarė, matyti, iš riedulių-morėnų tose vietose, kur buvo ledynai paliovę šliaužę. Po ledų atsiradę ežerai supluko ledynų išgraužtuose minkštų padarų kloniuose. Ledų ir tarpledžio sluoksniuose randame įvairių ano amžiaus gyvulių liekanų, kaip antai: milžinų dramblių (mamutų), elnių, raganosių kaulų, dantų, ilčių ir tt.

Šitoks mūsų šalies paviršius yra ne vienos, bet dviejų, o gal ir trijų ledo laikmečių padaras; tie laikmečiai nuo kits kito buvo atsiskyrę šiltesniais tirpimo, arba potvynio, protarpiais, kitaip sakant, tarpuledžio laikmečiais. Kai paskutinį kartą ledai čia yra ištirpę, jau bus mažų mažiausia 30 tūkstančių metų praėję. Ledynų darbas įvairiais laikmečiais pas mus yra aiškiai atsekamas ypačiai *Vilniaus kalnuose.* Prityrę mokslininkai veikiai atskiria juose įvairius ledmečio molių ir tarpuledžių smėlio bei žvirgždų sluoksnius, lyg tartum skaityte skaito įdėmių įdėmiausias žemės praeities knygas.

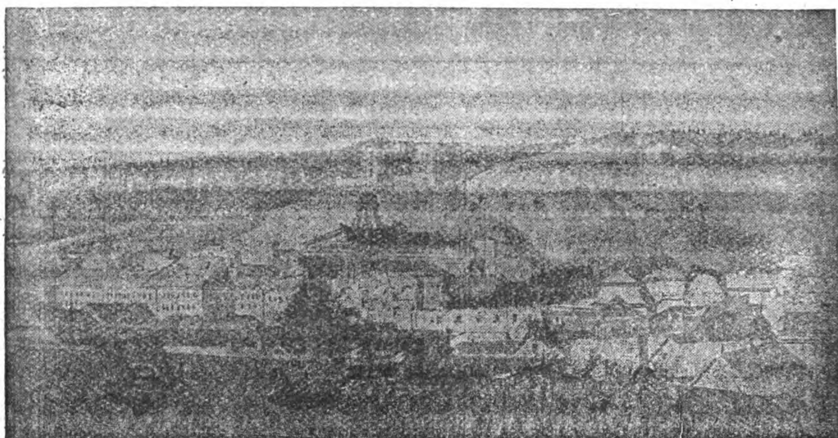
Ledynų liekanos Vilniaus apylinkėje. Ledynų palikimų atžvilgiu Vilniaus miesto apylinkė paskirstoma keliomis dalimis.

1. *Neries slėnis*—lyg didelis į pietus išlenktas lankas, nuo Vilniaus ligi Panerio kalnų. Tai bus didžiosios ledyno

srovės žemuma, laipsniais nusileidžianti į upę. Smėlio ir žvirgždų, kur-ne-kur riebiųjų molių laipsniai aiškiausiai matyti Užvingyje ir pietuose, kairiajam Neries krante, taip pat ir dešiniajame (Medininkuose, Lesnikuose).

2. *Dešiniojo Neries kranto aukštuma*—nuo Šnipiškio priemiesčio ligi Šeškinės kalno į Ukmergės kelią. Toji aukštuma yra pilna vos-ne-vos beįmatomų, pailgų kalvų. Jos leidžiasi Neries slėniop ir susideda iš riebiojo molio grimzlių, morėnomis apsuptų; kalvų viršūnėse morėnų visai maža. Šios kalvos kalvelės, greičiausia, bus ledyno padarytos, nelygiu plotu nuo šiaurės į pietus jam besistumiant. Dvi ledyno atskali, nuo kita kitos vien pirminio kalnagūbrio, dabartinės kalvos, teskiriami, iš šonų jį spausdami, paviršium yra išspaudusi grimzlių molius ir smėlį.

3. *Neries ir Vilnelės (Vileikos) kalnai.* Juos yra pasidarę ledynai ir jų srovės toje vietoje, kurioje šie bus sustoję į

2 pav. Pilies ir Trijų Kryžių (Plikasis) kalnas Vilniuje.

pietus slinkę. Čia susigrūdo didžiulių morėnų daugybės. Lygtrimis lankais apriečia kalnai upių vingius: a) Panerio kalnais, kurie toliausiai bus į pietus išsikišę, b) vidurio kalnais, tarp Neries ir Vilnelės (Pilies kalnas, Trijų Kryžių arba Plikasis, Bekešio ir kt.) ir c) Vilnelės pietų kalnais (Bokšto, Rasų ir kiti ligi Naujavilnės—Novovileisko stoties). Kalnų atšlaitėms nenuplautoms, stačioms teberioksant, tebeatskiriame jose įvairiais laikmečiais susidariusių žemės sloksnių. Kai kur matome tris, kitur du tiktai morėnų sluoksniu, nuo kits kito

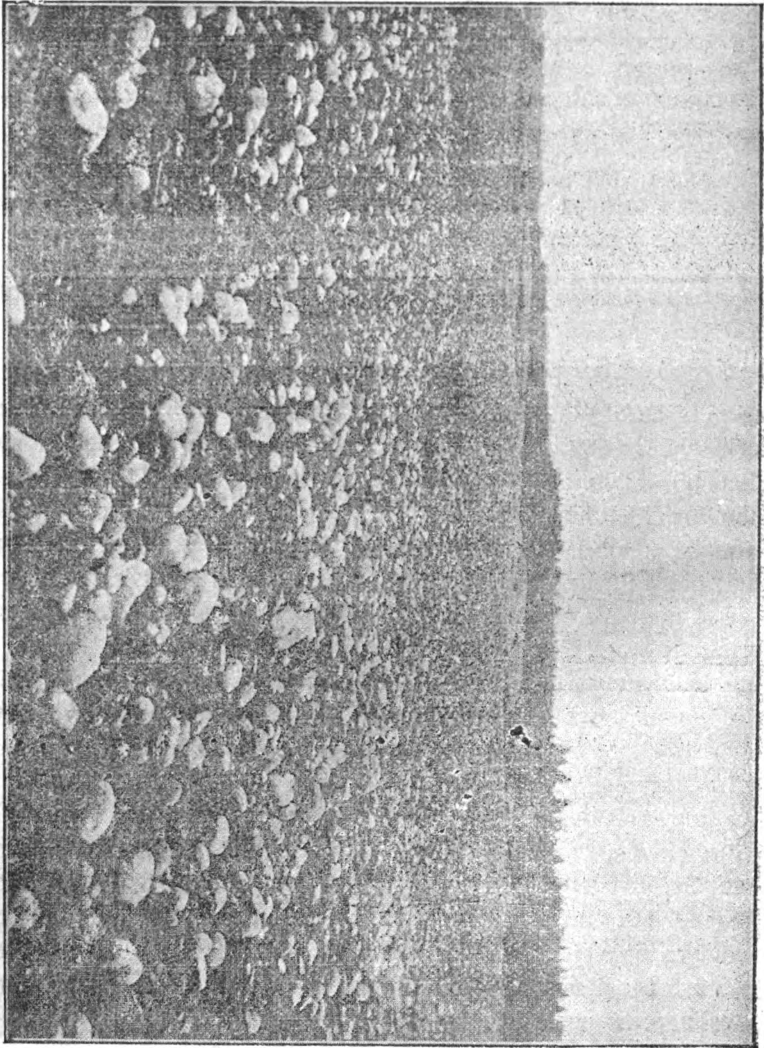
ledo srovių grimzlėmis (nuosėdomis), žvirgždais ir smėliu atskirtu. Aukštutinis sluoksnis, ligi 3 aršinų (2 metrų) storumo, bus, žinoma, pats vėliausias (jauniausias)—trečiojo ledmečio padaras. Jis tėra matomas Panerio kalnuose (Jačėnuose) ir ties Užvingiu; kituose kalnuose jo visai nėra. Daug yra storesnis antrojo ledmečio molių-morėnų sluoksnis, ligi 15 aršinų (11 metrų) storumo, ir visų storiausias — apatinis, kurs bus užsilikęs iš pirmojo suledėjimo laikmečio. Jaunesniųjų morėnų moliai dažniausiai yra geltoni arba raudoni, senesniųjų (pirmųjų ledynų)—melsvai pilki. Tarpuledžio ir poledinių vandenų nuosėdos susideda iš žvirgždų, smėlio ir riebiųjų molių. Jos atskiria įvairių laikmečių ledinius sluoksnius nuo kits kito. Ledynams stumiantis, trinantis, tie nuosėdų sluoksniai yra išlankstyti, suraukšlinti nuo apačios aukštyn išspausti. Gulsti jie teesti slėnio lipynėse (terasose), kartais ir kalnų viršūnėse.

(T. S.).

9. **Akmenys - klajokliai.** Yra tai žymiausia, kad ledynai yra pas mus atkėlę iš šiaurės šalių ir išmėtę po dirvas senesnių laikmečių padermės uolų atskalų, apzulintųjų akmenų, senesnių molių ir smėlių. Tuo būdu mūsų morėnose atsirado Skandinavijos ir Suomijos kietųjų padarų medžiagos (granitų ir porfyrų), šiaurinės Igaunijos kembrinių molių ir smėlių ir kt., kurių mūsų gimtiniuose sluoksniuose šiaipjau neužeiname. Tuo pačiu būdu atsirado pas mus, ypačiai paupiais, ir akmeningų laukų (žiūr. 3 pav.). Akmenis dargi nurinkus nuo lauko, jie dažnai vėl iš žemės išlenda, tartum kas būtų jų iš naujo sėte prisėjęs ar jie patys savaime išaugę, kaip iš tikrųjų gal vienas kitas ir pamano. Yra taip pat paskyrium išmėtytų didžiulių akmenų, kurie, iš kur kitur pas mus atkelti, del to *riedulιais*, arba *akmenimis-klajokliais*, arba *keleiviais* yra praminti. Kiti jųjų del savo nepaprasto didumo, kartais būdami lyg į žmogų panašūs, kiti del keistų iškaltų juose ženklų (žmogaus, «velnio» pėdų, žvėries letenų, pasagų ir tt.) mūsų žmonių tebėra pagarboje laikomi. Kai kurie jų gal bus buvę mūsų senovės aukurai; bent tokių yra apie juos užsilikusių padavimų. Šen ten ligi šiol tebeneša žmonės jiems dovanų (pinigų, drobės ir tt.) ir tiki gydomąja jų galia prieš pasiutimą ir visokias negalias.

Šitokių akmenų labiausiai yra žinomi—*Puntuko* (Ukmergės aps., Anykščių par.) ir prieš šimtą metų girnoms sunaudotas *Rambyno* akmuo (Ragainės aps. ant Nemuno dešiniojo kranto, tarp Ragainės ir Tilžės).

1. *Iš Rambyno praeities.* Dešiniojo Nemuno kranto pakiliausioji aukštuma, Rambyno kalnas, yra tarp Bitėnų ir Krakoniškių kaimo. Anapus Nemuno jis turi priešais iš kairio-

3. pav. Akmenų laukas Rudziškių apylinkėje (Trakų aps.).

sios pusės Ragainės, iš dešiniosios — Tilžės miestą. Giriose kadai skendęs ir mūsų metu tebeapaugęs pušimis, Rambynas traukė savęsp senovės lietuvius ir kvėpė jiems stebėjimos ir

pagarbos jausmų. Ypačiai skatino juos stebėtis ir gerbti jo viršūnėje gulėjęs, apie $1^1/_2$ sieksnio (3 m.) viršum rioksojęs rudai juodo granito-riedulio akmuo. Ant akmenio, sako, buvusios kardo, žmogaus delno ir pėdos, žvėrių letenų ataspaudai, net kažin koks ženklas, kurs buvęs lyg į šventyklą panašus. Žmonės tikėjo patį Perkūną tą akmenį viršūnėn padėjus ir tenai savo būstinę sukūrus. Po akmeniu, sako, buvęs įkastas aukso dubuo ir sidabro akėčios. Iš tolimų tolimiausių Lietuvos kraštų nešė žmonės kalnui aukų, maldaudami derliaus, sveikatos ir dėkodami pasveikę arba už gerus metus ir tt. Sako, nuo Maskvos bei Smolensko pusės atvykdavę čionai kunigaikščiai gausiomis dovanomis-aukomis. Turtų turtai Rambyne susirinkę. Kryžeiviams Prūsų žemę užėmus, senosios tikybos kunigai vienus turtus čia pat buvę užkasę, o kitus bėgdami su savim pasiėmę. Laumės (Laimės), kurios pirma Rambyną ypačiai buvo pamėgusios, dabar kartu išbėgusios. Su kalnu persiskirdamos, jos nulėmusios: ligi akmenį nepajudinus laimė neapleisianti Lietuvos; akmenį palietus, visiems atsirasią nelaimių, tik didžiausiam apylinkės varguoliui teksią užkastieji auksiniai indai ir ūkio padargai.

Pranašavimas, tarytum, išsipildęs!... Dar XIX a. pradžioje žmonės tebenešę Rambynan aukos, gerbę jį ir džiaugęsi ta savo brangenybe. Ir, štai, 1811 m. vienam vokiečiui malūninkui ateita galvon milžinas akmuo savo malūnui sunaudoti. Žinodamas, jog vietos žmonės savo akmens jam geruoju neišduos, jis išsirūpinęs tam tikrą vyresnybės raštą, kuriuo ji jam leidusi akmenį pasiimti. Tačiau ir šiuo leidimu apsidraudęs, jis ilgą laiką negavęs darbininkų akmeniui susprogdinti ir malūnan atristi, nes čiabuvių niekas neišdrįsęs ant senovės šventenybės kėsintis. Kiek toliau paieškojęs, radęs pagaliau tris darbininkus, nuo Gumbinės ir Tilžės, kurie padėję jam senolį nuveikti. Nepigiai tačiau akmuo-milžinas pasidavęs: skeveldai atšokus, vienas jų akį susižeidęs ir apakęs, antrasis pavojingai sau kelį užsigavęs, o trečiasis, kurs buvęs akmenį malūnan partraukęs, begrįždamas staiga įsirgęs ir čia pat pasimiręs. Paties malūninko dalykai, sako, vėliau nebevykę; jis pavargęs.

Įstabaus akmens nustojęs, kalnas dabar neberimstąs. Mat, jo apačią ir šonus Nemunas drasko, plėšia; vėjai užneša viršūnę smiltimis. Gi 25-riems metams suėjus, kai akmenį susprogdino, audringą rugsėjo naktį 1835 metais didelė kalno dalis, Nemuno paplauta, didžiausiu trenksmu upėn nugriuvo. Žmonės meklino, jog tai, kas buvę Laumių lemta, įvykstą, ir dainuodami puolė sukastų turtų ieškoti. Nei aukso dubens nei sidabro

akėčių jie, tiesa, nerado, bet iškasė delto nemaža sidabrinių, švininių, varinių, net ir auksinių indų, ir indelių, kurie gal aukų apeigoms ir šioms papuošti bus buvę senovės kunigų vartoti. Beveik pusę amžio vėliau, 1878 m. liepos mėn., vidurdienį, Rambyno krantas per 50 sieksnių ilgumo vėlek sugriuvo upėn. Taip tatai šis kalnas vis labiau yra, griūva. Paskutiniu laiku apsodino jį medžiais ir krūmais, tuo būdu sutvirtino jį, kad jis galėtu prieš Nemuno vilnis atsispirti.

Ir mūsų metu Rambynas tebėra lietuvių gerbiamoji vieta. Kasmet per Jonines susirenka ant jo jaunimas, dainomis, šokiais ir žaislais įvairindamas sau laiką. Susipratę lietuviai iš šiapus ir anapus sienos taip pat mielai jį aplanko senovės laikams prisiminti.

2. *Puntuko ir kiti akmenys - milžinai.* Puntuko akmuo guli Šventosios paupy, 3 v. atstu nuo Anykščių, palei kelią į Kurklius; jis turi apie pustrečio sieksnio aukščio. Akmuo gavęs vardą nuo senovės lietuvių kunigo, bajoro Puntuko, kurs kažin kokią didžią nuodėmę padaręs ir už tat buvęs sudegintas. Patsai akmuo čia atsiradęs šitokiu būdu: velnias nešęs jį Anykščiuosna bažnyčios durims užversti, bet Dievas neleidęs tai padaryti, ir akmuo reikėję mesti (žiūr. 4 pav.).

Panašiai pasakoja žmonės apie vieną Panerio akmenį Švenčionių aps., Žodiškio miest. apylinkėje. Žodiškio jezuitai rinkęsi čia akmenų bažnyčiai statyti, o naktį velnias juos nešiojęs atgal ir upėn svaidęs; paskutinį akmenį benešant, gaidys pragydęs, ir akmuo likęs ant kranto. Greičiausia tas akmuo bus buvęs senovės aukuras, jezuitų metu velniui priskirtas.

Ukmergės aps. Deltuvos apyl., kaip pasakoja, Mokaus akmuo (prie Šventosios upės ties Kukavaičio kalnu) nepamėgęs piemenų, jį mindžiojančių, ir todel per dvylika dienų bei naktų perėjęs kiton upės pusėn, balsiai verkdamas del upėje likusios savo žmonos-akmenio; Mokaus «žmona» nepersenai dar tebekyšojo iš vandens.

Apie Raguvą (Ukmergės aps.) ant Nevėžio upės kranto buvęs visų gerbiamas Žalčio akmuo, kurio viršūnėje buvę trys žalčiai iškalti; jį perkėlę į Kedainius.

Radviliškio apyl. (Šiaulių aps.) riokso stulpas - akmuo, kurį žmonės taria suakmenėjusį žmogų esant; tokių akmenų ir kitur dar turime.

Apie patį Razalimo miestelį (Panevėžio aps.) akmeniui, kurs nuo negalių gydęs, žmonės ligi šiol atneša šventėms dovanų; tai dar palikimas iš senosios tikybos laikų.

Netoli Vištyčio (Vilkaviškio aps.) prie pačios Prūsų sienos, prie kelio iš Stalupėnų į Vištytį, riokso milžino didumo akmuo, senovėje XVIII a. Vištyčio bažnyčios dokumentuose

«Šv. Trejybės» akmeniu vadinamas. Šitas akmuo turėjęs senosios lietuvių tikybos laikais vaidinti kokią nors rolę, jei jis katalikų tikėjimo metu buvo pramintas tokiu vardu. Pasak žmonių

4 pav. Puntuko akmuo Anykščių apylinkėje.

pasakų, ant šito akmens sėdėjusi Mergelė Marija, kiti sako— Dievas. Dar apie 1800 metus ir vėliau per kryžiaus dienas iš Vištyčio bažnyčios su procesija žmonės ėję prie to akmens

ir pas jį meldęsi. Kadangi jis guli prie pat Prūsų sienos, tai vokiečiai norėję jį suskaldyti ir suvartoti; iškalę jame skyles, suskaldyti tačiau neįvaliojo.

10. **Mineraliniai šaltiniai.** Ledynai daug kur yra nusiėmę viršutinius (vėlesniuosius) žemės plutos sluoksnius ir tuo būdu nunuoginę žemutinius (senesniuosius), morėnomis juos tepridengę. Todel randame pirmaeilių ir antraeilių sluoksnių čia pat po dirva ar net pačiose dirvose begulint, tuo tarpu viršutinių trečiaeilių nė vienur neturime; trečiaeilius sluoksnius tose vietose ledynai bus nusiėmę. Antra vertus, be iš svetur atneštos senų padarų medžiagos, neužeiname pas mus ir kai kurių senųjų sluoksnių — pirminės padermės (masyvų), pirmaeilių kembrinių, anglinių ir perminių, taip pat antraeilių triasinių padarų. Neužeiname ne del to, kad Lietuvoje jų visai nebūtų buvę, tik del to, jog jie labai giliai mūsų žemėje yra suslėpti. Gręžiant kiti jųjų, šiaipjau neužeinami, yra pasiekti. *Purmaliuose*, sakysime, vos keli varstai į šiaurę nuo Klaipėdos, 35 sieksnių gylyje įsigręžta į jurinį sluoksnį, 45 s.— į triasinį, 110 s. — į perminį ir 120 s. — į Devono. Kaip matome, sluoksniai eina po kits kito paprastąja, mokslo nustatytąja eile. Jei būtų dar giliau gręžta, būtų pasiekta, be abejo, dar senesnių silurių ir kembrinio sluoksnių, gal ir masyvų.

Podirvio sluoksnius parodo taip pat įvairūs mineraliniai vandenys, šaltiniai, nes jų ypatybės pareina nuo tokios ar kitokios senųjų sluoksnių padermės, iš kurios vanduo išeina arba per kurią persisunkia. Tai išrodo, pavyzdžiui, mūsų Panemunės druskiniai šaltiniai (Gardino aps. *Druskininkai*, Trakų aps. *Birštonas, Nemunaitis, Stakliškės)*, Panevėžio sieraversmės (Pabiržės *Smardonis*, Pasvalio *Moliūnai*), šen ten prasimušę geležies šaltiniai. Vilniaus Panemunės balti smėliai, kurie tinka stiklui dirbti, taip pat parodo apačioje sugulusius uolų padarus; ta kietoji padermė yra perėjus per įvairius sluoksnius ir ypatingai persidarius. «Stebuklingieji» šaltiniai, kurių šen ir ten turime Lietuvoje, ne be pamato dažnai bus savo vardus gavę. Perėję per įvairius sluoksnius, kad ir nėra jie «stebuklingi», kaip kiti, nors kunigų ir šiaip šviesuolių draudžiami, kartais tatai tvirtina, betgi kai kada turi gydomosios galios.

11. **Silurių ir Devono sluoksniai.** Juo arčiau į šiaurę, juo senesni sluoksniai apsireiškia mūsų podirvyje. Storesni ledynų sluo-

ksniai nutrynė ten ne tik trečiaeilius, bet ir ne vieną antraeilį, net pirmaeilį sluoksnį. Tiesa, nepasiekiame *pirminės padermės*, kuri šiaurėje, Skandinavijoje ar Suomijoje, uolomis riokso, nei seniausių *pirmaeilio laikmečio kembrinių padarų*, kurie ir Igaunijoje yra plačiai randami. Užtatai to pat laikmečio vėlesnieji silurių ir Devono padarai, kurie yra labai žinomi Igaunijoje ir Latvijoje, sudaro m ū s ų š i a u r ė s p o d i r v į.

Silurių bus seniausias sluoksnis, kurį randame viršutiniame Lietuvos podirvyje. Sausi jo sluoksniai, kuriuose aptinkame įdomių senobinės jūros suakmenėjusių vėžių-trilobitų *), teužima pas mus nedidelį penkiakampį *Šiaulių aps. Pakuršėje* (tarp Šiaulių miesto, Ventos upės ir Kuršo).

Šis penkiakampis šiaip apibrėžiamas: nuo Ventos upės pradėjus, bet į ją nepriėjus (jos paupiuose — juriniai sluoksniai), jis traukiasi Kuršėnų ir Papilės miestelių rytų puse; toliau, pasukus į vasaros rytus Kuršo linkui, ligi Vegerės miestelio, nuo jo — Kuršo siena maždaug ligi Milvydžių, o nuo tenai į žiemos rytus per Joniškį ir Mūšos upę ligi Pakruojo (Panevėžio aps.); nuo čionai vėl į vakarus, Ventos linkui, paliekant Šiaulių miestą pietuose.

Daug plačiau yra aptinkamas *Devono* sluoksnis. Jį matome Kauno gub. Telšių, Šiaulių, Panevėžio ir Ežerėnų, iš dalies Raseinių ir Ukmergės apskrityse, Vilniaus gub. — Disnos, iš dalies Švenčionių ir Vilniaus aps. Drėgni Devono sluoksniai duoda mums raudonojo smiltakmenio, klinties, mergelio ir kitokios medžiagos. Kai kur juose nepaprastai gausu yra *klinto* (kalkių mišinio su siera). *Panevėžio aps.* klinto podirvis traukiasi ilgoka, neperplačia juosta (7 v. platumo ir 30 v. ilgumo) nuo Pumpėnų miestelio į Kuršą, per Pasvalį, Krinčiną ir Pabiržę. Vandeniui klintą paleidus, vienur kitur žemė įgriūva. Klintas duoda pradžią ir gydomiesiems sieros šaltiniams. Be Panevėžio aps., jo randame taip pat Ežerėnų, Ukmergės ir Kauno apskrityse.

Pasakojimai apie klinto (gipso) kiaurymes. Apie gipso kiaurymes pasakoja žmonės įvairių, kartais netikėtinų atsitikimų. Keli

*) Geriausiai yra sutvarkęs Lietuvos, tikriau pasakius, Prūsų žemės sluoksnių spūsnių, suakmenėjusių palaikų, gintaro ir tt. rinkinius vokiečių Rytinių Prūsų muziejus Karaliaučiuje.

varstai nuo Biržų, sako, dar XVIII a. pasidariusi «Šventoji» kiaurymė, kuri tebėra žinoma ir mūsų metu. Joje buvę, dabar apgriuvę ir užaugę, žmogaus aukštumo ir kelių dešimčių žingsnių platumo, vandeningi urvai-karidoriai. Urvų urvais nutekėdamas, vanduo nuplaukdavęs į kitas kiaurymes, už kelių varstų nuo «Šventosios». Jon paleistoji antis išplaukdavusi už kelių varstų iš po žemės. Tąją kiaurymę žmonės labai gerbė (tai net pats jos vardas mums aiškiai sako) ir jos vandeniu gydėsi sau akis ir įvairias negalias. Užmokesniui jie palikdavo čia smulkių pinigėlių, kepurių, senų drabužių, kurpių; ant šakų iškabinėdavo drobės, kaspinų, vainikų.

Vienas dvarininkas, grįždamas savo dvaran, kurs buvo netoli «Šventosios», sako, jo neaptikęs; net vartai ir du šalia jųjų augusiu medžiu žemėn giliai įsmukusiu. Ten, kur dabar yra «Gaspadinės» kiaurymė-dauba, kadai kūtė buvusi, kurioje šeimininkė, karves bemelždama, kartu su jomis į požemio vandenis įgriuvusi; nuo to bus ir daubos vardo pradžia. Nepersenai dar medinė stakta mediniais kabliais, lyg nuo prasmegusio trobesio, tebebuvo joje matyti.

1912-m. Moliūnų dvaro miške įdubo apie 100 kvadr. sieksnių žemės plotas ir pasidarė ežeras.

Pasakoja dar ir apie kitus šios rūšies įgriuvimus, kurių vieni kiti, be abejo, bus iš tikrųjų atsitikę, nors ir ne su visomis tomis smulkmenomis, kuriomis mūsų žmonės dažnai savo pasakojimus pagražina.

12. Juriniai ir kreidos sluoksniai. Iš antraeilių sluoksnių mūsų viršutinis podirvis neturi *triaso padaro;* jo berandama yra, kaip žinoma, tik žemės gilumoje. Užtat vėlesnių to laikmečio padarų, Juros ir kreidos, plačiai užeiname Lietuvos vidury ir pietuose, berods, Juros daug rečiau, negu kreidos. Tamsiai pilki molio ir smėlio *juriniai sluoksniai* sudaro podirvį Baltvyžių girioje, Ventos, Dubysos, Nevėžio, Jūros ir kitų upių pakrantėmis ir Mažosios Lietuvos pajūry (apie Klaipėdą). Ypačiai Pavenčio jurinis sluoksnis *Papilės* miestely (Šiaulių aps.) yra pagarsėjęs dėl gausiai randamų ten gyvių spūsnių (atspaudų) ir suakmenėjusių palaikų. XIX a. 20-aisiais metais pradėjus, mokslininkai ir šiaip šviesuoliai kratinėja Papilės molio kalvas, ieškosi jose ir renkasi įvairių suakmenėjusių palaikų: kriauklių, straigių, vėžių, ežių, sliekadėžių (kykaulių) ir kitokių jūros gyvulėlių. Daugiausia randama suakmenėjusių jūros šliužų — *amonitų ir belemnitų,* kurių pastaruosius žmonės vadina kaukaspeniais, velnio pirštais ir dar kitaip; daug kur žmonių

tikima jųjų gydomąja galia. Senlau plačiau, o ir dabar kai kas juos tebevartoja vietoj vaistų nuo sunkių slegiamųjų sapnų, žaizdų ir tt. Juriniuose Papilės sluoksniuose randame *geležies rūdų*, kurios visiškai tinka ketui (spižui) dirbti. Žemutiniuose sluoksniuose tikisi mokslininkai dar didesnių rūdos paklodų suseksią.

1. *Papilės jurakalnis*. 1811 m. žinomasis mūsų rašytojas Dijonizas Poška rašė apie randamas Papilėje suakmenėjusius iškasinius. Nuo 20-ųjų metų prancūzų mokslininkai (Dubois de Montpereux, Alcide d'Orbigny) ir vokiečiai (Eichwald'as, Buch'as, Grewingk'as), paskiau lenkai ir rusai noromis lankėsi Papilės kalvose.

Vienas lietuvis 1888 m. taip aprašo savo tenai apsilankymą: «Už tilto patraukiau į kairę ir, priėjęs didelį malūną, pamačiau upės krašte gilų griovį su raudonuojančiomis kur-ne-kur pašaliais Juros uolomis. Griovio vagoje riogsojo šen ir ten išmėtyti raudoni uolos sklypai, ant kurių vietomis matomi buvo atmušti visokių straigių ir turklių paveikslai... Išplauto sluoksnio kraštai turėjo kokius du ar daugiau sieksnių aukštumo ir buvo užgriuvę paprastu juodžemiu, maišytu su smiltimis, kuriame vešliai kerojo visoki krūmai ir žaliavo sultinga žolė.

Paėjėjus griovių aukštyn, galima buvo rasti ir visai neužgriuvusių vietų, kurios savo varsų raudonumu labai panėšėjo į degtų plytų sieną. Tas panašumas darėsi dar ryškesnis, kur vanduo ir oras buvo vietomis suskaldę paviršutinius uolos plotus į ketvirtainius uolos gabalus; jie nesunku yra išplėšti iš glaudžiai susmegusios visumos ir, kaip plyta, sutrupinti į mažesnes skeveldas. Bet vandeniui ir orui neganėjo taip suskaldžius; ten, kur tie veikėjai gavo geriau prieiti ir kur jie ilgiau ir laisviau galėjo naikinti, ten kietos uolos pavirto smulkute minkšta smiltimi, kurią šaltinių vanduo, be paliovos klekėdamas, išnešiojo į artimą upę ir išsklaidė po jos vagą. Tokio pat likimo, žinoma, susilaukė ir visos suakmenėjusios straigės ir varlėkiautai, kurie yra pasidarę iš tos pačios kalkinės medžiagos; nors šiaipjau galima pasakyti, kad jie trupinamajai įtakai iš lauko pusės priešinasi ilgiau, nekaip pati uola. Užtai dažnai atsitinka, kad trapiame uolos gabale atrandi dar gerai išlikusių straigių, nuo kurių lengva nuskusti arba nuplauti palaidos uolos dalys.

Visai kitoniškai esti su kaukaspeniais (velnio piršdais), kurie pasirodo esą padaryti ne iš kalkių, bet iš žyždros, rausvai nudažytos geležimi arba margancu. Šitos veislės suakmenėjimai ilgiausiai tveria ore ir vandeny ir niekados

nesidaro trapūs. Jie tiktai iš lengvo dirgsta nuo paviršiaus, ir jų vidus lieka dažniausiai sveikas. Sudirgusi balta plėvelė galima, it pelenai, lengvai pirštais nutrinti, ir tada lieka švytėjanti nesudirgusi vidurinė dalis, kurią mūsų žmonės taip dažnai vartoja, kaipo vaistą, sau ir gyvuliams.

Paviršutinai viską apžvalgęs, aš ėmiausi tuojau daužyti didesnius uolų gabalus ir iškalinėti iš jų atskiras straiges. Iš anksto galima buvo manyti, kad toks darbas pavyks man lengvai ir be kliūčių, bet iš tiesų jis pasirodo sunkus. Straigės ir kaukaspeniai skilo dažnai po kujelio smūgiais drauge su uola į keletą dalių arba vėl kalteliai patys sproginėjo ir lūžo, negalėdami įveikti kietos uolos. To nepaisant, galima betgi pasakyti, jog bepigu buvo čionai rinkti tie suakmenėję palaikai. Prigimtis taip gausiai jais apdovanojo tas uolas, kad menki nepasisekimai gausiai išsimokėjo stropiau padirbėjus. Palikau tą kalną, pilną kašą ant pečių užsimetęs.

Iš senutės elgetos išgirdau, kad kai kurie aplinkiniai gyventojai per savo smalsumą esą prisirinkę sau apsčiai tų straigių ir vartoją anas savo pirkioms papuošti. O žmonių pasakos pasakoja, kad Ponas Dievas kitkart buvęs supykęs ant tų vandens gyvulėlių ir pavertęs juos akmenimis. Bet kuo tie gyvulėliai nusikalto Dievui, apie tai žmonių pasakos tylėjo». *(Uola).*

2. *Rūdos ir rūdynai.* Geležies rūdynų randame ne tik Papilės Paventyje, bet ir kai kurių kitų Lietuvos upių pakrantėse. Turėjome savo krašte kadai ir geležies dirbtuvių-rūdnių. Suvalkų gubernijoje «rūdos» vardą užeiname ligi šiol užsilikusį Vygrių paežerės (Suvalkų aps.—Gaurarūda, Mackarūda ir šiaipjau Rūdos), Jūrės, Višakio ir Novos paupių kaimuose (Naumiesčio aps.—Višakio Rūda, Marijampolės aps — Kazlų Rūda ir kt.), Rūdnių, Rūdninkų, Rūdunių, Rūdiškių turime Vilniaus, Gardino gub.

Labiausiai yra pas mus išsiplatinę (Lietuvos viduryje ir pietuose) to pat laikmečio *kreidos sluoksniai,* kurie, nors dažniausiai vėlesnių sluoksnių pridengti, kartais betgi esti ir paviršium išsikišę. Kreidos plotas yra tai Vilniaus gubernija, išskyrus josios Devono šiaurę, Gardino ir Suvalkų gubernijos, Jurbarko ir Tauragės apylinkės (Raseinių aps., žiemos vakarų kampas) Kauno gubernijoje, kiek ir Mažoji Lietuva. Baltakmeniuose kreidos pakloduose yra gausu titnago, taip pat amonitų ir belemnitų.

13. Gintaras. Trečiaeiliai sluoksniai daug kur pas mus yra po dirvonus išsimėtę, ypačiai palei Nemuną ir Nerį; niekur tačiau jie nėra stori, nes ledynai yra gerokai juos nutrynę. Baltijos pajūry, mėlynajame trečiaeilio laikmečio molyje gausiai teberandame «šiaurės aukso»—*gintaro*. Tai yra prasenovės pušinių girių sukietėjusi derva (sakai), sutausojusi savyje spūsnių pavidalo daugybę ano laikmečio vabalų, vorų, augalų, šakelių ir tt. Šen ten jis tebėra randamas Europoj žiemos rytų šalyse (Sicilijoje, Rumunijoje, Rusijoje). Daugiausia tačiau mūsų laiku žvejų arba tam tikromis mašinomis jo pagaunama Baltijos pajūryje, ypačiai Samių iškišulyje *anapus Karaliaučiaus* (nuo Pilavos miesto ligi Briusterorto kaimelio), taip pat Kopose (Kuršių nėrijoje), apie Palangą ir kitur Prūsų ir Lietuvos pajūry. Tenka jo rasti ir tolesnėse nuo jūros Lietuvos vietose, tiek Kauno, tiek Suvalkų, tiek ir Vilniaus gub.; ypačiai pasižymi čia *Lukšto ežeras* (Telšių aps., Varnių par.), kurs, vėjui bangas sukėlus, išmeta kartais gintarų. Lietuvos, tikriau pasakius, Prūsų gintarą dar senovėje žinojo, brangino ir juo puošėsi. Spėjama, jog dar Pūnų (Azijos vakaruose) jūrininkai - pirkliai, ilgos kelionės, nei pavojaus neveizdėdami, vykdavę į Prūsų pajūrio krantus ir iš ten išvežiodavę gintarą į Europos pietus, Azijos vakarus ir Afrikos šiaurę. Europos tautose mūsų metu jis jau nustojo garsėjęs, bet Azijoje ir Afrikoje jį dar tebebrangina (turkai, aigiptiečiai, persai, kinai, japonai). Todel ligi šiol jo nenustojo pas mus ieškoję ir papuošalų reikalui į tolimas šalis pardavinėję. Prūsuose gaunama jo kasmet apie 25 tūkstančius pūdų; svarbiausioji jo kasykla yra *Palmininkų* miestelyje (tarp Pilavos ir Briusterorto); pati dirbykla—Karaliaučiuje.

1. *Europos gintaro plotas.* Trečiąjį laikmetį nuo Londono ir Paryžiaus ligi danų sostinės (Köbenhaun - Kopenhagen) ir švedų Ištadto miesto dar buvo jūra, o rytuose šiaurinės Vokietijos, Prūsų Lietuvos plotas jau buvo iš jūros pakilęs žemynas, nuo Skandinavijos dar jūros neatskirtas. Tas plotas buvo dervingais medžiais, daugiausia pušų giriomis apaugęs. Dabartinės Baltijos jūros dugnui įdubus, kartu nugrimzdo ir gintaro girios. Jos suguldė gintarą jūros gelmėse. Tiktai pakrantėmis beliko gintaras aukščiau begulįs ir lengviau prieinamas.

2. *Gintaro spūsnių* išskirta ligi šiol augalų ne mažiau, kaip 163 rūšys (24 šeimynos 64-iomis padermėmis), kurių

tarpe po 1 beržo, alksnio, tuopos, kaštono, vikmedžio (akacijos), dumblių, devynmacės (šventrožės), po 3 skroblo (buko) ir gluosnio, 7—ąžuolo, 30—pušų ir eglių, 20—kiprų, 16—grybų, 12—kerpių, 11—kerpinių samanų, 19—lapuotų samanų, daug šilažolių, viržių, papárčių, mėlynių, sausmedžių rūšių. Gyvių spūsnių gintare zoologai yra susekę ir suskirstę šitokių: 4-ių padermių 6-ias vėžių rūšis, 12-os padermių 34-ias šimtakojų rūšis, 78-ių padermių 211-ą vorų rūšių, 182-ių padermių 788-ias rūšis musių, skruzdžių, vabalų, plaštakėlių (drugelių), kirmėlių ir tt., 2-jų padermių straigių, išviso 1.041-ą 278-ių padermių rūšį. Kitų gyvulių ir paukščių, kurių turėjo būti daug, nes nei yalsių nei grūdų netrūko, teturime užsilikusių vos keletą, ir tai tik dalis—plunksnas, plaukus. Jų tarpe randame raganosiukų, driežų ir tt. Gintaro liekanų tyrinėjimai rodo, jog ano meto gyvija, lyginant su dabartine, buvo artima mūsiškei, tik turėjo šiltesnio oro.

3. *Gintaro dirbiniai ir Karaliaučiaus muziejus.* Tarp Pilavos ir Brlūsterorto yra Palminiškų miestelis (Samijoje). Jo mėlynojo molio sluoksnyje randama daugybė sugulusio gintaro, kurį jau apie 50 metų kasa pirma privatinės, dabar Prūsų valdžios kasyklos; valdžia, mat, yra dabar pati sau pasilaikiusi teisę rinkti ir kasti gintarą. Iš iškastosios žemės kasikai atsijoja gintarą, skirsto jį tam tikromis rūšimis, kurių skaito ne mažiau, kaip 200. Kitas toks fabrikas dirba pačiame Karaliaučiuje. Vienoje ir kitoje vietoje darbuojasi koks tūkstantis darbininkų ir darbininkių.

Karaliaučiaus fabrike yra tam tikras gintaro muziejus, turis apie 30 tūkstančių gintaro nuotrupų ir dirbinių pavyzdžių. Viena rinkinio dalis (2 tūkst. gyvulėlių ir augalų spūsnių), kuri turi vien mokslo vertės, yra dabar priskirta universiteto geologijos institutui, jo yra prižiūrima ir laisvai visų lankoma. Tarp įvairių žiogų, musių, vorų, lapų, šakelių ir kt. spūsnių galime tenai regėti rastą kartu su gintaru didelį senovės pušies (pinus succinifera) gabalą, net ir sveikus išturėjusius jos kankorėžius. Kitas rinkinio skyrius, prekybos ir technikos, yra gintaro dirbinių vyriausybės prižiūrimas, ir čia ne kiekvienas yra įleidžiamas. Gintarai (gintaro gabalai) yra surinkti salėje, kurios viduryje stovi įsmeigtas storas, įvairių spalvų gintaro medžiaga apdėtas stulpas. Aplinkui išdėstyta gintaro pramonės pavyzdžių—karolių, amuletų, auskarų, ražančių ir kitų kitokių dirbinių. Šitokių pavyzdžių dirbinius siunčia pardavinėti į Zanzibarą, Siera-Leoną, Maroką, Aigiptą, Arabiją, Persiją, Japoniją, Kinus. Pasieniais, dėžėse stiklo viršeliais (vitrinose) yra surinkta didžiausių gintaro gabalų; yra tokių, pavyzdžiui, kurie sveria 15 svarų. Yra tenai

gintarinių dėžučių, tabokinių, peiliakočių, knygų viršelių, laikrodžių ir įvairių pažibų, kurių kitos yra dar XVIII a. padirbtos. Nėra gintaro rūšies, kurios pavyzdžio čionai nebūtų. Rečiausias ir brangiausias yra šviesiai palšas gintaras, kurį siunčia Prancūzijon ir į Artimuosius bei Tolimuosius Rytus. Žaliasis gintaras eina Kinuosna ir Korėjon, gyslotasis Rusijon, tamsiai geltonas—Amerikon.

Pati menkiausioji gintaro medžiaga yra fabrike sunuškama, trupinama, tirpinama, iškošiama ir nusunkiama (destiliuojama). Tuo būdu gaunama gintaro rūgštelių šilkams baltyti, gintaro aliejaus ir kitų nuosunkų, kurias pritaiko pramonei ir medicinai. Daugiausia yra vartojamas gintaro darylas iekeris vagonams ir karietoms tepti. Sumaltoji, perkaitintoji gintaro medžiaga siunčiama Turkijon pypkėms ir karoliams dirbti.

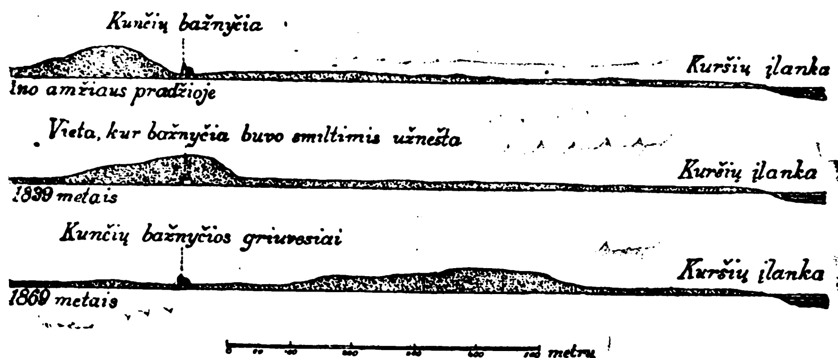
Palangoje yra taip pat kelios dirbtuvėlės, kuriose iš gintaro yra dirbamos sagutės, karoliai ir kitoki papuošalai.

14. **Juodžemis, durpės, smėliai.** Mūsų *dirva* yra suguluos ant pirmaeilių, antraeilių ir trečiaeilių padarų *podirvio*, storiau ar ploniau morėnomis pridengto. Podirvio sluoksnių jungtis su morėnomis turi daugiausia molio bei smėlio. Nors beveik kiekvienoje dirvoje esti bent kiek žemės derlingumui reikalingų augalų puvenų, bet kad turime drėgną orą, o stingame puvimui reikiamos šilimos, tai puvenų yra pas mus kur kas mažiau, negu, sakysime, pietinėje Rusijoje, kur sausas ir karštas oras. Taigi derlingiausio *juodžemio* nedaug teturime, o kiek ir turime, tai menkesnės rūšies.

Juodžemio dirvos traukiasi Kauno gubernijoje nuo Kuršo sienos į pietus Šiaulių aps. rytine ir Panevėžio—vakarine juosta maždaug ligi Kauno aps. ir Nevėžio upės; ypačiai pasižymi derlingos Žagarės, Joniškio, Gruzdžių (Šiaulių aps.), Šeduvos, Joniškėlio, Krakinavos (Panevėžio aps.) apylinkės. Plačiau išsimėtęs, bet protarpiais terandamas yra juodžemis Raseinių (ypačiai apie patį miestą) ir Ukmergės apskrityje. Vilniaus gubernijoje juodžemio turime daugiausia šiaurinėje dalyje, Kauno gubernijos kaimynystėje: kairiajame Neries krante — Trakų apskrityje (Butrimonių, Jezno, Pūnios, Stakliškių, Žiežmario, Žaslių apylinkėse) ir dešiniajame krante—šiaurinėse Vilniaus, Švenčionių ir Disnos aps. dalyse. Derlingos tačiau yra ir kai kurios nė juodžemio, tik molėtos dirvos, pav., Kauno apskrityje vietos tarp Nevėžio ir Dubysos (Kedainių, Josvainių' Krakių, Ariogalos apylinkės).

Vietoj juodžemio turime užtat nemaža antmolinių *durpių*, kurios turi savyje dar neperpuvusių augalų liekanų. Jų randame visoje Lietuvoje, ypačiai Telšių ir Raseinių aps., Ašmenos ir Lydos aps. pietuose, Suvalkų, Seinų ir Kalvarijos aps. paežerėse, Mažojoje Lietuvoje. Tačiau labiausiai žinomos Prūsų durpinės pelkės yra nebe lietuvių gyvenamam Sudavų (Mozūrų) ežerų plote.

Ko ko, tik smėlio mums nestinga. Turime net ir *kilnojamųjų*, arba *lekiančiųjų smėlių*, kurie užneša dirvas, jas stelbia ir šiaip nemaža kenkia vietos gyventojams. Šitokių smėlių, pav., gausi yra kuone visa, ypačiai dešinioji (Gardino, Vilniaus ir Kauno) Panemunė, kiti paupiai ir paežerės; pietinės Suvalkų gub. apskritys (Suvalkų, Seinų ir Augustavo); Kauno gubernijoje Šiaulių (tarp

5 pav. Smėlio kilnojimos per Kunčių kaimą.

Tryškių ir Luokės miest.), Telšių (nuo Varnių, protarpiais ligi Kuršo), Ežerėnų (Dauguvos linkui) ir kt. apskritys, ir Vilniaus gubernijoj Vilniaus miesto ir Trakų aps. apylinkės (nuo Vilniaus į žiemos vakarus Nemunopi ligi Merkinės, ypačiai Merkinės, Leipūnų, Varėnos, Valkininko ir Marcinkonių apygardos). Gardino aps. ūkininkai, Panemunės smėliams dumiant, kartais priversti esti kas keliolika metų smėliu užnešamus savo trobesius toliau nukelti. Patys žymiausi kilnojamieji smėliai traukiasi Baltijos pajūriu, nuo Palangos per Klaipėdą į pietus, 6—7 varstų platumo; jie toliau į šiaurę tęsiasi Latvių pajūriu. Ypačiai garsūs yra *Kopų smėliai*, kurie kalvomis kilnojasi iš vietos vieton, kiaurai dengdami laukus, miškus ir kaimus. Tuo būdu, pavyzdžiui, paskendo smėlyje *Kar-*

vaičių kaimas, garsaus mūsų dainų rinkėjo Liūdo Rėzos gimtinė. Kad smėlys iš vietos nesikilnotų, žmonės smėlynus apsodina krūmais.

Kopų smėliai. Siaura, 13 mylių ilgumo lysvė teskiria Kuršių įlanką, kurią vietos žmonės «marėmis» vadina, nuo Baltijos jūrių. Išilgai traukiasi platokos smėlio kalvelės, kai kur ligi 30 sieksnių (70 metrų) aukštumo. Vakariniai ir vasaros vakarų vėjai nuo jūros supučia jas iš jurmalio smėlio. Iš pradžių jos atsiranda pačioje pakrantėje (vakaruose), o vėliau slenka nuolatos vis tolyn į rytus, kasmet po kokius 3 sieksnius (ligi 6 metrų) paėjėdamos ir apdumdamos užpustydamos visa, kas pakeliui pasitaiko. Gana mažiausios atramos, krūmelio, medžio, akmenio, ir jau renkasi, auga apie jį smėlio kalva. Smėliams nuo vakarų į rytus beslenkant, vis labiau besiartinant į Kuršių įlanką ir, pagaliau, jon nugriūvant, laukiama, jog už 5—6 šimtų metų įlanka, bent siauroji šiaurinė dalis, bus smėliu užnešta. Smėlynai tuo būdu yra jau pagramzdinę Agilio, Karvaičių (Karvytos), Pilkupio, Kunčių kaimus ir nemaža atskirų, šen ir ten išsimėtusių žvejų trobelių, sodybų. Apnešamų kaimų gyventojai paprastai keliasi į kitus kaimus arba naujai kuriasi. Tokie nauji yra, antai, Naujapilio, Naujapilkupės, Naujakunčių kaimai. Smėliui keliantis kartais tenka vėl apleisti sodybos (pav., Naujapilkupė) ir kurtis trečioje vietoje. Taip pat atsitinka, jog užpilta vieta vėl nusidengia, smėlynui toliau per ją nuslinkus. Taip, Kunčių kaimas XIX amžio pradžioje buvo buvęs jau atslenkančio smėlio pakalvyje, o apie 40-uosius metus ir visai buvo smėlyje pagrimzdęs; smėliui per jį toliau į rytus nusivarius, apie 70-uosius metus vėl aikštėn pradėjo rodytis bažnyčios griuvėsiai ir kiti trobesiai (žiūr. 5 pav.).

Kaip atrodo toks smilčių pagramzdintas kaimas, suprasime paskaitę Rėzos smėly paskendusios gimtinės (Karvaičių) 1797 m. aprašymą: «Pirm kelerių metų čia sodnai žydėjo. Kaime, kurs traukėsi nuo miško ligi jūros kranto, dori darbštūs žvejai ramiai sau gyveno. O dabar ką matai?—vieną tyrumos smėlį!... Ar matai tu ten pušį ir menką bakužę, paremtą, idant nepavirstų? Tai visa, samanomis apaugę, kas nuo praeities beliko. Už miško stačiai riokso lengvų smilčių kalnas, viršum plačių dirvų ir eglių viršūnių iškilęs. Ūždami rinkosi vėjai atkalnėse bei kalvose smėlį ir užtraukė juo mišką, vargingo kaimo ūksmelę. Jokia jau kliūtis kalno nevaržo dar slinkti; tvenkinius, sodus ir pirkias, galingas, visa prarijo. Pamiškėj, senų ąžuolų ūksmės šlamesy, kaimo bažnyčia stovėjo, senolių šventenybė, dorų žmonių kapų kapeliais apsupta. Va jos viršūnė tekyšo: įsmuko bažnytėlė! O žmonės su tuo,

kas jiems išgelbėti pavyko, į kitus kaimus bėgo naujų pirkių statytis. Baltuoja vien vietelė ta, kur mūs tėvai gyveno...»

III. Kalnai, kalvos ir slėniai.

Kalnai ant kalnų, o ant tų kalnų
kalnai ir maži kalneliai;
tenai Lietuva per amžius buvo,
kaip sako mūsų seneliai.
Ten miškai snaudė, ten meškas gaudė
kasdien lietuviai iš seno;
ūžė, braškėjo medžiai nuo vėjo
ten, kur lietuviai gyveno.
Ant smėliakalnio ant piliakalnio
ąžuolai švęsti kerėjo
ir tie dievaičiai, kokius žemaičiai,
kokius lietuviai turėjo. *Baronas.*

15. **Žemaičių kalnynai.** Dar ledynų laikmetis yra radęs pas mus nelygų paviršių. Tą paviršių ledynai dar labiau yra perdarę, vienur riedulių morėnas nelygiai suguldę, antkalviais išmėtę, o kitur vėl šiaip ir taip jį nugniaužę, visokeriopai išraižę. Tuo būdu susidarė dabartinis Lietuvos paviršius — neaukštomis, nė per $^1/_2$ varsto (500 metrų) aukščiau nuo jūros nepakilusiomis kalvomis, kalvelėmis ir negiliai įdubusiais slėniais ir kloniais.

Lietuva yra užėmusi dalį Baltijos pakraščio kalnyno, kurs, lyg būdamas tolimoji vakarinė šiaurinių Rusijos kalnų (Valdajų) atžala, keliomis šakomis eina per Igauniją, Latviją ir Lietuvą bei šiaurinę Gudiją (Baltarusiją), nutysta Prūsuosna (Mozūrijon bei pietinėn Mažosios Lietuvos šalin) ir susilieja, pagaliau, su Vokietijos žemuma. Pietuose kalnynas leidžiasi Pripečio žemumon, gi šiaurėje ir vakaruose (Kauno gub. pakuršėje, Mažosios Lietuvos pajūry)— jūron, šen ten, net pakraščiuose, atskirais kalnais pasiįvairindamas.

Lietuvos paužulnumas jūrospi nėra perdaug apkitęs ir yra palikęs, kaip kad jis jau praeityje buvo nusistatęs, būtent, vasaros vakarai yra Žemaičių žemuma ir žiemos rytai — Aukštaičių aukštuma. Kad ir žemesni už Aukštaičius, Žemaičiai betgi (vidutiniškai 30—40 sieksnių pakilę nuo jūrių, gi Aukštaičiai 70—80 sieksnių)

nėra vienui viena žemuma, kaip kad iš jų vardo turėtume spręsti: vakaruose jie yra *Žemaičių kalnais* arba, tikriau, kalvomis raižyte išraižyti. Žemaičių kalvos—Žemaičiuose *Telšių kalnais* vadinamos—yra tai Kuršo Pavenčio kalvų tęsinys. Nuo Ventos upės į vakarus kiek atsitraukusios (palyginus su tėkme Kurše, Žemaičiuose Venta yra į rytus kiek nusisukusi), jųjų tai pakilusi, tai visai nusileidusi ketera traukiasi per Telšių, iš dalies Šiaulių ir labiau Raseinių apskritis nuo šiaurės į pietus. Šakomis ir atvašomis tos kalvos plečiasi į rytus ir ypačiai į vakarus. Pietuose Žemaičiai nuožulniai leidžiasi Nemuno linkui, rytuose susilieja su tikrąja, kraštui vardą davusia lyguma.

Kalvos bei kalvelės didžiai įvairina Žemaičių žemumos vienodumą ir suteikia jos vaizdams kai kur nepaprasto grožio. Čiabuviai mėgsta šią ar tą apylinkę sulyginti su Šveicarija ar kuriuo kitu vaizdų grožybėmis pagarsėjusiu kraštu. Kalnuotoji Telšių-Žarėnų apylinkė, pavyzdžiui, kuri savo grožiu stebina mūsų akis, kai kurių yra vadinama tolimosios Indijos vardu.

Žemaičių kalnynai. Viena Telšių kalnų šaka eina per Žemaičius nuo vasaros vakarų į žiemos rytus: nuo Kuršo sienos pradėjus, Telšių apskrityje pro Skuodą, Plateliųs, Telšių vakarus, Žarėnus, Pavandenį (Biržulio ežerą, kur Pavandenio kalnai) ir Raseinių apskrityje per Pašilių, Kražių, Kaltinėnų parapiją. Antroji šaka eina per ano gūbrio vidurį į rytus: per Šiaulių aps. Luokės, Kolainių, Šaukėnų, Kurtuvėnų parapijas. Trečioji šaka yra nutysus į pietus: Telšių apskrityje per Žarėnų, Tverų parapijas į Kvėdarnos, Žvingių, Pagermančio (Pagramančio), Pajūrio parapijas Raseinių apskrityje ir, jau anapus sienos, Mažojoj Lietuvoj, palei Lauksargių bažnytkaimį susitinka su Prūsų Panemunės—Vilkiškio kalvomis. Ketvirta šaka eina Telšių apskritim nuo Žarėnų į vakarus, per Plungės, Kartenos, Kretingos parapijas ligi Palangos, kur jūros pakrantėje baigiasi Birutės ir Karuonių (Olando Kepurės) kalnais. Yra dar kitų šakų bei atvašų, kurių žymiausia ketera skleidžias kuone per visą Telšių apskritį.

16. Atskiri Žemaičių kalnai. Nors šiaipjau Žemaičių (Telšių) kalvos paprastai neiškyla aukščiau per 80—85 s. (170—180 metrų) nuo jūros paviršiaus (pati Telšių apskritis vidutiniškai 60 s. nuo jūros pakilusi, o pajūryje net lig 5 s. nusileidusi), bet žmonių gyvenime, ypačiai senovėje, jos turėjo didelės reikšmės, kurios atmi-

nimas ligi šiol dar nėra išdilęs iš atminties. Senovės lietuviai, kaip ir Aukštaičiuose, meldėsi ant jų savo dievams (*alkakalniai)*, laidojo ten pasižymėjusius didžiavyrius (*milžinkapiai, kapų kalnai*), sergėjos, kad nepriteliai netikėtai šalies neužpultų, ir gynėsi nuo įsiveržusių priešininkų (*piliakalniai*). Kiekvienas kalnas ir kalnelis žmonėse tebėra ar nesenai bebuvo menamas tam tikrais senovės padavimais ir nepaprastomis pasakomis, kuriose tikri slėpiningos praeities atsitikimai užsitraukę yra jos nebenumanančios vėlesnių kartų vaizduotės apvalkalu. Kitos jųjų šen ar ten yra užrašytos, bet dar daugiau žmonėse tebėra, lyg laukdamos, kad jas kas sužymėtų ir neleistų joms iškrypti ar net visai išnykti.

Visų aukščiausi Žemaičių kalnai yra šie: Raseinių aps. *Medvėgalio* (Kaltinėnų aps.), arti 110 sieks. (235 m.) aukštumo, Šiaulių aps. *Šatrijos* (Luokės par.) 106 s. (227 m.), Telšių aps. *Lapaičių* (Tvėrų par.) 98 s. (210 m.). Ne tiek del savo aukštumo, kiek del tebeišlikusios žmonių pagarbos ir padavimų, kad ir žemesni už anuos kalnus, plačiai tebegarsėja: *Džiūgo* (tarp Telšių ir Alsėdžių), *Girnikų* (Šiaulių aps. Kurtuvėnų apyl.), *Girgždutos* kalnai (Raseinių aps. Pašilių par.). Minėtini taip pat toliausiai į vakarus išsikišę — šiaurėje pajūrio *Birutės kalnas* (Palangoje) ir pietuose panemunės *Rambynas*, kurio akmenį jau esame pažinę (žiūr. 9,1).

1. ***Medvėgalio kalnas.*** Visų aukštasis Žemaičių kalnas, Medvėgalis (Medžiogalis), savo grynu, slėpiningu gražumu ir senovės padavimais, žinovų nuomone, iškyla aukščiau už Trakų pilies griuvėsius. Nuo Medvėgalio kalno žiūrint, saulėje žiba tolimųjų ežerų paviršiai. Sako, iš čia matyti esą net keturiolikos bažnyčių bokštai. Iš tolo mėlynuoja Šatrijos ir Balninkų viršūnės, nors tarp Šatrijos ir Medvėgalio tiesumu ne mažiau bus, kaip 35 varstai. Arti riokso keli mažesni kalnai: Ąžuolų, Alkos, Sumonų ir Bevardis. Įvairių pasakojimų apie Medvėgalį žmonėse tebegirdime, tik ne aplinkiniuose dvaruose ir dvareliuose, kurie prieš kelias dešimtis metų yra čionykščias sodas (sodžius) pakeitę, bet už kelių ar keliolikos mylių senovę labiau begerbiančių valstiečių pirkiose. Į kalną, sako, vedąs urvas geležinėmis durimis, kurin leidęsi mūsų senių seniai. Švedkarių metu (XVII ar XVIII a.) trys šimtai švedų žirgų palei kalną ganęsi. Nelaukta užpuolusi mūsų kariuomenė ir sugriebusi juos, bet patys švedai kalno urve susislėpę. Kalnas esąs užkeiktas (užburtas). Ant kalno buvę suolų, kuriuosna sėsdavę iš kalno išėję kareiviai ir mergaitės;

mūsų kariuomenė juos iš urvų išviliojusi ir atgal nebeleidusi. Kartą leidę krepšyje berniuką urvan; ištraukę jį nuluptu kailiu. Pasak vietos bajorų, čionai buvusi kadai pilis, tik kitaip vadinama. Kryžiuočiams netikėtai ją užpuolus ir apstojus, o gynėjams ir subėgusiems apylinkės gyventojams valgio stigti pradėjus, prireikę su Medininkų (Varnių) įgula susisiekti. Vyrų nė vienas neišdrįsęs pro priešininkus praeiti, tik dvi mergaiti vaidiluti tarusi: «mudvi galiv!» Delto ir pats kalnas naują Medvėgalio vardą įgijęs.

2. *Šatrija.* Už Medvėgalį kiek žemesnė, Šatrija savo garsu toli yra pro jį prasikišusi. Lietuviams nesant dar krikščionims, ji buvo gal visų svarbusis žemaičių tikybos vidurkis (centras). Tenai bene bus tuomet negesinamoji («šventoji») ugnis saugota bei dabota, bus ir vyresniųjų senosios tikybos kunigų gyventa. Žemaičiams krikščionybei nusilenkus, valdžia užgesino Šatrijos ugnį, bet patsai kalnas ilgai dar naujakrikštų tebebuvo gerbiamas. Slapti senovės garbintojai ir tausotojai į jį tebetraukė slaptomis (naktimis), o kai kuriuo metu net atvirai (XVI a. tikybinėms kovoms Lietuvoje suirutę padarius) Šatrijoje degino ugnį, tam tikromis giesmėmis ir apeigomis minėjo senovės tikybą. XVII ir XVIII a. krikščionybei Žemaičiuose plačiau pasklidus, bet giliau į žmones dar neįėjus, senovės apeigų ir kitų pramonių žinovai virto pas žmones burtininkais, raganomis ir šiaip piktųjų dvasių bei velnių padėjėjais. Raganomis įskųstos moteriškės, plakamos ir kitaip žudomos, kankynės nebepakeldamos, kartais pačios sau kaltę prisikišdavo:—šv. Jono naktį su kibirkštimis laksčiusios į Šatrijos kalną, tenai su velniais šokusios, jiems savo dūšias pardavusios, tuo būdu žavėjimo galios įgijusios, visaip kaip paskiau žmonėms kenkiusios, jau tai javams brandą atiminėdamos, jau karvėms pieną nutraukdamos, jau, pagalios, gyvulius ir žmones žudydamos. Ne viena moteriškė, tamsių žmonių per raganą paskaitytoji ir įskųstoji, teismui nutarus, buvo sudeginta. Nepersenai dar Šatrija buvo taipgi Jauterytės kapu vadinama. Tatai buvusi milžino Alčio moteris, kuri kartu su savo vyru gynusi Žemaičius priešininkams užpuolus. Jai žuvus kovoje, Alčys pririnkęs pajūry pirštinę smilčių ir supylęs iš jų Jauterytės kapą.

Apie Šatrijos kalno daromus įspūdžius patiriame iš mūsų dainiaus žodžių:

Į Žarėnus miškais nuo Šiaulių
jei pro Luokę kada bekeliausi,
neužmiršk sustabdyti arklių
ir ten kalną užlipti aukščiausį.

Piktos raganos, kaip kitados,
Šatrijos nebelanko bent dieną;
bet jos aukštį pasiekt be maldos
pakeleivį baugina ne vieną.

Atsikvėpęs giliai krūtine,
kad nuo kalno pažvelgsi aplinkui,
tai tik plunksna rašyt auksine
pavesta Lietuvos giesmininkui.
Kaip į atlaidus eina būriai,
šlama girios aplinkui dievotai;
už jų dunkso kiti pagiriai,
ir melsvų ežerų tviska plotai.
Kad vidurdienį saulė aukštai
iš pietų prasijuoks į Žemaičius,
nuo viršaus Šatrijos užmatai
nesuskaitomus kryžkelių skaičius.
Už tų kryžkelių, sodžių, laukų,
kiek apimti akis vien begali,
užmatai iki Plungės miškų
vis Žemaičių žaliuojančią šalį.
O vidurnaktį čia neramu:
tartum dvasios po žemių vaitoja;
atsiliepia miškai gaudimu,
ir lyg raiteliai baisūs atjoja.
Gal tai raganos verkia dievų,
del kurių šventą ugnį kūreno,
ir nuo kalnų, kalnelių, kalvų
čia berenkas iš papročio seno.
Gal kryžiuočiai šaly svetimoj
neatradę kapuos sau ramumo,
tebeklaidžioja kur tamsumoj
ir Marburgo bežvalgos tolumo.
Gal Žemaičių šalies milžinai,
pasigedę senovės gadynės,
laukia šauklio, kad vėl kruvinai
kovon stotų ir gintų tėvynės.
Šatrija! tu senute meili,
per tiek amžių iš aukšto žiūrėjus!
Daug, oi daug apsakyti gali
apie mūsų žilus pranokėjus!“
(Maironis).

3. *Milžinkapiai.* Panašių padavimų turime ir apie kitus «milžinų kapus». Milžinas Ansulis, pasak vienų, supylęs Girgždutos (Girždutos), pasak kitų — Girnikų kalną; o Telšių miesto «Insulos» kalno vardas, kurį kiti iš latynų «salos» (insula) išveda, irgi bus, tur būti, nuo jo parėjęs. Čiužas sumušęs kryžiuočius ir jųjų tūkstantį po kalnu užkasęs (Raseinių aps. Liolių par.). Telšių Džiūgas šimtus kryžiuočių geležine kuoka mušęs, ąžuolus lenkęs ir laužęs, aukščiausius kalnus vertęs, Telšių ežerą iškasęs ir patį miestą įkūręs, o paskiau pats sau kalnakapį supylęs. Garbenis, kurs palaidotas esąs to pat vardo kalne (Šiaulių aps., Vaiguvos par.), turėjęs dievaičio Kovo duotąjį kardą, juo tūkstančius kryžiuočių sukapojęs ir didžiu balsu savo laimėjimus apšaukdavęs. Ypačiai įdėmių graudžių padavimų yra pasilaikęs Girnikų kalnas, kurs ištolo kyšo tarp miškų, kalnų ir kalnelių. Už trijų mylių nuo jo aiškiai matyti Šiaulių miestas, čia pat Kurtuvėnai, regėti Kuršėnai, o toli, už 30 varstų, niukso Šatrija. Į vakarus atsikreipus, medžiais apaugę, ežerėliais ir upeliais apsikaišę kalnai ir slėniai tematyti; tarytum, ne Žemaičių kraštas, sako nustebęs žiūrėtojas. Labai, labai senai Girnikų kalne, sako, gyvenę milžinai, kurie su Šatrijos milžinais kiti kitiems kirvius pasiduodavę; tai buvusi milžinų viešpatavimo gadynė. Vieno milžino motynai mirus, sūnus antkapį supylęs; ir atsiradęs kalnas. Ant kalno sėdėdamas, jis graudžiai verkęs; iš ašarų slėnyje atsivėręs Butėnų ežeras. Pasak kitų, milžinas žemaitis užmušęs čia daug priešininkų, surinkęs jų lavonus ir už 18 mylių parsinešęs dvejus batus pajūrio smilčių, iš jų ir kalną supylęs. O kiti dar kitaip aiškina sau kalno atsiradimą: milžinas ėjęs keliu nuo Kuršėnų dideliais smiltynais; į jo kurpes pri-

birę smilčių, jis atsisėdęs ir kurpes iškratęs; iš tų smilčių pasidaręs kalnas.

4. *Alkakalniai.* Daug kalnų, ypačiai alkakalniai, turi pasilaikę senosios tikybos padavimų, pasakų apie įgriuvusias bažnyčias, velnio darbus ir tt. Senovės lietuvių tikybos atsitikimai girdėti, pavyzdžiui, žmonių dainoje apie Žvaginio kalną (Raseinių aps. Andriejavo par.): «Paupėly yr kalnelis, kur ugnelė, kaip žvaigždelė, dieną naktį smilk, smilk, smilk; ten Ruginis su Žvaginiu dievui ožius smaug, smaug, smaug; tu oželi-juodbarzdėli, auk, auk, auk; dievuks mūsų tavęs lauk, lauk, lauk; po rugpiūčio ir rugsėjo vesim tave, juodbarzdėlį, ant to tai kalnelio, kur Ruginis su Žvaginiu garbei šlovei dievų mūsų ir tave pasmaugs!» — Apie Šiaulių Saldųjį kalną pasakoja žmonės: kur dabar yra kalnas, buvęs miestelis ir bažnyčia. Gyventojai buvę išdykę. Staiga pakilęs baisiausias vėjas ir smiltimis užpylęs bažnyčią ir miestelį. Kažin kokiam drąsuoliui naktį nuo šiaurės pusės atkasus kalną, pasirodęs kunigas su ostija prie altoriaus ir suklaupusieji žmonės. Vyresnybei įsakius, žmogus visa atgal užkasęs.

Alkakalnis, tur būti, bus buvęs ir Galgarbių kalnas, Rynava seniau vadinamas (apie Karaliaučių), kurs palikęs yra žmonėse nemaža padavimų. Dabar ten visur vien vokiečiai tegyvena.

5. *Birutos kalnas.* Ant marių kraštelio, lyg sidabru, baltomis smiltimis apipilto, koks pusvarstis nuo Palangos miestelio, stovi dailus, nuo jūrių lygmės kokios 30 sieksnių aukštumo, Birutos kalnas. Išreto pušimis apaugęs, kurių keletas nuo jūrių pusės del vakarinių vėjų yra pasvirusios sausažemio linkui, jis nuo senų senovės didžiausioje pagarboje mūsų žmonių tebėra laikomas. Lietuviams dar neprisiėmus krikščionybės, čia degusi jų šventoji ugnis, kurią kaskart ąžuolinėmis malkomis kurščiusios mergaitės-vaidilutės. Jų tarpe ir Biruta, kurią Kęstutis pamylėjo ir vedė. Nuo šios žmonių numylėtos kunigaikštienės, kuri, vyrui mirus, sugrįžusi Palangon ir čia esanti palaidota, ir gavo kalnas savo vardą. Krikščionys tapę, žemaičiai, Prūsų lietuviai ir latviai miniomis čionai traukė, ypačiai per jurgines; atsivedę arklius, juos iškilmingai vadžiodavę aplink kalną ir meldė Dievą, idant, šv. Jurgiui užtariant, gelbėtų gyvulius nuo limpamųjų ligų ir vagių; tą dieną jie čionai aukojo iš vaško nulipintus visokio didumo arklius, artojai dėjo akėčias, žambrius ir kitus ūkio padargus (kaip Rambynkalnyje), o ūkininkai — veršius, paršus ir kitus vaškinius padarus. Šiaipjau žmonės, katalikai ir protestantai, meldėsi Birutai, kurią ligi šiol jie šventa laiko ir tiki ją ypatingai kalną globojant; seni žmonės, pavyzdžiui, tikrina, kad žiemos metu, nors didesni sniegai iškristų ir smar-

kesni vėjai visą mišką ir kalną užpustytų, į kalną visuomet paliekąs takas. Ant Birutos kapo XV a. buvusi pastatyta šv. Jurgio bažnyčia; tajai suirus, pastatyta prieš 50 metų mūro koplytėlė.

Biruta, Šatrija ir Rambynas tai buvo trys svarbiausi vakarinių lietuvių-žemaičių alkakalniai. Be jų, po visą Žemaitiją buvo išmėtyta daugybė nebe taip plačiai pagarsėjusių, tikybinėms aukoms skiriamų, kalnų ir kalnelių, ant kurių vėliau daug kur buvo pastatyta bažnyčių, koplyčių ar kryžių. Žemaičių Karuonių, vokiečių ir olandų jūrininkų vadinamas Olando Kepurės kalnas yra tai aukštoka kopa Palangos apylinkėje, keli šimtai žingsnių nuo jūros, netoli Ranžos upės įtakos, toje vietoje, kur buvęs kadai senosios Palangos uostas. Augąs ant kalno pušynas seniau rodęs kelią jūrininkams; XVIII a. olandai net gerai užmokėję kalno savininkui, kad tik nekirstų miško, kaip ans buvęs sumanęs.

Mūsų metu Palangon kas vasarą suvažiuoja daugybė svečių—svetimtaučių jūroje pasimaudyti, kurie ant Birutos kalno ir pakalnėje linksminasi, senovės nebatjausdami. Tačiau pastaraisiais metais vis daugiau atvyksta ir lietuvių šviesuomenės, kurie nekartą užtraukia čionai Valiūno parašytą graudingą Birutos dainą: «Ant marių krašto Palangos miestely, ten kur gyvena broliai žemaitėliai, yr aukštas kalnas, Biruta vadintas, žaliomis pušelėmis viršuj apsodintas».

17. Vidurio lyguma. Į rytus nuo Telšių kalnų, kaip kad Kuršo lygumos tąsa, Kauno gubernijos viduriu pietų linkui eina lyguma per Šiaulių (išskyrus kalnuotus žiemos vakarus), Panevėžio, Kauno, Raseinių apskr. (be vakarinės dalies), įgriebdama taip pat Ežerėnų ir Ukmergės vakarus bei šiaurę. Persimetusi per Nemuną, ji įeina Suvalkijon ir užima ten šiaurinius Mariampolės, Naumiesčio, Vilkaviškio ir Kalvarijos apskričius. Vakaruose ji peržengia Prūsų sieną ir užima veik visą Mažosios Lietuvos plotą. Toji, būtent, lyguma ir yra tikri «Žemaičiai», pati derlingoji Lietuvos šalis. Jos lygūs, vienodi plotai pasiįvairina upėmis ir ežerais, miškais ir retomis kalvomis. Ypačiai paupių klonys turi dažnai nepaprastų, žavinčių vaizdų. Kauno Panemunės klonis net poezijoje yra pagarsėjęs, lenkų kalba Mickevičiaus apdainuotas.

18. Aukštaičių kalvagūbriai. Rytuose, tikriau žiemos rytuose lyguma vis labiau pakyla, virsdama «Aukštaičiais». *Aukštaičių kalvos* yra kiek aukštesnės už Žemaičių. Kad aukščiausios

Telšių gūbrio kalvos besiekia 110 sieksnių, Aukštaičių pietuose yra kalnų per 150—160 sieksnių. Per šiaurinę Gudiją (Vilniaus rytus ir Vitebsko, Minsko, Mogilevo gub.) su Rusų Valdajų kalnynu protarpiais rytuose susisiekdamos, Aukštaičių kalvos įeina Lietuvos rytų sritin ne vienu pakiliu gūbriu, tik keliais plačiai vingiuotais, kaskart nutrūkstančiais bukais gūbreliais, briaunomis. Nusileisdami Nemuno linkui, anapus šios upės jie vėlek (pietinėje Suvalkijoje) pakyla, įeina į Prūsus ir tenai, pajūriu; žemumon nusileidžia.

Šiųjų iš rytų į vakarus Aukštaičiuose nusitęsiančių, plačiai išsiskėtusių gūbrelių-briaunų išsiskiria trys vyriausi dešinėje ir kairėje Nemuno šalyje.

Šiaurinė briauna išeina iš Disnos aps. (Vilniaus gub.) ir skečiasi dviem vyriausiom šakom: *Ežerėnų kalnais*, kurie Kauno gub. išsišakoja Ežerėnų apskrityje, įeidami ir į Panevėžio ir ypačiai Ukmergės aps., ir *Švenčionių kalnais*, kurie lyg sujungia Kauno ir Vilniaus gubernijos kalnus. *Vidurinė*, arba *Panerio briauna* eina Neries ir jos prieupių tekme, iš Vileikos aps. per Švenčionių pietus ir Vilniaus aps., užgaudama taipgi Trakų aps. šiaurę. Vileikos ir *Ašmenos kalnai* dengia tarpą tarp vidurinio ir pietinio Aukštaičių gūbrio. Pietinis, arba *Panemunės gūbrys* traukiasi kairiąja Nemuno aukštupio šalim per dabartinę Gudiją — Minsko gubernijoje per Naugardėlio aps., Gardino gubernijoje per Slanimo šiaurę (Zytelos ir kitus valsčius), per Vilkaviško, Sokolkos ir Gardino (pietinę dalį) apskričius. Dešiniojon upės pusėn siaurai tepersimesdamas ir užimdamas tenai (Vilniaus gub.) Lydos apskr. pietus, jis plečiasi toliau vėl kairėje pusėje už Nemuno vidurupio, būtent, Suvalkų gubernijos pietuose, čia kalvomis ir kalvelėmis dengdamas Augustavo, Suvalkų, Seinų ir išdalies Kalvarijos apskričius; apie Suvalkus jis pakyla ligi 140 s. (300 m.). Suvalkų gubernijos kalnai vakaruose jungiasi su pietinių *Rytprūsių kalnais:* pietuose (Jonsburkio ir Lyko apylinkėse) su mozūrų ir šiaurėje (tarp Guldapės ir Gumbinės) su išnykusių ten jau ar bebaigiančių nykti lietuvių kalnais.

Aukštaičių gūbriai. Ežerėnų kalnai užsimezgia palei Braslavo miestelį, nuo kur eina šiaurėn Kuršo gubernijon ir rytuosna Vilniaus gub., toliau, persimeta per Dauguvą ir Vitebsko bei Pleskavos gub. kalnagūbriais jungiasi su Valdajų briauna. Pro Ežerėnus jie traukiasi pakurše į vasaros

vakarus ligi Kamajų miestelio, nuo kur viena briauna per Obelius vėl nusišakoja Kuršan, o kita eina į Panevėžio aps. ligi Salamiesčio ir Ukmergės aps. ligi Kupiškio. Ežerėnų aps. vakaruose kalvos dengia kuone visą plotą ir per Ukmergės aps. rytus ir Šventosios upę sueina su Švenčionių kalnais.

Vilniaus gubernijoje kalnai eina keliais gūbriais nuo žiemos rytų į vasaros vakarus, rytuose siaura sąsmauka tarp Minsko ir Vitebsko gub., susijungdami su Valdajų kalnynu, o pietuose per Lydos aps., Gardino gub., Vakarinio Bugo upės abiem pusėm, taigi per Volynių ir Lenkus, sueina su auratiniu Karpatų kalnų gūbriu.

6 pav. Milžinkapis.

19. Žymiausi Aukštaičių kalnai. Visų aukščiausias Kauno gub. aukštumas randame Ežerėnų kalnuose: *Taurapilio* (Tauragnų par.) arti 118 s. (251 m.) ir *Pratkūnų kalną* (Salako par.) arti 113 s. (241 m.). Dar aukštesnės už juos yra gretimosios Švenčionių kalvos Vilniaus gub.: *Jakaučizna* 137 s. (293 m.) ir *Zabarčiai* 134 s. (287 m.), abu kalnu Daugeliškio apylinkėje. Del savo padavimų ar vardų minėtini taip pat kad ir žemesni: Ukmergės aps. *Utenio* (apie Utėną), *Kukavaičio* (apie Deltuvą), Švenčionių aps. *Link-*

menio kalnai, Trakų aps. *Vytauto* (Birštone), Naugardo aps. *Mindaugo* (pačiame Naugarde).

Panerio kalvų žymiausi ir garsiausi yra *Vilniaus* miesto *kalnai*: *Pilies* kalnas, *Trijų Kryžių—Plikasis*, *Bekėšinis*, *Stalo*, *Bokšto*, *Karalienės* («Karolinos»), *Šeškinės*, *Panerių*, *Antakalnio*.

Aukštaičių pietuose yra visų aukščiausi Lietuvos kalnai: Ašmenos aps. *Čiupiškio* (Alšėnų par.) 158 s. (339 m.) ir Naugardėlio aps. *Pucevičių* (Naugardėlio miesto apylinkėje) $151^1/_2$ s. (320 m.). Suvalkų gubernijoje labiausiai pakili yra Prūsų pasienio pietų šalis—Suvalkų ir kiek Vilkaviškio aps. Kai kurie *Vištyčio* (Vilkaviškio aps.) ir *Vižainio* (Suvalkų aps.) kalnai yra 130—140 s. aukštumo. Anapus sienos (Mažojoje Lietuvoje) ypačiai pažymėtinos yra vaizdžios giriomis apaugusios *Ramintos* kalvos.

1. *Padavimai apie Aukštaičių kalnus*. Kaip ir Žemaičių kalnai, Aukštaičių irgi turi nemaža padavimų bei pasakų. Ypačiai gausu jų dešiniojoje (Trakų) ir kairioje (Mariampolės, Kalvarijos ir Seinų) panemunėje, kurioje randame daugybę didelių ir mažų, pagarsėjusių ir bevardžių piliakalnių. Žymiausieji jųjų teks dar toliau pažinti, kalbant apie senovės lietuvių sodybas ir tvirtoves. Kiti jųjų, kad ir ne visada teisingai, žmonių yra minimi kaipo senovės šventavietės. Kalvarijos aps. Daukšių apylinkėje, pavyzdžiui, yra keletas kalnų (Varnupių ir Padovinio piliakalniai, Kaukų kalneliai), kuriuos žmonės taria buvus senovės dievų ir kunigų-krivaičių buveines ir pasakoja visokių, kartais baisių, kartais ir juokingų atsitikimų. Ežerėnų apskr. už trijų varstų nuo Tauragnų ežero, kurio aukštoje pakrantėje randasi Tauragnų miestelis, ties Taurapilių vienasėdžiu yra to pat vardo piliakalnis; apie kurį pasakoja žmonės jame esant bažnyčią žemėmis apipiltą, iš kurios kai kada baltai apsitaisęs senis išeinąs ir aplinkui vaikštinėjąs. Toje pačioje parapijoje, netoli Kumšos kaimo, yra Dovydų kalnas, arba Kumšos piliakalnis, labai aukštas, iš kai kurių pusių tiesiog neužlipamas. Linkmenų par. tarp Ūkojo ir Linkmenio ežerų traukiasi Papilėkalnio gūbrys—Ladakalnio, Palinkmenės, Papilėkalnio ir Verpetos kalnai. Bene labiausiai bus žinomas Papilėkalnis, labai status užlipti. Kalno viršuje matyti duobė; pasak senių, čia buvusi skylė, kurion įmestas akmuo dundėdamas įkrisdavęs, o ryto metą atgal išmestas randamas būdavęs. Ant Palinkmenės kalno gyvenusi kitados kunigaikštaitė, kuri turėjusi čia savo rūmus, o Papilėkalny bažnyčią. Ji buvusi prakeikta, šešetu arklių įvažiavusi Linkmenio ežeran ir paskendusi; ten

pat ir bažnyčios varpai nuvirtę. Kalne likęs grandine pririštas šuo, kurs kunigaikštaitės turtus saugojąs, o pati jiji kartais pasirodanti ant ežero ir girdėti esąs kai kada varpų skambėjimas. Panašių pasakojimų apie užpiltas bažnyčias, prakeiktas kunigaikštaites, karalaites, senius, šunes ir t. t. yra taip pat ir apie daugelį kitų kalnų

2. *Vilniaus kalnų padavimai.* Dažniausia velesnėsės istorijos padavimų turi Vilniaus kalnai. Pilies kalnas seniau Taurakalniu, tikriau, gal Taurapiliu buvo vadinamas. Paneriuose sykį bemėdžiodamas, Gediminas, sako, taurą pats nudūręs ir čia pat apsinakvojęs. Naktį prisisapnavęs geležimi apšarvuotas vilkas milžinas, kurio viduriuose šimtai vilkų baisiai kaukę, jog girios ir tyrumos gaudę. Niekam to sapno neišaiškinus, vienui vienas tiktai vyriausiasis krivė Lizdeika išaiškinti jį teįstengęs: geležinis vilkas reiškęs stiprų miestą, kurio garbė nusklisianti į visas pasaulio šalis. Šitokiu sapno išaiškinimu pasitikėjęs, Gediminas pasistatydino čia pilį, išplatino ir pagražino prieš tai pakalnėje jau įsikūrusį kaimą, iš kurio ilgainiui išaugo didelis, gražus ir garsus Vilniaus miestas. Pasak kai kurių, Taurapilio, pirmiau dar Šventaragio vadinamoje pakalnėje degindavę kunigaikščių lavonus; tai bus dabartinė Katedros vieta. Toje tad pakalnėje ir Gediminą sudeginę, tačiau kiti tikrina tat atsitikus kalnuose už Vilnios upės, kur viena kalva Gedimino kapu tebėra vadinama. Yra betgi išlikęs dar vienas padavimas, jog Gediminas palaidotas esąs ne Vilniuje, tik toje pat Veliuonoje, kur ir žuvęs; bent mūsų dar metu veliuoniečiai rodo Gedimino kapą. Kitų Lietuvos valdovų kapais ar tik jų vardu yra minimi vieni kiti Aukštaičių kalnai: Utenio ir Kukavaičio Ukmergės apskrityje, karaliaus Mindaugo — Naugarde, Vytauto — Birštone (Trakų apskr.). Kartais tačiau svetimtaučių rašytojai ar nutautę lietuviai, nebemokėdami lietuvių kalbos, kalnų vardus iškreipę patys pramindavo juos Lietuvos senovės didžiavyrių vardais, nors žmonės visai kitaip juos vadina. Seredžiaus kalną (Kauno apskr.), pavyzdžiui, jie pavadino kunigaikščio Palemono kalnu, nors žmonėse jis yra žinomas Panemuniškio vardu.

Vilniaus Plikasis kalnas, ant kurio pirmiau kardavę didžiausius prasikaltėlius, gavo paskiau Trijų Kryžių vardą. Del kurios priežasties tatai atsitiko, nėra tikrai žinoma. Vieni pasakoja, jog Algirdo metu nuo jo lietuviai buvę nustūmę Vilnion prie kryžių prirakintus lenkų vienuolius (pranciškonus), kurie senosios tikybos žmonėms buvę didžiai įsipykę; tris jųjų nukryžiuotus jie kalnan įsmeigę. Didysis kunigaikštis skaudžiai paskiau nubaudęs nusikaltėlius. Vienuolių mirties

atminimui Jogaila pastatęs čia tris kryžius. Kiti tačiau tikrina, jog tie kryžiai buvę pastatyti Vilniui krikščionių miesto teises gavus. Po 1863 m. sukilimo Vilniaus general-gubernatorius Muravjov'as juos nuimdino. Jų vieton žmonės tris topelius pasisodino ne tik anų vienuolių, bet ir palaidotų čionai 63 m. sukilėlių atminimui.

Šeškinės pakalnėje Vytautas su kryžiuočiais 1390 m. sumušė Skirgailą; XVI—XVIII a. teberasdavę čia surūdijusių kardų, šalmų, pentinų. Bekėšio kalne XVI a. laidojo arijonų tikybos didikus, daugiausia vengrus, kurių tarpe buvo taipgi gabus karininkas Bekėšis. Ant jo kapo Steponas Batorius, didysis Lietuvos kunigaikštis, pastatydino bokštą, kurs tik XIX a. sugriuvo upėn. Paneriuose XVIII-ame ir XIX a. pradžioje grobuoniavo Pekarskio, Krivačenkos ir kitų plėšikų būriai, kurie pirklius užpuldami, trukdė Vilniaus prekybą su užsieniais.

IV. Jūra.

Baltijos jūros kunigaikštytė Jūraitė gyveno jos gelmėse savo gintariniuose rūmuose. Kartą per savo pasiuntinius, lydekas, ji surinko pas save vandenų mergaites ir pasiskundė Kastytį žvejį jūroję žuklaujant, nes pirma niekas, nė pati kunigaikštytė, mažiausios žuvies nelietė. Kunigaikštytės vedamos vandeninės (undinės) įsėdo į šimtą laivų ir nuplaukė ligi Šventosios upės įtakos, kurios pakrantėje jaunas Kastytis dainuodamas tinklus sau mezgės. Dainomis-dainelėmis jos jau buvo jį priviliojusios, jog jis net buvo jūron bešokąs, tik Jūraitė jį sulaikė. Juodu pasižadėjo kits kitą amžinai mylėti. Kas vakaras ji atplaukdavo ir pasimatydavo su žveju. Deja! Jų laimė neilgai tetvėrė: Perkūnas dievaitis užpyko ant jų ir užmušė abudu, o gintaro rūmus skeveldomis paliko Žvejį jis prikalė prie uolos jūros dugne, o pakoyje paguldė kunigaikštytės lavoną: Kastytis amžinai turės del jos verkti.

Jūros vėjams bangas sukėlus, girdėti lyg tolimas vaitojimas, — tai vaitoja vargšas Kastytis! Jūros išmetami gintaro gabalėliai, tai Jūraitės rūmų skeveldos! *(Baltijos žvejų padavimas).*

20. Baltijos jūra. Senose gadynėse visa Lietuva, kaip ir jos kaimynų žemės, buvo jūros vandenyse paskendusi. Jūra, dar baigiantis ledynų gadynei, tebedengė jas, vasaros rytuose per Suomiją susijungdama su Šiauriniu Lediniuotuoju Vandenynu; didieji Suomijos ir gretimųjų Rusijos kraštų ežerai (Saima, Ladoga, Onega ir kt.) ir bus tad išlikę nuo anos gadynės. Susitraukdama į savo dabartines ribas, jūra yra suklosčius jau minėta tvarka mūsų dirvų ir podirvių sluoksnius, taip pat palikus daugybę pelkių ir ežerų. Šitoks jūros palikimas, žinoma, atsiliepė ir tebeatsiliepia Lietuvos prigimties ir žmonių gyvenime. Nuo jūros mūsų kraštas ir šiandien nėra atsirišęs. Juk per 100 su viršum varstų pakraščiu Lietuva prieina prie jūros: nuo Klaipėdos ir Palangos ligi Šventosios upės 5 mylių krantu ir 13 mylių ilgumo siauromis kopomis, kurios nuo sausažemio yra Kuršių įlankos atskirtos. Tad senoviškai lemia jūra Lietuvos orą, gyviją, derlių, žmonių užsiėmimą, būdą, tverybą, rište rišdama mūsų kraštą su Europos vakarais ir šiaip plačiuoju pasauliu. Nebe pamato tad lietuviai, kaip ir jų giminiečiai latviai (šiaurėje) bei prūsai (vakaruose) B a l t i j o s j ū r ą—«savo» jūrėmis-marelėmis visados yra skaitę.

Taip pat kitos aisčių giminės — prūsai ir latviai buvo pajūry įsikūrę, vieni Aistmarės, kiti Rygos įlankos pakraščiuose. Dalis Prūsų pajūrio, bent Samijos pakraščiai, tarp Aistmarės ir Kuršių įlankos, seniau del savo gintaro, o vėliau del varomos per Karaliaučių Lietuvos prekybos, su jūra ankštai rišasi. O ir šiaurėje Lietuva, bent Žemaičiai, daug toliau negu šiandien bus kadai su jūra siekęsi. XIII a. žemaičiams tebepriklausiusi dar didoka Kuršo pajūrio dalis, dabartinio Gruobinės aps. pietuose, tarp Šventosios bei Bartavos upių ir Liepojos ežero. Tai Paurucės sritis, susidedanti iš Rucavos, Nycos ir Bartavos valsčių. Dabar ten latviai gyvena, bet senelių kai kur tebeatmenama seniau čia žemaičius gyvenus; tai išrodytų, berods, ir žemaitiški kai kurių sodų ir vietų vardai.

21. Baltijos—vidurinė jūra. Baltijos yra v i d u r i n ė j ū r a. Trimis ankštais, negiliais sąsiauriais Zundu, Didžiuoju ir Mažuoju Beltu ji jungiasi su Šiaurine (Vokiečių) jūra, o per ją ir su Atlanto vandenynu. Palyginus su kitomis jūrėmis, ji *nėra gili.* Atlanto vandenynui vidutiniškai turint 1800 s. gilumo, Baltijos jūroje retai kur berasime 200 sieksnių gilumo (šiaurinėse dalyse), o šiaipja

ji nėra gilesnė per 100 s. (pietuose ir rytuose), apskritai gi vos 30 s. Veik uždara nuo Atlanto sūriųjų vandenų ir prisiimdama į save daugybes gėlojo vandens, kurs suplaukia iš visų šalių 40-mis upių (kartu su prieupiais — iš 250 upių), Baltijos jūra turi daug mažiau druskos, negu kitos jūrės; visų jūrių ji yra gėliausia. Tuo tarpu kai Atlanto vanduo turi savyje ligi 0,038°/₀ druskos, o arčiausias Kategato sąsiauris dar 0,033°/₀, Baltijos jūroje randame druskos ne daugiau, kaip 0,013°/₀, dažnai net tik 0,005—0,007°/₀. Juo toliau nuo Atlanto ir Šiaurinės jūros, juo jos vanduo yra gėlesnis; šiaurėje jis taip maža turi druskos, jog tinka gerti; gyvuliai besiganydami dažnai įbrenda jūron ir geria jos vandenį. Šiaipjau vandens sūrumas jūroje nėra pastovus: vakariniams vėjams pūčiant, būtent nuo sūriojo Atlanto pusės vanduo darosi sūresnis; gi pučiant vėjams nuo rytų sausumos — gėlesnis. Giliose, veik uždarytose *Aistmarės* ir *Kuršių įlankose* vanduo yra visai gėlas; tiktai smarkūs vakariniai vėjai pripučia sūraus vandens iš jūros.

Del menko sūrumo, negilumo ir šaltų žiemų Baltijos jūra bent pakrantėmis, kelių keliolikos ir net kelių dešimtų varstų platumo *užšąla*. Labiausiai užšąla šiaurinės Botino ir Suomių įlankos, kur kuone kasmet pasidaro ledo kelias iš Suomijos Švedų šalin; taip pat užšąla Rygos ir ypačiai gėlosios Aistmarės ir Kuršmarės įlankos, kartais net Zundo ir Beltų sąsiauriai. Aistmarė visa (800 kv. v.=per 900 kv. km.), o Kuršmarės net arti 1½ tūk. kv. v. (per 1600 kv. km.) kasmet bent 4—5 mėnesiams užšąla; tuo metu per jas esti net nuolatinis susisiekimas rogių keliu. Šen ir ten išmėtyto^ žibinės, kurios šiltuoju laiku laivams kelią rodo, žiemą taip pat palengvina kelionę. Vos trumpam teįšąla atlapoji jūros dalis, taigi vakariniu Latvių pakraščiu su Ventpilies ir Liepojos uostais, taip pat Žemaičių pakraštis su Palanga ir Kopos nuo jūros pusės. Ventpilies, Liepojos ir Palangos uostai tik kelioms dienoms laivų per ledą neįsileidžia; dažnai gi per kiaurus metus esti neužšąlę.

22. Laivų plaukiojimas Baltijos jūroje nėra patogus nei lengvas. Del pakrančių negilumo retai kur laivai gali arčiau kranto prieiti. Ypačiai Lietuvos pakrantės yra žemos, smėlytos, tiesios. Smiltys, net keliomis eilėmis greta jūroje sugulusios, daug kur arčiau per 16 varstų laivų neprileidžia. Bepigu dar būtų kurion gi-

lesnėn įlankon įplaukus; jų, berods, turime; tik jų dugnas, kaip ir kitų pakrančių, nėra pastovus. Senai jau yra pastebėta nuolatus jūros dugno mainymos. Kyla, antai, jos vakarinis krantas Švedijoje; per šimtą metų jūra čia yra nuo kai kurių pačioje pakrantėje įsikūrusių miestų tolokai pasitraukusi. Mūsų krantas kad ir nekyla nei leidžiasi, vis delto čia dažnai atsiranda akmenų ir seklumų tose vietose, kur jų pirma visai nebuvo. Smiltys kilnojasi iš vietos vieton, vakarinių vėjų supučiamos, užtraukia įlankų angas (Liepojoje, Palangoje, Klaipėdoje), kalnais sugula krantuose ir uždengia laukus, pievas, miškus, atskiras sodybas ir net nemažus žvejų kaimus. Visa tat spiria jūrininkus nuolatos budėti, tirti jūros dugną, kilnoti ženklus, kuriais žymimos paojingos laivams vietos, o kur reikia ir dideliu brangiu darbu valyti nuo smėlio. Kuršių įlanka, pavyzdžiui, kuri del savo ploto tiktų didžiausiam uostui, yra visiškai negili; pietuose ji turi gilumo vidutinai 4—5 s., vietomis tik 8—10 s., o šiaurėje tiktai 1—2 s.; laivų plaukiamoji giluma besiekia paprastai 3—4 s. ir taip yra siaura, jog daug kur, o ypačiai šiaurėje, itin privalo perspėjamųjų ženklų. Jūros vėjų nuo kopų nupučiamieji «smiltačių» kalnai, kurie vėjo keliami ištolo išrodo lyg kad «rūktų», sugriūva įlankon ir užgula ypačiai jos šiaurinę pusę, vis plačiau ją sekluma versdami. Šiaurėje del seklumų, pietuose Kuršių įlanka yra dar paojinga del šen ir ten rioksančių ar audrų nuo krantų nuplėšiamų uolų ir akmenų; paojingiausia vieta — *Venčiaragio* iškyšulys (netoli Rusnos įtakos). Vėjai taip pat pasunkina plaukiojimą. Jūros rytuose, vadinas, mūsų pakrantėje dažniausiai pučia smarkūs vakariniai vėjai; bet šiaipjau jie nuolat mainosi: išryto pučia nuo įšalusios sausumos jūros linkui, dieną— nuo jūros įšilusios sausumos pusėn, o vakare vėl nuo ataušusios sausumos. Vėjų sukeliamos audros rečiausiai atsitinka vasarą. Tuo metu oras esti giedriausias, šiaipjau dažnai ūkanos krinta.

Tačiau nežiūrint šitokių laivams nepatogumų ir paojaus, Baltija nuo senų senovės buvo Europos rytų (Lietuvos, Latvijos, Igaunijos, Lenkų, Gudijos ir tt.) «langas» — susisiekimo kelias su vakarais. Ji brangi yra mums kad ir smiltimis užtraukiamais, bet vis delto naudingais *uostais*. Toki yra antai: Lietuvos *Klaipėdos,* seniau ir Palangos uostai, Latvijoj *Liepojos*, *Ventpilies* (Vindava) ir *Rygos*, Prūsų Karaliaučiaus *Pylavos*, seniau ir *Gedanės* (Dancigas).

23. **Baltijos žveyba.** Daug mažiau jūra sveria Lietuvos gyvenime savo turtais. Be gintaro, kurį vilnys iš jūros išplauna ar žmonės išžvejoja ir iškasa (plg. 25—27 psl.), ji niekuo kitu nėra pasižymėjusi. Jos gyviai dera pereinamajai nuo jūros prie ežerų, tarpinių rūšių gadynei. Tai susmulkėjusi Atlanto gyvija. Juo toliau nuo vandenyno, juo ji yra skurdesnė, ypačiai rytuose ir šiaurėje, taip pat pakrantėmis, arti įplaukiančių upių ir tt. Baltijos žuvų skaito ligi 110 rūšių; tik mūsų pusėje ne visos yra randamos, be to, ir kitos jų susmulkėjusios: silkelės, kilkės, ročkerės, vašilai (lašišiai), menkės, kardžuvys, vienpusės-plėkštės, apie kurias pasakoja, jog Jūraitė kunigaikštytė labai jas mėgusi, bet gailėdamos savo valdinių, jas pusiau teplėšusi valgydama, o antrą pusę gyvą palikdama. Kurše ir Lietuvos pakuršėje plačiai žinomos yra Baltijos rūkytos strimelės. Aistmarių ir Kuršių įlankose, taip pat upių įtakose randame jūrinių ir gėlavandenių žuvų — lašišių, stintų, eršketrų, starkų, šelvių, ungurių, devynakių ir tt. Aukšlės jau išnaikintos. Šiaipjau gėlavandenių rūšių randame net 22 ne tik upių įtakose ir giliose įlankose, bet ir pačioje jūroje, ypačiai mūsų pusėje. Vakarinėse Baltijos srityse tebegyvena dar ruonių (jūros šunų), kurie besimedžiodami ne kartą ligi pat rytų krantų nusivaro ir išnaikina daugybes žuvų. *Žveyba* užsiima pajūrio gyventojai, ypačiai Kopų (Šarkavos, Rasytės, Pilkupio, Nidės, Preilos, Pervalko, Juodkrantės, Kopgalių) ir šiapus Kuršių įlankos įsikūrusieji kaimai ir kaimeliai (Klaipėdos aps. Melneragės, Bumbulvietės, Dravėnų, Šilokarčiamos aps. Kintų, Ventės, Pakalnės, Varusnės, Rusnio, Skirvytės, Karklės, Pakalnės aps. Lujės, Ysės, Tovės, Labguvos aps. Gilijos, Nemunynės, Agilos), taip pat Palangos ir jos apylinkių žvejai. Ypačiai žinoma yra *Rusnis*, kuri sutraukia aplinkinių kaimų žveybos laimėjimus ir veda plačią žuvų prekybą, taip pat *Nidė* tarp Urbokalnio ir Angiukalnio, *Rasytė*, kurios apylinkėse yra garsusis, tūkstančių žuvėdrų mėgiamas pelkėtas tvenkinys ir «paukščių pieva». Rasytės tvenkinys ir pieva yra tai rudenį į šiltus kraštus lekiančių, o pavasarį grįžtančių žuvėdrų, gandrų ir kitų paukščių poilsio stotis; Vokiečių paukščių mokslo (ornitologijos) draugija yra čionai prieš penkioliką metų įtaisiusi paukščių gyvenimui sekti stotį. Jūrinė Lietuvos gyventojų žveyba nesveria platesniame apskrityje; ji temaitina ar aprūpina pajūrio gyventojus ir šiaip taip savo kraštą, bent jo vakarus — Mažąją Lietuvą, Žemaičius.

24 Baltijos maudyklės. Daug plačiau mūsų pajūris yra žinomas savo *maudyklėmis*. Pakrantėse sugulę smiltys, kurios taip apsunkina laivų priplaukimą, maudymos žvilgsniu yra kuopatogiausios: suaugęs žmogus 100—200 žingsnių smiltimis daug kur jūron įbrenda. Potviniai ir atoslūgiai vos bepastebimi. Berods juos atstoja vėjai, kurie pakelia ar nuleidžia vandens lygmę, pūsdami šion ar anon pusėn. Dažnas vėjų mainymasis, trumpi, skubūs po kits kito vilnių daužymai, ypačiai smarkūs, kai pakyla šiauriniai ar vasaros vakarų vėjai, žinoma, nėra malonūs; bet pakrantėje visa tat visų pirma ne taip yra žymu, antra gi — tą nemalonumą nusveria vandens sveikumas, žavėjanti žalsvo, arba balzganai melsvo, permatomo (šviesesnio negu paties Atlanto) vandens plotų išvaizda, taipo pat tai liūdni smėlyti krantai, tai šlamančių šilų vaizdai. Visa tat viliote vilioja žmogų savo grože, suteikia sveikatos ypačiai apsilpusių dirksnių žmonėms ir pripildo jų jausmus neapmatomos tolumos, maloniai baimingu ilgesiu ir graudžiais žilos senovės atsiminimais. Garsios yra dar nuo XIX a. pradžios *Palangos* maudyklės, kurios kasmet sutraukia daug svečių iš Lietuvos, Lenkijos, net ir Rusijos; taip pat Prūsuose plačiai yra žinomi Kopų *Krantas*, *Juodkrantė* ir kiti.

1. *Jūros įspūdžiai.* «Jūra! Jūra! Kas nėra jos matęs, o tik daug prisiklausęs apie jos neišmatuojamą gilumą ir plotį, tas, pirmą sykį ją išvydęs, ypačiai giedrią, tylią vasaros dieną, turi stebėtis. Prieš jo akis tiesiai visa daugybė vandenų, lyginai platį, nepaprasta pieva, nė iš vienos šalies miško neapriesta ir pasibaigianti tik ten, kur prasideda dangaus skliautas. Jei dangus giedras ir mėlynas, tai ir jūra mėlyna, ir nors ne taip aiškiai, ne taip skaisčiai ir ne taip vienodai, kaip kybąs ties ja mėlynumas, vis tik akis į save vilioja savo nuolat besimainančia gražybe. Nusileidžianti žemyn saulė, atsimušdama jūroje, tūkstančiais žibančių žvaigždelyčių apiberia visą tamsiųjų gelmių paviršių. Vanduo truputį juda, todel ir tos auksuotos žvaigždelytės mirga ir mainosi be kokio galo. Vienoje vietoje paskęsta jos, idant tuoj šalia vėlek išplauktų ir, sužibėjusios trumpai sidabrine šviesa, staiga suskiltų į tūkstančius itin smulkių, akimis neįžiūrimų kibirkštėlių. Iš melsvos jūros vandens jos padaro auksu ir sidabru spindinčią, nuolat virpančią, tarytum, gyvą, milžiniškai plačią laumės juostą. Bet juo arčiau lėkšto krašto, juo mažiau žėri vanduo ir, pagaliau, tapdamas drumstai melsvu, paskleidžia

ilgas eiles siaurų, dusliai murmančių vilnių. Vilnys tos, purtydamos savo baltus putojančius garbinius, skubinasi paskui viena kitą užlieti baltą, purią pajūrio smiltį; bet, neturėdamos pakankamai jėgų jai pasiekti, suklumpa pakelėje ir pragaišta, palikdamos vietą kitoms, kurios, valandą paūžusios, paputojusios, taip pat pranyksta, susiliedamos su drumstu vandeniu, iš kurio buvo tik tik iškėlusios savo puikiai ūžiančias galvytes». *(Bitė).*

2. *Palangos pajūris.* «Jau senai Palangos miestelis yra žinomas kaipo vieta, į kurią kasmet traukia vasarą daug nuvargusių, apsilpusių žmonių, idant ten jūros maudyklėmis ir grynu oru pastiprintų suardytą sveikatą. Nėra kuo stebėtis, kad iš visų Lietuvos, Lenkų ir Rusijos kraštų važiuoja čion žmonės, nes Rusų valstybėje ant viso Baltijos kranto tur būti nebuvo geresnio užkampio atsilsėti ir sveikatai pastiprinti, ypačiai tiems, kuriems reikia jūros maudyklių ir gryno, gaivinančio, pušų kvapo pilno oro. Nors puikiai išpuoštieji pajūrio vasarnamiai pušų miške apie Rygą ir labiau vilioja į save žmones, bet tenykštis vanduo silpniau gydo; mat, Dauguvai ten įtekant, vanduo turi mažiau druskos, negu Palangos ir Liepojos vandens. Liepojoje vėl nėra jokio miško, ir visi svečiai priversti yra mindžioti nedidelį gydyklos sodelį, kuris maža teturi užvėjo, o dar mažiau dengia nuo saulės. O Palangoje nuo pat miestelio jūros krantu traukiasi per pusantro varsto iki Prūsų sienos pušynas, kuriame karštu giedriu laiku kiekvienas randasi sau priedangos nuo karštų saulės spindulių, šaltomis gi dienomis — vietos nuo vėjo pasislėpti. Didesnė dalis žmonių, kurie serga dirksnių ligomis, mėgsta švelnų, nors ir smarkų vėją nuo jūrių. Ilgas valandas jie sėdi nesijudindami, įbėdę akis į neišmatuojamą banguojančios jūros plotį ir klausosi vilnių ūžimo. Kaip vilnys jūrėse, taip tada mintys galvoje veja viena kitą, ir žmogus, palygindamas save su plačia prieš jo akis teškančia jūra, su milžino jėgos tviskėjimu be atvangos, pasimato su savo sielvartais ir sopuliais besąs toks menkas daiktas, apie kurį nė manyti daug ne vertai Tuo būdu dažnai nė patys nepastebime, kaip prieš mūsų dvasios akis atsidaro platesni mąstymai, gilesnės pažiūros į gyvenimą, kurios nutildo ir priverčia užmiršti visus nepatenkintus norus, kurie prieš valandą taip smarkiai mus slogino» *(Bitė).*

V. Ežerai ir pelkės.

Tylioje, malonioje mėnulio šviesoje lyg sapno matymas ežeras atrodo, lyg kas ne mūsų pasaulio..Prisimena seniau girdėtos apie jį pasakos. Lyg lauki, bene išplauks kur nors gražioji vandeninė. Lyg kas nematoma būtų šalia mūsų.

25. Ežerų atsiradimas ir nykimas. Sūrūs jūros vandenys teplauna vakarinį Lietuvos pakraštį; išskyrus Kuršmares ir Aistmares, jie niekur giliau sausumon neįsiterpia. Užtat gėlieji *ežerų* ir kiti stovintieji vandenys, kad ir ne visur lygiai yra išsimėtę po visą mūsų kraštą, bet, seniau kur kas daugiau, ligi šiol tebeužima maždaug $^{2}/_{10}$ jo dalis [apie 4 t. kv. v. ($4^{1}/_{2}$ t. kv. km.)]. Bus jie, daugiausia, dar ledynų gadynės palikti. Tai gadynei baigiantis, ledynų plotas vis labiau traukėsi į šiaurę, dabartinių Gudų žemumoje palikdamas vandens daugybes, kurios padarė milžiną Pripečio ežerą—mares. Gėlasis Pripetmarės vanduo, Dniepro upe nutekėdamas į pietus Juodosiosna marėsna, o mūsų krašto ir mūsų kaimynų upėmis — į vasaros vakarus Baltijon, paliko mums didelių dideliausius ežerus ir plačias, dažnai neįžengiamas pelkes. Savo ežerais ir pelkėmis Lietuva įeina tan *Paežerių* plotan, kurs durdamasis su Baltijos jūra ir Šiauriniu Lediniuotuoju vandenynu, pietuose su Pynos—Pripečio garsiuoju 8 milijonų dešimtinių pelkynu, traukiasi nuo Suomijos ir šiaurinių Rusijos Arkangelsko ir Olonecko gubernijų per platųjį jūrių pakraštį (Petrapilio, Naugardo, Pleskavos, Vitebsko gub., toliau per Igauniją ir Latviją) ligi mūsų krašto ir, už Prūsų sienos, baigiasi pajūrio pelkėmis ir Mozūrų ežerais.

Nėra abejojimo, jog mūsų bočiams pradedant savo istorijos gyvenimą, *ežerų ir pelkių plotas* Lietuvoje tebebuvo daug kartų didesnis, negu mūsų metu; daugiau buvo vandenų ir šlapžemio, negu sausų vietų. Senovės Prūsuose, sakysime, kryžiuočiai XIII a. buvo radę per 2 tūkstančiu ežerų, kurių XIX a. pradžioje beliko 150 vakaruose ir 300 rytuose. Girių giriomis seniau apklotoji žemė vis labiau nusidengia ir džiūsta. Ežerai palengvėle užauga pelkėmis, žolėmis ir samanomis, kurios, atsiguldamos jųjų dugne, pūva ir virsta durpėmis. Nekartą taip pat ežeran įtekanti upė suneša smilčių ir dumblo ir tuo būdu naikina ežerą. Tuo būdu daugybė

ežerų jau yra virtusių ar aiškiai tebevirsta pelkėmis. Vienus kitus ežerus patys žmonės tebeatmena buvus platesnius ir gilesnius, negu dabar kad yra. Gruzdžių par. (Šiaulių aps.) žmonės pasakoja apie tenykščias balas, jos pirma ežeras buvusios. Apie kitus yra užsilikusių padavimų, jog jie «keliavę»; kitaip pasakius, žmonės tebeprisimena, jog ežeras yra susisiaurinęs, lyg savo vietą pamainęs. Pelkių viduryje dažnai tebesti kartais gilokų ežerėlių, arba ir visai nemažų ežerų; šitokios pelkės, greičiausia, ir bus seniau ežerai buvusios; kai kurios jųjų ligi šiol «ežerėliais» tebesivadina. Didieji ežerai bedžiūdami skyla į du, kartais ir daugiau mažesnių ežerų, kurie jungiasi su kits kitu pelkėtu, vis labiau džiūvančiu plotu, arba iš ežero gelmių aikštėn besiverčiančiu upeliu (pav., Seinų aps. Metelių ir Obelios ež., Telšių aps. Lukšto ir Paršežeris). Mūsų metu vis dažniau atsitinka, jog naudodami ežerus įvairiems savo reikalams, patys žmonės juos naikina. Kartais ežero savininkas nuleidžia jį versdamas pieva, arba norėdamas žuvis išgaudyti ar kita ką prasimanęs. Lydos aps. prieš 20 — 30 metų upėmis ir ežerais beleisdami Nemunan didžiausius sielius, vis labiau draskė ir stūmė į šalis jų krantus, kolei pats didžiausias ir giliausias, bet labiausiai naudotas Dūbės ežeras (Dubičių sodž. apyl. Konevos valsč.), perdaug išsiplėtęs, vandens nebeteko ir išdžiūvo; du kitu ežeru baigia džiūti. Daug ežerų panašiu būdu yra išnykusių. Seni žmonės, kurie ir kurių tėvai ar tėvų tėvai paežerėse gimė, augo ir seno su širdgėla mato naikinant ežerus, nuliūdę tik kartoja mums senų gadynių pasakojimus apie išnykusius ežerus. Tik sodžių ir dvarų vardai — visoki Paežeriai, Paežerės, Pažeriai, Ežerėnai, Ežeriūnai, rodo kartais, jog ten ežerų būta...

Ir vis delto, nežiūrint ežerų nykimą ir naikinimą, Lietuva tebeturi daugiau kaip *2 tūkstančiu ežerų*, kurių Kauno gub. yra arti 800 (40%), Suvalkų—ligi 500 (25%), Vilniaus—per 400 (20—22%); kiti ežerai (13—15%) randasi gretimose Gardino ir Minsko gub., taip pat ir Mažojoje Lietuvoje. Taigi Lietuva, kaip ir Suomija, teisingai gali būti praminta «tūkstanties ežerų» šalimi.

Ežerų padavimai. Apie daugybę mūsų upių ir ypačiai ežerų pasakoja žmonės, jog jie esą atėję ar nusileidę iš debesų. Tatai pasakoja, pavyzdžiui, apie šiuos ežerus: Telšių aps. Biržulio (apie Anapolį), Stervės (apie Pavandenį), Lukšto (apie Varnius), Telšių ir Raseinių aps. Paršežerį (apie Pae-

žerį), Dievyčio (Padievyčio sodoj), Šiaulių aps. Šiaulių — miesto ežerą, Vilkaviškio aps. Alvito, Vištyčio, Kalvarijos aps. Rymiečio (Rudaminos par.), Seinų aps. Dusės (Metelių par.), ir kitus.

Apie Vištyčio ežerą yra užrašyta tokia pasaka: Šis ežeras senovėje turėjęs Vištainio vardą. Jis atėjęs nuo Mėlynųjų marių; pasak vienų, iš debesų nusileidęs, pasak gi kitų — iš žemės išplaukęs. Kada jis atėjęs, niekas nežino. Jam atėjus, jo vardo ilgai nežinoję, o vanduo vis tik ūžęs ir čypsėjęs. Vieną kartą atėjusios mergaitės ant ežero skalbtų, o beskalbiant paežerėje vis čypsėję. «Bet čia čypsi ir čypsi, kaip vištytis», tarusi viena mergaitė. Ežero vardą ištarusi, pati apakusi, o vanduo nustojęs ūžęs ir čypsėjęs.

Šiaulių ežeras iš kažin kur atlėkęs oru viršum miesto. Kažin kam prisisapnavę, jog, niekam jo vardo neatspėjus, jis nukrisiąs ant miesto. Žmonės buvę didelės baimės apimti, besimeldę per kiauras dienas ir naktis, darydavę procesijas po miestą, bet vardo atspėti vis netesėdavę. Senė žydė kartu su kitais meldžiusis ir verkusi. Beraudodama ir visaip maldaudama, ėmusi ir pavadinusi jį Bitinėliu. Sulyg tuo žodžiu ežeras ir nusileidęs šalia miesto: žydė jį pavadinusi jo tikruoju vardu.

Rudaminos parapijoje dabartinėje Keistutiškėje pievoje, aplink piliakalnį, senoje gadynėje buvęs ežerėlis. Vieną kartą mergaitės ganiusios jaučius paežerėje ir dainavusios; tik štai vanduo prie jų ir besiartinąs. Išsigandusios kuogreičiausiai ginusios jaučius namo ir užpakaly pačios tekinos bėgusios, o vanduo vis arčiau ir arčiau ūžęs, lyg norėdamas jas paskandinti. Viena jųjų, už kitas drąsesnė, atsigrįžusi į besivejantį ežerėlį ir paklaususi: «Kažin kur tas šventas vandenėlis aprims?» Čia ir sustojęs ežerėlis, 4 varstai nuo piliakalnio; jo vardas, mat, Rymiečio (Rymių) buvęs.

Dievyčio ežeras buvo kadai daug didesnis ir užėmė nepradžiūvusias ligi šiol gretimąsias Ežervyčio pelkes. Pasak žmonių, Ežervytis ir tebuvęs dabartinis Dievyčio ežeras, šiojo gi dabartinis guolis bebuvęs sausas. Vieną kartą žmonėms šieną begrėbiant, kažin iš kur atėjęs juokingas neūžauga. Žmonės ėmę tyčiotis: „Tai milžinas atsibaldė!" Žmogelis rimtai juos perspėjęs: „Nesijuokite, vyrai, tik bėkite!" Tik štai kažin kaip baisiausiai sutrinkę, ežero vandenys pakilę ir nusileidę kaip tik savo dabartinėn vieton.

Ir mūsų metu tebelaukia kiti Lukšto ežerą pakilsiant ir nusileisiant Stervės ežeran, o tai ir, neduok Dieve, ant Varnių miestelio. Gaisrui per Petrines Varniuose pakilus, sako, kitiems jau pasirodęs ežeras bekyląs ir jie bėgioję, lyg

proto netekę šaukdami: „Ežeras pakilo! ežeras pakilo!“ Nenuostabu, jog vienas dvarininkas, kuris norėjęs nuleisti Girgždutos kalno ežerėlį, sapne išgirdęs balsą-perspėjimą, kad to nedarytų, nes vanduo visus Žemaičius užliesiąs.

Ir dar kitokių ypatybių, kartais teisingai pastebėtų, tik pasakiškai nusakytų, o kartais ir išsvajotų, žmonės priskiria savo krašto ežerėliams. Taip, dabar jau išnykęs Skersabalio ežeras (Mariampolės aps. Skersabalio kaime, tarp Igliaukos ir Prienų) išdžiūdavęs, lyg žmones perspėdamas, svarbiems politikos atsitikimams įvykstant; pavyzdžiui, 1830—31 m. (sukilimas), 1854—1855 (Krymo karas) ir t. t. Prūsuose ir pas mus kai kurie ežerai kartais kraujais paplūsdavę. Ištikrųjų del kai kurių ežero dugno ir oro ypatybių vanduo gauna rausvos, o tai ir tamsiai raudonos spalvos. Šitoji įdėmi ežerų ypatybė, greičiausia, ir bus davusi progos Eglės žalčių karalienės pasakai gimti, kurioje jūra-ežeras, nužudytojo žalčio-karaliaus kraujais paplūdęs, raudonas atliūliuoja.

Apie Narutį (Naročių ež. Švenčionių aps.) rašo, jog 1847 m. jis išgelbėjęs aplinkinius gyventojus nuo bado mirties. Tais metais Lietuvoje neužderėjus, jis vasarą per 10 dienų audrų sukeliamomis didžiausiomis vilnimis išmesdavęs kasdien daugybę skanių aukšlių—vieną dieną vienan, o kitą kitan krantan. Tuo būdu visi apylinkės gyventojai prisikrovę vežimus žuvų, išdžiovinę ir, kai žiemą tolesnių vietų gyventojai badą kentėję bei mirte mirę, šie žuvimis išmitę. Vietos gyventojai ligi šiol tat prisimena ir geru žodžiu pagerbia savo dėdežerį.

Pelkėse, ežeruose skendą varpai, kurie audrai užėjus, baisiai ūžią (Šiaulių ežere ir kit.), skendusios senovės vaidilutės, kurios nenorėjusios priimti krikščionių tikybos (Karalienės liūnas—Ukmergės aps. Anykščių par., už pusvarsčio nuo Puntuko akmenio), skendusios ir bažnyčios, net ištisi miestai (Raigardo pelkės ant Nemuno kranto—Gardino aps. tarp Druskininkų ir Ožių; reikia atskirti nuo Raigardo ežero ir miesto Lomžos gub., Suvalkų gub. ir Prūsų pasienyje). Pasakoja taip pat apie nuskandintus senovės lietuvių tikybos indus, dievaičių stovylas ir t.t. (Dievyčio ežere), 1812-ųjų metų prancūzų ir kitokius turtus (žaliajame Kryžiuočių ežere Vilniaus apylinkėje—už Verkių), tikrus ir pramanytus pavandeninius pylimus—«kulgrindas» (Švenčionių aps. Naručio ež., Kalvarijos aps. Daukšių par. Amalvo ež., Telšių aps. Lietuvos „švedtiltį“ tarp Lukšto ir Paršežerio ir kt.) ir t.t.

Taip mylėdami ir gerbdami savo ežerus, matydami juose tiek visokių nepaprastų, nuostabių ypatybių, kai kuriuos jųjų lietuviai senovėje ir šventaisiais skaitė: Seinų aps.

Šventežerį (Šventežerio par.), Lydos aps. jau išnykusi Dūbės ež., Trakų aps. Daugų, Žaslių (paežerėje buvusi Pajautos kunigaikštės stovyla-stulpas), Vilniaus aps. Pasperio (Kernavės apyl, kur buvęs kunigaikštis Spėra palaidotas), Žemaičiuose Dievyčio ir kt. Šitokiuose ežeruose, rašo, niekas nežvejojęs, jei bent badui ištikus ar priešininkams apsupus. Lyg senovės tikybos pagarbos palikimų tebėra užsilikusių pasakojimų apie gyvenančias ežeruose laumes, raganas, vandenines, vokes ir kitokias «piktąsias dvasias», su kuriomis kryžiumi tegalima esą kovoti.

Nebe pasaka, tik tikras, kad ir retas, įdomus atsitikimas užrašytas yra apie Saločių ežerą, netoli minėtojo Raigardo ir Druskininkų (Gardino aps.). Šis ežeras jungėsi nedidžiu upeliu su Lotės ežeru, iš kurio išplaukia Nemunan įtekąs (prie Druskininkų) Ratnyčios upelis. Pavasarį 1841 m. Saločių ežeras ėmė ir pratrūko nauju, 14 varstų lataku tiesiog Ratnyčion. Vandenų daugybės naikino visa pakeliui — kelius, medžius, trobeles, o Ratnyčios miestely sugriovė net žydų sinagogą ir 18 namelių. Visas ežeras ištekėjo Nemunu, o jo vietoje beliko požemis-šaltinis, iš kurio išteka upelis. Dar tais pačiais ežero išnykimo metais jo dugnas buvo apartas ir užsėtas.

26. **Žymiausi ežerai.** Lietuvos ežerai vasaros rytuose yra tai netarpė Vidpiečių ežerų ir Kuršo padauguvio tąsa. Prasidėję Ežerėnų aps., jie traukiasi ypačiai Aukštaičių briaunomis per Kauno gub. žiemos rytus (Ežerėnų ir Ukmergės aps.), Vilniaus gub. vasaros rytus (Švenčionių, Vilniaus ir Trakų aps.), Suvalkų gub. pietinę dalį (Kalvarijos, Vilkaviškio ir ypačiai Seinų, Suvalkų, kiek ir Augustavo aps.). Vakaruose, kaip žinome, jie remiasi Mozūrų ežerais Prūsuose. To ploto vasaros vakaruose (Kauno gub. Panevėžio, Šiaulių, Kauno, Raseinių aps. ir Suvalkų gub. Mariampolės, Naumiesčio aps., Vilkaviškio šiaurėje) ir žiemos rytuose (Vilniaus gub. Disnos, Vileikos, Ašmenos, Lydos aps., Gardino gub. Slanimo, Gardino aps.) randasi labiau pelkėtos, negu ežeringos žemės. Pačiuose vakaruose, ypačiai vakarus nuo Ventos upės — Žemaičių kalvose (Telšių ir išdalies Raseinių aps.) traukiasi pajūrio ežerai, kurie šiaurėje siekiasi su vakariniais Kuršo ežerais, o žiemos vakaruose baigiasi Prūsų panemunės ir Kuršių pamario pelkėmis. Daugiausia ežerų turi teisingai pramintas Ežerėnų apskritys (lig 500), paskui Seinų (lig 150) ir Trakų aps. (lig 125); lig

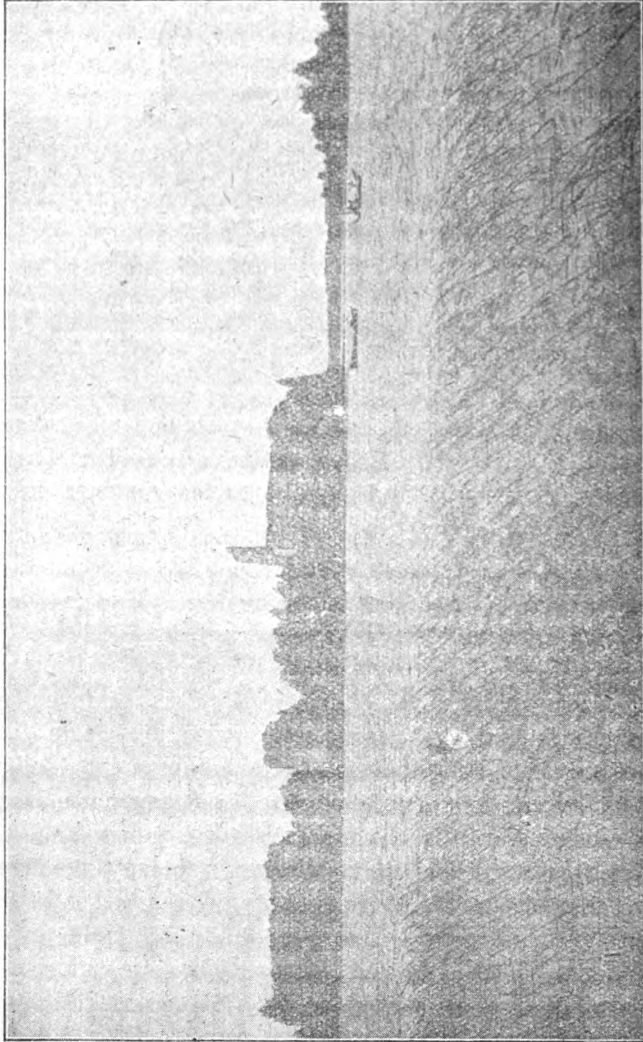
100 ir daugiau — Švenčionių, Ukmergės, Telšių, Suvalkų aps., lig 50—Vilniaus, Šiaulių, Raseinių, Kalvarijos aps.

Kai kurie Lietuvos ežerai yra gana dideli — ligi 20, 30, net 40 kv. v. (20—45 kv. km.); kiti yra gan ilgi, lig 10—13 varstų (10—15 km.) ir dažniausia siauri, $^1/_2$—$1^1/_2$ v. ($^1/_2$—$1^1/_2$ km.); yra ir gilių, ligi 20—30 sieksnių (40—65 m.).

Vilniaus gub. ir net visoje Lietuvoje didžiausias bus *Naručio* (Naroč) ežeras Švenčionių aps. (Vileikos aps. sienoje), netoli Kabilninkų, seniau Medylu vadinamo miestelio. Šis ežeras turi 16, pasak kitų net 23 v. (17 — 24 km.) ilgumo, ligi 12 ar 15 v. (13—16 km.) platumo, apie 50 v. (53 km.) aplinkui. Nuo salos, kurioje seniau, sako, buvę kažin koki rūmai, Medylo ežero linkui ėjo platus (ketvertu arklių pravažiuojamas) ir aukštas (1 sieksnio=2 m. aukštumo), ilgokas (ligi 2 v.—2 km. ilgumo) pavandeninis «Velnio pylimas», kurio likučiai ligi šiol tebėra atsekami. Anapus miestelio yra taip pat didokas, kad ir už aną mažesnis, *Medylo* ežeras (12 v. ilg.), kurio saloje tebėra matyti Radvilų kunigaikščių rūmų griuvėsiai. Aplink Narutį yra ir daugiau didesnių ir mažesnių ežerų (Švenčionių ir gretimajame Vileikos aps.), kurių žymiausias—nuo jo vakaruose įsigręžęs žuvingas *Svyrių* ež. (11 v. ilgio) ties Svyrių miest. (Švenčionių aps.). Trakų aps. *Daugų* miest. ežeras turi $3^1/_2$ v. ilgumo ir apie 30 s. (64 m.) gilumo; tai, sako, esąs vienas giliausių Europos ežerų.

Savo plačiu garsu ne tik šiuos, bet ir kitus Lietuvos ežerus yra pralenkęs Naujųjų *Trakų* ež. Vietos gyventojų visaip vadinamas (Galvė, Skaistė, Bražuolė) 6 v. (7 km.) ilgumo ir ligi 2 v. (km.) platumo, kai kur 25 s. (53 m.) gilumo, jis iš visų pusių apglėbia šį nedidelį apskričio miestą. Jis turi arti 40 krūmais žaliuojančių salų, kurių 12 yra didesnių. Nors miestas ir jo apylinkė yra sugudėjusi, didžiuma šių salų, kaip ir pats ežeras, tebeturi grynai lietuviškus vardus. Papilės saloje teberiokso didžiųjų Lietuvos kunigaikščių rūmų griuvėsiai. Puikūs, žavėjantieji iš ežero vandenų išsikišusiomis salomis vaizdai ir garsios XIV—XV a. praeities palikimai traukte traukia į save žiūrėtojus, kurių nemaža iš netolimo Vilniaus ir iš kur kitur kas vasara čionai apsilanko. Šis ežeras taip pat plačiai yra žinomas del savo žuvų, ypačiai puikių sieliavų rūšių.

Savo gražumu garsus yra ir neperdidelis, Lietuvos dainiau Mickevičiaus eilėmis atvaizdintas, *Švytės* ež. gretimoje Minsko gub. (Naugardėlio aps.)

7 pav. Trakų ežeras

Suvalkų gub. didžiausias yra žuvingas *Vygrių* ežeras Suvalkų aps. (Augustavo aps. sienoje, čia pat ir Seinu aps.), daugiau kad

38 kv. v. (43 kv. km.) ploto, garsus savo sieliavomis, vašilais, karpėmis ir kitomis žuvimis. Pylimu su krantu sujungtoje saloje antroje XVII a. pusėje ir ypačiai XVIII a. įsikūrė kamenduliai-vienuoliai, kurie, valdydami keliasdešimt kaimų ir daugiau per 30 ežerų (dabartinį Suvalkų ir Seinų, išdalies ir Augustavo aps. ežeringą plotą, nuo Prūsų sienos ligi Nemuno), sukūrė šiame pakraštyje tvarkingesnę žveybą, našesnį žemės ūkį ir pramonę. Paminėtini taip pat *Augustavo* miesto ežerai (Saino, Netės, Baltasis), kurie kartu su kitais ežerais ir upėmis įeina Augustavo perkaso eilion; *Vištyčio* ežeras (Vilkaviškio aps.), 15$^1/_2$ kv. v. (18 kv. km.) ploto, kuris greičiau turi būti skaitomas Mažosios Lietuvos ežeru, nes jos plotan kuone visas įeina, gi Didžiajai Lietuvai šonu teprieina; Seinų aps. žuvingi *Dusės*, *Metelių*, *Obelios* ežerai (Metelių apylinkėje); Kalvarijos aps. *Žuvintų* ež. (Daukšių apyl.) ir kiti.

Kauno gub. gausiausia ir daugiausia ežerų yra Ežerėnų aps. rytinėje dalyje. *Drukšių* (Dirsvietės) ež. arti 14 v. (15 km.) ilgumo, 9 v. (9$^1/_2$ km.) platumo, turi nemažiau, kaip 40 kv. v. (45 kv. km.) ploto, o kai rodo iš visų pusių jį apsupusios pelkės, tyrumai, raistai,—seniau turėjo būti daug didesnis. Be Grykaniškės ir kitų pusiausalių, jis turi dar kelias salas, kurių vienoje, Pilės saloje, tebėra matyti kelių sieksnių aukštumo pylimai. Šį piliakalnį taria kiti vėliau buvus didžiųjų kunigaikščių rūmus (XIV, XVa.). Dar toliau į rytus traukiasi eilė ežerų, kurių didžiausias *Dirvietos* ež. palei Braslavo miestelį; kitur tuo vardu (Braslavo) jį ir vadina. Jis turi ilgumo ligi 9$^1/_2$ v. (10 km.), ploto ligi 32 kv. v. (36$^1/_2$ kv. km.); kad ir turi jis Bonos karalienės pusiausalį, bet nei pakrantėmis, nei salose nieko žymėtina neturi, taip pat ir gražių vaizdų. Tarp Dirvietos ir *Snūdų* (6 v. ilgumo, 8 salos) ežerų traukiasi 8 sujungti su jais ir tarp savęs ežerai (Nevietos, Tynos-Cnos, Nespyžės, Nedravės, Patekio, Vaisianų, Balaičių ir Strustų), kurie kartu su aniedviem sudaro daugiau per 100 kv. v. (115 kv. km.) ežeryną. Į vakarus nuo Drukšių traukiasi taip pat eilė ežerų, kurių didžiausias *Disnos* (apie Dukštą), turįs 9 v. (9$^1/_2$ km.) ilgumo, 20 kv. v. (22$^1/_2$ kv. km.) ploto; toliau eina *Tauragno* (Tauragnų par.), 11 v. (11$^1/_2$ km.) ilgumo, — *Sartų* (tarp Dusetų ir Kriaunų), 13 v. (14 km.) ilgumo ir, kaip ir Tauragno, labai siauras, nes neturįs nė 1 v. (km.) platumo, ir kiti. Ukmergės apskrityje *Rubikų* ež. (apie Anykščius) arti 15 v. (16 km.) aplinkui, puikioje apy-

inkėje, turi 14 salų, kurių Didžiulė apaugusi yra gražiu šileliu. Šiaulių aps. *Rekijavo* (Karpių) ež. (Šiaulių miesto apylinkėje), arti 12 v. (12½ km.) aplinkui. Telšių aps. yra keletas ežerų didesnių už kitus, žymesnių praeities atsiminimais ar puikiais reginiais. Žuvingas *Platelių* miestelio ež., tenai Virkšta vadinamas, turi arti 10 kv. v. (10½ kv. km.) ploto. Pilies saloje ir pusiausalyje jis tebeturi dar senovės rūmų griuvėsius ir, apsuptas kalnais ir žaliuojančiomis giriomis, daro žavėjantį reginį. Apie jį sako: «platus, platus Platelių ežeras». Apylinkėje dar yra mažesnių ežerų. Toliau —apie pačius Telšius — matomas yra 3½ v. (km.) ilgumo *Mastis* (Mastupis), apie kurio atsiradimą žmonės tebeturi įvairių padavimų. Dar toliau į pietus, Varnių miestelio apylinkėse, eina žemaičių kadai ginamoji ežerų siena (nelyginant dabartinieji Prūsų Sudavų Mozūrų ežerai): *Biržulio* 6 v. ilgumo, gintaringas *Lukšto* tiek pat ilgas, čia pat, tik jau Raseinių aps., 2 v. ilgumo *Paršežeris* ir kiti. Pačioje šiaurėje, tiesa, nebe Žemaičiuose, tik seniau jiems priklaususioje, dabar latvių gyvenamoje Paurupės srityje yra didžiulis *Liepojos* ež. (35 kv. v.=40 kv. km.).

Mažojoje Lietuvoje, išskyrus Vištytį, nėra žymėtinų ežerų. Kiek toliau, kad ir ne lietuvių gyvenamajame plote, bet su Lietuvos ežerais ankštai yra surišta *(Sudavų)* Mozūrų ežerų «vandens kelias». Didžiausi jųjų (Maurų 88 kv. v. = 100 kv. km., Leciaus 22 kv. v. = 25½ kv. km., Spirdinos 105 kv. v. = 120 kv. km.), išsišakoję dar keliais mažesniais ežerais, traukiasi per senovės Sudavų šalį nuo Ungurės ligi Jonsburkio miestų pietų linkui; sujungti su kits kitu perkasais, jie daro vandens kelią 85 v. (84½ km.) ilgumo. Sustiprinti tam tikromis tvirtovėmis ir tvirtovėlėmis, jie puikiai gina Prūsus nuo rytų pusės. Į vakarus nuo jų eina per Rytinius Prūsus daugybė kartais ilgokų ežerų, kurie baigiasi jau įėję į Vakarinius Prūsus garsiu senovėje *Druskos* (Truso) ežeru (palei Aistmarę, prie pat Elbingos miesto); ant jo stovėjęs senprūsių turtingas Trušo miestas, kuris varęs plačią prekybą su artimomis ir tolimomis šalimis. Į rytus nuo «vandens kelio» traukiasi nemaža ežerų ir ežerėlių, kurie *Raigardo* (Prūsų, Suvalkų ir Lomžos sienų sandūryje) ir Vištyčio ežerais įeina Didžiosios Lietuvos (Suvalkijos) sienon; palei ežerą tebesantį Raigardo miestą Traidenis, Lietuvos kunigaikštis, sako, dar XIII a. įkūręs.

1. *Dar ežerai*. Be šiųjų žymiausiųjų ežerų, kai kurie kiti ežerai yra taip pat gerai žinomi Lietuvoje ar šiaip jau užu savo parapijos ribų. *Vilniaus gub.* Disnos aps. palei Ežerėnų aps. sieną yra keletas nemažų ežerų, kurių tarpe pažymėtini Aukšlės ir Perbradės apie Ikažnės miestelį (čia yra dar ir nesugudėjusių lietuvių), netoli Braslavo, ir Ūgarių (Bohiń) netoli Vydžių. Vileikos aps. Mestyrio ež. ties pačiu Naručiu, kuris Švenčionių aps., be Medylo ir Svyrių, savo apylinkėse turi dar apydidžius Vyšniavo (apie Svirių ež.), Didž. ir Maž. Švagždų ež. Švenčionių aps. vasaros vakaruose — Krėtuono ir Žeimėnų (apie Kaltinėnus), Lušos, Dringių, Balošės (apie Palušę ir Linkmenis), Eisetos (apie Silgudiškio stotį), Stirnų (apie Labanorą); kiti jųjų yra 7—10 v. ilgumo, bet platumo teturi 1—3 v. Šiaurinėje Vilniaus aps. pusėje ir ypačiai palei Švenčionių aps. — Malėtų (Siesarčio, Lakajų), Inturkės (Giluotis), Dubingių (saloje Radvilų rūmų griuvėsiai), Giedraičių (Kiemanto, kurio saloje Giedraičių rūmų griuvėsiai), Pasperio (Kernavės apyl.), Žaliasis, arba Kryžiuočių (Balsis—už Vilniaus Verkių), kur bene bus buvę kryžiuočiai sumušti. Trakų aps., be minėtųjų Trakų ir Daugų bei vieno kito kiek ilgesnio ilgių ežero, jei bent Žaslių ežeras reikėtų paminėti del surišto su juo Pajautos padavimo; visi kiti ežerai neišsiskiria nei savo didumu, nei kitu kuo.

Suvalkų gub. Augustavo aps. pažymėtini dar Servų ež. Seinų aps. pasienyje; Suvalkų aps.—Raspudos (apie Pylypavą), Vižainio, Šelmentų (apie Cipliniškius), Egliavos ir Šiurpilių, kurių dviejų apylinkėje yra senovės tvirtovės pylimų likučiai (Elenėvos vals.); Seinų aps. — Galadusės (Lazdijų valsč.), Rymiečio (Šventažerio vals., ties Rudamina Kalvarijos aps.), Pasernikių (Seirijų valsč.), Galstas, Veisiejų, Ančios (Veisiejų valsč.); Kalvarijos aps. — Simno, Gilutis (Simno valsč.), Žaltytis-Naujienos, Raudonių (apie Kalvariją), Amalvo (Daukšių par.); Vilkaviškio aps. Alvito, Paežerių ež. (Paežerių valsč.)

Kauno gub. Ežerėnų apskr. išskirtini dar Apsos (apie Apsoş miest.), Obuolių (apie Pelikus), Apardų (apie Rimšę), Vydžių (apie Vydžius), Dykšnykštis (apie Disnos ež.), Ladžių (apie Salaką), Dukšto (apie Dukšto miest.), Smalvós, Šventas, Samava (apie Smalvos miest.), Asa ir Asydė (Ežerėnuose), Avilių (apie Avilius), Čičirių (apie Antazavę), Dusėtų (apie Dusėtus), Natygala pelkėse tarp Panemunėlio ir Pandėlio, Obelių (apie Obelius), Čėdasų (apie Čėdasus). Ukmergės aps. vasaros rytuose—Salų ir Jauras (tarp Simonių ir Panemunėlio), Svėdasų (apie Svėdasus), Alaušos (apie Sudeikius), Vyžuonų, Viešintų ir kitų miestelių, Senas (apie Raguvėlę).

Panevėžio aps. didesnis už kitus tėra Biržių ež. ir tai susidaręs iš dviejų upių užutvankos; jo saloje yra Tiškevičių grapų rūmai su knygynu ir retenybių rinkiniu. Šiaulių aps. —Šiaulių miesto, Kairių (apie Šiaulius), Dirvėnų (apie Kuršėnus). Kauno aps.—Paviršulis (apie Vosyliškį). Raseinių aps. —Gaštvinis (apie Tytavėnus, kurių apylinkėje yra ir mažesnių ežerų). Telšių aps. Plinkšių (apie Sėdą), Tausalė (nuo Telšių į šiaurę), Stervė (apie Pavandenį).

Be šių didžiausių, didelių ar šiaipjau šiuo ar tuo žymesnių už kitus ežerų, kurių šimtas čionai yra surašyta, lieka dar galybių galybės šiokių ir tokių ežerų, tvenkinių, kudrų, lygiais ar aukštais, giriomis apaugusiais ar plikais krantais, bet dažniausia liūdnai-maloniais reginiais — «ilgių», «ilgelių», «ilginių», «ilgaičių», «trumpalių», «gilių», «giluičių», «bedugnių», «kreivųjų», «akmenių», «dumblinių», «dumblių», «salinių», «eglinių», «klevaičių», «karklinių», «beržinių», «vilkinių», «vilkų», «vilkaičių», «meškinių», «briedinių», «elninių», «žebrinių», «gervinių», «žaltinių», «tetervinių», «varlinių», «rupūžinių», «vėžinių», «bebrinių», «ešerinių», «mekšrinių», «karosinių», «lydekinių», «baltųjų», «žaliųjų», «juodųjų», «purvinių», «sidabrinių», «vėliuonių», «velnių», «skaistinių», «ratelių», «paukštelių», «krepšelių», taip pat «bevardžių» ir stačiai «ežerėlių» ir daugybės kitų vardų, kuriais žmonės stengiasi iškelti šias ar tas jų ypatybes. Kiti ežerai turi net po kelis vardus. Paprastai, mat, vietos žmonės vadina ežerą tam tikru vardu, o pašaliečiai suteikia jam vietos pavadinimo vardą, pavyz., Galvės—Trakų, Virkštos—Platelių, Mastupio—Telšių. Kiti kad ir turi lietuviškus pavadinimus, bet šie vardai svetimtaučių nekartą esti iškreipiami ar pakeičiami kitais. Tikriems Lietuvos ežerų vardams sužinoti ir surinkti, reikia rinkti ežerų ir jų gelmių vardai ir siųsti Lietuvių Mokslo Draugijai Vilniun, taip pat ir įvairūs apie ežerus pasakojimai ir padavimai.

2. *Trakų ežeras.* Apie Trakų ežerą ir miestą rašo Lietuvos istorininkas Balinskis: „Trakų vieta taip yra graži ir maloni (romantinga), jog jeigu ji būtų Pietų arba Vakarų Europoje, daugybė keleivių plauktų čia lankytis, o gyventojai pralobtų del to žmonių domėjimosi; ne viena knyga, kurioje būtų aprašomas šis puikus kampelis, ne vienas vaizdas, kuriame būtų reiškiamas įstabus didžiųjų pilių griuvėsių paveikslas, duotų darbo gabių rašytojų plunksnai ir žymių dailininkų įnagiui. Įstabiai gražus ežeras aplieja miestelį; vien sausa sąsmauga teleidžia nuo Vilniaus vieškelio jin įvažiuoti, šiaipjau viena vienintelė Karaimų gatvė, del gyvenančių joje karaimų taip praminta, padaro nedidelį pusiausalį ir kuone

visą miestą. Nuo kalno, kuriame prieš kelis amžius stovėjo (Senoji) Pilis, kurios pamatų tik ženklai tėra susiekiami, tas pats tebėra užsilikęs žavėjąs mus reginys. Nuo čionai atsidengia visas ežeras, kurio mėlyname paviršiuje žiba dvylika šmaragdo žalumos didesniųjų salų. Vienoje jųjų, pačioje didžiausioje (Papilės) saloje iš vandens gelmių išsikiša senovės pilies puikiausi Lietuvoje griuvėsiai. Senasis padavimas taria ežerą Galvės vardą delto gavus, jog pavasarį leisdamas ledus, jis kasmet sau galvą aukai pasiimąs skandindamas žmogų, gyvulį ar paukštį. Ir ištikrųjų jis yra labai gilus, ypačiai palei Papilės salą, kur kaip tik puikiausių sieliavų sužvejoja. Žvejai pasakoja taip, jog žvejodami jie kasmet užkliūną kažin kokią grandinę, kuri esanti prie pilies mūro vandenyje prikalta, o prie grandinės prikalta esanti Kęstučio turtų dėžė; kai kada grandinė iškelianti ją viršun, bet ji jokiu būdu nėsanti pagaunama".

3. *Švytės ežeras.* Viena mūsų gadynės rašytoja vaizdinasi Mickevičiaus apdainuotą Švytės ežerą (Naugarduko aps.) žodžiais, kurie išdalies tinka ir daugeliui kitų ežerų aprašyti: „Naugarduko aps. turi du už kitus didesniu ežeru, Švytės ir Kaldičių. Švytės ežeras yra visai apskritas ir turi arti 5 varstų aplinkui. Keista betgi, jokia upė jin nei įteka, nei išteka. Tačiau žmonės mano Švytę su Kaldičiais požemėmis susisiekiant, nors tarp jų yra nemažiau kaip 20 varstų ploto. Pasakoja net, jog tam dalykui patikrinti Švytėn įleidę kadai lydeką raudonu žiedu ir sužvejoję ją Kaldičių ežere. Ežeras aplinkui yra apsuptas senos, plačios girios, kurioje mišriai auga aržuolų, pušų, beržų, skroblų, liepų, alksnių ir t. t. Pirm kelių metų ežero dalį nuleido tam tikrais perkasais; nuo to laiko vandenį nuo kranto atskiria kai kur žolėmis apaugę lięknai. Tyrinėtojai sprendžia ežerą buvus kadai didesnį; vakarinėse ir rytinėse pakrantėse seklumoms esant, tenai sugulę šakų, lapų, dumblo, daugybės kritę gretimojo miško medžių sėklų ir tuo būdu pasidaręs žolingas pakrantės pylimas. Aukštesni, nuolat vilnių plaunami šiaurės ir pietų krantai, naikosi, sugriūva. Tuo keliu ežeras vienur didėja, kitur mažėja".

„Del apylinkės girių žalumo ir nepaprastai permatomo vandens Švytė rodo mums puikų reginį. Gražiausiai ežeras atrodo vakarą ir naktį. Saulei leidžiantis kyla ant ežero lengvas vėjelis ir kelia vandens paviršiuje vilnis, kurios lyg tykiai dūsaudamos pakrantėn atliūli. Dangaus vakaruose nyksta jau paskutinieji saulės spinduliai... Ir už juodosios girių juostos užteka palengvėle didelis, skaisčiai raudonas mėnuo. Šviesūs ruožai krenta ant ežero vilnių, prašviečia

tamsias gelmes, aukso kibirkštimis žėri vandenyje. Gesta jau vakarinė rausvė. Vėjas nutyla. Aplink tylu, tylu visur, tik vilnys kai kada prie pat mūsų kojų lyg subanguoja. Tylioje, malonioje mėnulio šviesoje atrodo ežeras lyg sapno matymas, lyg kas ne mūsų pasaulio... O ir ištikrųjų jokis pasaulio atbalsis čionai neprieina. Prisimena girdėtos Švytės pasakos, lyg lauki, žmogus, bene išplauks kur nors gražioji pasakos vandeninė.. Ir rodosi, lyg kažin kas nematoma, tyliai galinga, būtų šalia mūsų" *(J. Rodytė).*

4. *Vygrių ežeras.* Vygrių ežeras plačiai pagarsėjo, XVII a. kamenduliams-vienuoliams tenai įsikūrus. Tačiau yra užsilikęs padavimas, jog dar XIV a. vieni kiti vienuoliai Vygrių saloje gyvenę ir lietuviuose tvirtinę krikščionybę. Lietuvoje krikščionybę įvedęs, Jogaila grįžęs Lenkų žemėn. Persikėlęs per Nemuną, jis važiavęs Kauno, Prienų ir Auglo (Uhoł) giriomis. Pastaroje girioje jis nutaręs pamedžioti; tam visi jo palydovai—lietuvių ir lenkų didžiūnai ir ponai karštai pritarę, būdami karšti medžiotojai. Jie išsiskirstę po girią ir sekę žvėris. Kai kurie jųjų priėję didžiausią ežerą, kuriame buvo matyti sala, tik siaura, kelių dešimtų žingsnių ilgumo pelkėta sąsmauga tarp upės ir ežero šono tesijungianti su sausaploČiu. Sunku buvo sala prieiti, bet keli jųjų perbridę pelkes ir salon įėję. Tačiau gausus radinys atlyginęs jų žygį: saloje radę daugybę nematytų žvėrių ir žvėrelių, kurie ežerą perplaukę čionai susirinkę, atsilsio ir ėdesio ieškodami. Tuojau apsupę salą ir išbaidę žvėris sąsmaugon, kurioje Jogaila su bajorais stovėjęs. Daugybė taurų, briedžių, elnių, šernų kritę jų aukomis. Visiems besidžiaugiant medžioklės grobiniu, vieni kiti saloje apsilankiusių lenkų-medžiotojų papasakoję karaliui, jog be žvėrių, matę tenai taip pat rūpestingai išdirbto sodneliu apsuptą trobelę ant kalno, kurioje gyvenę du lietuviu-vienuoliu; tik patys lietuviškai nemokėdami, su jais nesusipratę. Karalius užsigeidęs juodu pamatyti. Jam pastatę tiltelį, kuriuo jis įėjęs salon. Suėjęs su vienuoliais, lietuviškai su jais ilgai kalbėjęs ir žadėjęs juos aprūpinti, jei šie panorėtų salą apleisti. Tačiau vienuoliai prašę leisti jiems ir toliau joje gyventi, nes žvėrių jie mažiau biją, negu piktų žmonių, o maisto turį pakankamai. Karalius pataręs jiems draugų daugiau pririnkti ir pasistatyti bažnyčią ir vienuolyną, o pats prižadėjęs sušelpti. Taip ir buvę padaryta. Tuo būdu maždaug tris šimtmečius dirbęs ir žmones krikščioninęs Vygrių vienuolynėlis, kol XVII a. pusėje, tik tik pas mus atsiradę kamenduliai, apie jį išgirdę, čionai apsilankę, vietą pamėgę ir išsirūpinę valdžios leidimą saloje įsikurti. Apylinkės gyventojų padedami, jie supylė platų pylimą nuo salos ligi

girios ir pasistatė tiltą per upę. Parsikvietė amatninkų iš Lietuvos ir Lenkijos, lietuviams jie įkūrė Burdiniškių, o lenkams Magdalenavo sodžių. Anie amatninkai ir pastatė jiems bažnyčią, vienuolyną ir kitus trobesius. Netrukus ištikusių marų laiku, kai vienuoliai daug žmonėms patarnavę, sudegus vienuolynui ir bažnyčiai, kamenduliai gavo iš valdžios dar daugiau žemės ploto, ežerų ir sodžių ir ne tik pasistatydino sau naują vienuolyną ir bažnyčią, bet ir sukūrė platų, turtingą ūkį. 1794 m. valdžia atėmė iš jų zemę, o 1800 m. bažnyčia ir vienuolynas buvo atiduoti vyskupui Karpavičiui, patys gi kamenduliai Varšuvon išvažiavo.

— Jogailos apsilankymui pažymėti, sako, senoje Vygrių bažnyčioje kabėjęs paveikslas, kuriame buvusiu papieštu du nulenktom galvom vienuoliu, prašančių karaliaus atiduoti jiems Vygrių salą, o karalius pakilęs nuo sosto ir kairiąja ranka skeptrą laikydamas, dešiniąja prie krūtinės spaudžiąs, tuo lyg rodydamas savo sutikimą *(Pobijanskis)*.

27. Pelkės. Pelkių Lietuva tebeturi daugiau, negu kuris kitas kraštas. Rusų valstybėje, pavyzdžiui, bene vien tiktai Gudų šalis savo garsiosiomis Pynos pelkėmis ir šiaurinės Rusijos pakraštis bus ją tuo žvilgsniu pralenkę. Kaip jau žinome, nemaža pelkių atsiranda užaugant ežerams išpradžių nendrėmis, meldais, viksvomis ir t. t., kurios padaro durpinę ežero dugno pakrančių padermę. Durpinės pelkės, apaugusios samanomis, spalgenomis, avietėmis, taip pat pušelėmis ir berželiais, vis labiau apsupa ir sutraukia ežero plotą, kol pagalios visai jį užtraukia. Daugely tačiau šitokiu būdu pas mus pasidariusių pelkių ligi šiol tebėra užsilikę viduryje maži, o kartais ir kiek didesni ežerai—akys (Kamanuose, Natygaloje ir kit.). Kita pelkių rūšis atsiranda savitu, nuo ežerų nepriklausomu būdu; tai šlapios pievos — raistai ir žolingi balokšniai. Pirmosios rūšies pelkėms vis labiau virstant naudingomis žmonėms durpėmis, antroji rūšis duoda mums puikių, ypačiai papupiais, lankų. Vienų ir kitų pelkių pas mus kasmet nemaža pradžiūsta ar tai girioms retėjant ir žemei del to nustojant dregmės, ar tai patiems žmonėms grioviais ir perkasais vandenis iš jų nuleidžiant ir dirvomis jas paverčiant. Todel tad nebeturime jau tokių neapmatomai didelių, veik vienan sueinančių pelkėtų plotų, kokių pirma turėjome; tik šen ir ten bėra išmėtytų, darbštaus arklo vis labiau įraižomų, siaurinamų ir skirstomų tyrulių, plynių, palių

liūnų ir kitokių pelkių-papelkių, kurių didžiausi neturi daugiau per 40—50 kv. v. Kitų jau senai pradžiūvusių ir išdirbtų vietų pelkėtą kilmę terodo įsikūrusių jose sodžių-kaimų vardai: Pelkininkai, Papelkiai, Užpelkiai, Balėnai, Pabaliai, Užuobaliai, Palaičiai, Užpaliai, Paplyniai, Paraisčiai, Purviai ir t. t. Nuo „pelkėtų laikų" išliko mūsų metu reikšmės nustoję, pelkėms-baloms pradžiūvus, keiksmai: „kad tu skersai žemės nueitum", „kad tave bala", „suk tave bala" ir kt.

Vilniaus gub. žymiausios pelkės yra nuo Gudų pusės giringose, dregmės prisisunkiusiose rytinėse ir pietinėse dalyse: Disnos aps. vasaros vakaruose (ežerų apylinkėse, Disnos paupy), Vileikos aps. nuo didžiųjų Naručio ir Medylo ežerų (Švenčionių aps.) į vasaros rytus ligi Disnos aps. ežerų, Švenčionių aps. tų dviejų, taip pat Svyrių ir artimųjų ežerų apylinkėse, Ašmenos aps. pietuose Beržunės ir Nemuno upyne, pagalios Lydos aps. žiemos rytuose (Nemuno, Ditvos, Rodunės, Kotrės paupiais), taip pat gretimajame *Gardino gub.* ir aps. Kotrės paupyje. Tuo tarpu kai Vilniaus gub. žiemos rytai yra labiau pakelti, negu vasaros vakarai, *Suvalkų gub.* pelkės eina pakraščiais (rytuose kai kur panemunėje, pietuose vidurinėje ežeringoje Augustavo aps. dalyje, vakaruose šen ten Prūsų pasieniais, taip pat šiaurėje panemunėje išsimėtę), ir ypačiai viduriu (labiausiai Mariampolės ir Kalvarijos aps.); dažniausiai čia jos esti vadinamos balomis, paliomis, raistais. Vidurinės pelkės prasideda šiaurėje apie Zapyškį (Mariampolės aps. prie Nemuno) *Ažarėlio (Strukbalio)* ir kitomis vis labiau nykstančiomis balomis. Seniau gal be kokio protarpio, ežerais tepraskiestos, ligi tolimųjų dabartinės Suvalkų gub. besitęsdamos, dabar jos nuolat nutrūksta ir nuo kita kitos atsiskiria pradžiūvusiais, kartais jau senai dirbamais plotais. Vakaruose jos užgauna Naumiesčio aps. rytus (tarp Zapyškio ir Lukšių), o į pietus traukiasi Mariampolės aps. per Kazlų Rūdą, Čystabūdą, Budką, Jestrakį, Igliauką, toliau Kalvarijos aps. Daukšius su apylinke (didžiosios, durpiniais papaliais apsuptos, garsios savo padavimais *Amalvo ir Žuvinto palios*) ir Simną ligi didžiųjų Seinų aps. ežerų (Dusės, Metelių ir t. t.). Anapus ežerų jos vėl atsiranda Juodosios Ančios paupy (Seinų aps.) ir ypačiai Augustavo apskr. mozūruose (tarp Augustavo ir Lipsko miestų).

Kauno gub. žymiausios, seniau vieno ploto pelkės eina taip pat pačiu viduriu nuo Kuršo sienos ligi Dubysos ir net Nemuno upių, Žemaičiuose—(Šiaulių, išdalies Raseinių ir Kauno aps.). Pačios garsiosios jųjų — *Tyruliai*, kurių vieni tęsiasi pietuose nuo Šiaulių miesto (tarp Rekijavo ež. ir Šiaulėnų) ir prieina Sulikų pelkes, kiti gi šiaurėje nuo jo (tarp Šakynos ir Skaisgirių miestelių), vasaros vakaruose prisiartindami prie *Kamanų* (tarp Akmenės, Viekšnių ir Laižuvos miestelių). Vasarą seniau neįžengiamos, šios pelkės dabar yra jau kiek apdžiūvusios ir sumažėjusios; ligi šiol kiekviena jųjų tebeužima 30—40 kv. v. plotą. Pietuose jųjų dabar jau nutrūkusia tąsa galime skaityti padubysio (Šiaulių ir Raseinių aps.)·raistus (seniau Gaštvinio ir kiti Raseinių aps. ežerai greičiausia bus buvę su Tyruliais vieną ežerpelkę bedarą). Kiek toliau nuo jųjų, bet taip pat tur būti kadai sujungtos su jomis buvo dabartinės Panevėžio aps. pietų pelkės (tarp Panevėžio, Upytės ir ypačiai Ramygalos ir Truskavos miest.) ir Ukmergės aps. vasaros vakaruose (apie Pagiris, Taujėnus, Raguvą, Troškūnus, Simonis, Kupiškį). Ukmergės aps. pelkės prisiartina prie Ežerėnų aps. pakuršės pelkių, kurių viena (Raksala apie Kvietkus), šiaipjau nedidelė, kadai garsėjusi kaipo baisiausias vilkynas. Paminėtinos taip pat Raseinių aps. pasienio pelkės (tarp Tauragės ir Jurbarko), kaip antai—*Laukesas*.

Tačiau žymiausios pelkės yra *Mažojoje Lietuvoje*. Jų mažiau yra rytinėje dalyje: ant kairiojo Šešupės kranto *Kakšebalis* ir dvi *Didėji Plyni* (Pilkalnio aps. tarp Būdviečių ir Širvintos miestelių), kiek toliau į pietus — *Paklydimų* balos (Stalupėnų aps. apie Trakėnus). Daug daugiau jų yra vakarinėje dalyje, pradėjus nuo Įstručio ir Labguvos aps. susisiekimo ir ypačiai kuone visu Kuršių pajūriu nuo Labguvos ligi Klaipėdos. Didžiausios jųjų — Labguvos, arba *Didžiosios* pelkės prie Lauknės upės (apie Lauknių kamą Labguvos aps.) turi arti 108 kv. v. (125 kv. km.), o kitos yra mažesnės, Didžiosios Lietuvos pelkių didumo: *Briedžiulių* (apie Skirvytę Šilokarčiamos aps.) ant kairiojo ir *Rupkalvių* (apie Šilokarčiamą) ant dešiniojo Rusnės kranto, *Aukštumalių* (tarp Šilokarčiamos ir Kintų) ir kitos. Per seniau neįžengiamas pelkes dabar daug kur pratęsti plentai, iškasti perkasai vandeniui nuleisti, vietoj šen ten išmėtytų žvejų kaimelių ir vienasėdžių sta-

tosi žemdirbiai-naujakuriai, steigiama taip pat fabrikų durpėms sunaudoti, bažnyčių, mokyklų. Ypačiai žinomos yra nuo 70-jų praėjusio šimtmečio metų Rupkalvių pelkėse kuriamosios „Bismarko kolonijos“, kuriose gyvena arti 2 t. žmonių, tame skaičiuje arti $1^1/_2$ t. lietuvių. Naujakuriai valdžios žemę (pelkes-papelkes) nuomoja prieinamomis sąlygomis ir neblogai gyvena. Sunkiausia yra įprasti į nesveiką orą, kuris platina reumatizmą, drugį ir t.t.

Prieš tris šimtus metų visa *Tilžės žemuma* (panemunė: Tilžės, Pakalnės, Šilokarčiamos, išdalies Ragainės ir Labguvos aps.) tebebuvo dar retai gyvenamas pelkių kraštas, kurį darbščiosios artojų kartų kartos ilgainiui pavertė vienu derlingiausių ir turtingiausių kraštų Prūsų valstybėje.

Strukbalis. Vienas įdomiausių pasakojimų apie ežerus ir pelkes bus apie Strukbalį. Kadai toji vieta, kur seniau buvo ežeras, o dabar vis labiau džiovinamos (įleidžiamos Skirpstaujon—upėn, kuri įteka Nemunan) ežerėlio pelkės, kitaip Strukbaliu vadinamos (Mariampolės aps. tarp Zapyškio, Aleksoto ir Višakio Rūdos), priderėjusi kunigaikščiui Strukiui. Strukis drąsiai ir laimingai gynęs savo šalį nuo priešininkų. Sykį jis pamatęs pas juos nepaprastos grožės belaisvę, kuri jam širdin puolusi. Pasirinkęs šimtą drąsuolių, jis leidęsis giriomis Nemunopi, kame buvusi priešininko stovykla. Pakelėje užgirdęs, jog iš kitos pusės daugybės priešininkų puolą šalin, bet jis nesugrįžęs jos ginti, o ėjęs toliau savojo tikslo pasiekti. Jis taręs: „Eikim toliau, kiti teginie mūsų šalį“. Tada žemė prasiskyrusi ir prarijusi jį ir jo karžygius; tą vietą užliejęs vanduo, ir pasidaręs ežeras. Strukis virtęs bevuodegiu lydekiu; nekartą jį matę ežero paviršium išplaukus, ant jo galvos kunigaikščio vainiką bespindint. Jo karžygiai virtę ešerais, lynais ir kitokiomis žuvimis. Visi jie ilgisi savo krašto, kiekvieną, kurs ateina paežerėn, griebią, idant papasakotų apie Lietuvą ir lietuvius, ir pasilaiką jį visam amžiui. Tiktai vienam siuvėjui Petriukui tepavykę iš ten pas savuosius grįžti. Siuvimo įrankiais (žirklėmis, adata, pirštuku ir kt.) maišelyje nešinas, sykį jis ėjęs žiemą užšalusiu ežeru. Į pusę nepriėjęs įlūžęs ir įkritęs Strukio ežeran; maišelis gi ant ledo likęs. Ežere matęs Petriukas kunigaikštį Strukį ir jo karžygius; jie valdą atvykusius (nuskendusius) čionai 1812 m. prancūzus. Visi jie maitinąsi žuvimis ir daržovėmis, bet gauną daug nesmagumo pritirti iš visokių vabalų, pelių ir šikšnosparnių. Gana linksmai kurį laiką praleidęs šioje pavandeninėje lietuvių valstybėje, Petriukas delto

pasiilgęs savo šalies, išplaukęs paviršiun, pasiėmęs ant ledo tebegulintį savo maišelį ir sugrįžęs namo, kur visa papasakojęs. Nekartą mėginę čionai žvejoti, bet Strukis neleidęs žuvų paviršiun, ir žuklė nevykusi. Vienas žveys pastebėjęs deltô, jog šv. Jono išvakarėse žuvys pasirodydavusios vienai valandai; tai Strukis tuo laiku miegojęs. Pritykoję žvejai buvo prisižvejoję daugybių daugybes, bet Strukis tuo laiku pabudęs ir kad ir įkliuvęs tinkluosna, bet juos sudraskęs, žuvis paliuosavęs, apvertęs laivus, ir visi žvejai su laivu ežere nuskendę. Tad aplinkiniai gyventojai bijoję Strukbaly žvejoti. Berods ir patsai Strukis atmainęs savo miego valandą, kurios niekas nesusekęs, tad ir žuvų paviršiuje beplaukiojančių nebematę.

Pirmoje XIX a. pusėje valdžia pradėjo jį džiovinti, bet išpradžių žmonės bijojo eiti prie darbo, juo labiau, jog darbui tik prasidėjus kilo audra ir apvertė augančius paežerėj medžius. Žmonės išbėgiojo, supratę Strukį keršyti pradėjus. Vėlesni darbai gerokai pelkes išdžiovino, ir žmonės nustojo ežerėlio šalinęsi; Strukis, sako, giliau pasislėpęs ir paviršiun nebeišplaukiąs.

VI. Upės.

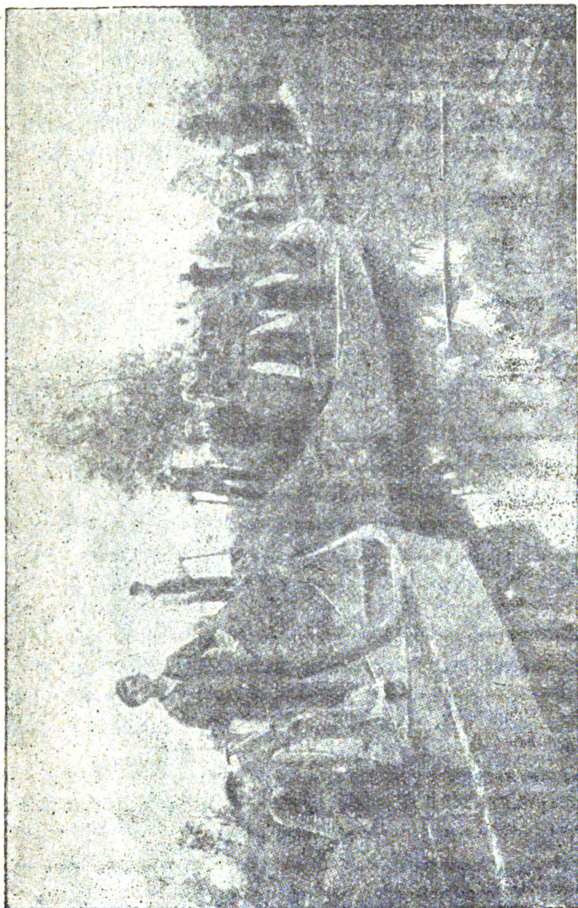
Tykiai Nemunas plaukia per Lietuvos šalį,
nerodo savo narso, lyg rodyt negali:.
vasarą leidžia laivus mindžiot sau krūtinę,
žiemą patirti gauna kalėjimą ledinį,
nekelia rūsčiai kaktos, nei siaučia, nei mėtos,
toks tarytum nuskurdęs, toks ramus ir lėtas!
Oi, netikėk lėtybe! pažiūrėk kaip baldo,
kad pavasarį kelias ir ledą suskaldo.
Bėda! milžins nubudo ir kaltuosius žino:
griauna žvejo dubelę, laivą paskandina,
atim artojui pievas, mišką žemėn velia,
laužia, verčia ir neša, ką randa ant kelio:
jei dar valandą vieną nenusimaldytų,
gal kerštu užsidegęs, žemę sudraskytų! —
Bet jo narsas praėjo, keršyt pasiliovė...
Taip ir širdis lietuvio panaši į srovę.
Žmonės tartum užsnūdo, bet tas amžiaus miegas
be pėdsako pranyksta, kaip vasarą sniegas!
Toks prastas, taip pavargęs žmogelis šio krašto,
bet atverk tik knygą senesniojo rašto,
surinki vienon vieton, ką išgirsti teko,
ką galvočius užrašė, ką verpėja šneka,

kokius našina darbus lietuviška daina,—
tuoj išvysi, kaip šaltas veidas persimaino,
karštos minties išreikšdams paslėptinę žymę.
Didžių darbų paminklų mielosios tėvynės
atrandame daugybę ant žemės gimtinės.
Kiekvienas akmuo ant lauko, kapčius ant rubežiaus,
koplytėlė senutė, ar kryžius ant ežios,
ar karčiama sudubus, kur riogso pas kelią,
vis tai yra paminklas, vis apie senelių
būdus, papročius žinių mums apsčiai pristato,
o kiek kasdien prapuola, kiti jų nemato
ir negaus pamatyti, kol kietosios širdys
gaivinančiu tėvynės vėju neprisgirdys!
(Kondratavičius).

28. **Upynai ir perkasai.** Per Minsko ir Gardino gub. eina Balt jos ir Juodųjų jūrių, tikriau josna įplaukiančių upių, skiriamoji siena. Toji siena prasideda šiauriniu Barisovo aps. pakraščiu (Minsko gub.), kur atskiria Dauguvos ir Neries upes ir prieupius nuo Dniepro prieupio Beržunės (Berezinos), ir nusitęsia į vasaros vakarus per Borisovo ir Minsko apskričius. Eidama per Minsko, Igumenio, Slucko ir Pinsko aps. ir įžengdama Gardino gub., tęsiasi per Slanimo ir Pružuonos aps., atskirdama (Minsko gub.) Nemuno versmes ir prieupius nuo Pripečio ir jos prieupių. Toji siena nėra tat ištisas kalnų gūbrys, tik kalvų-kalvelių, šiaip ir taip išsimėčiusių, kuopniai. Į pietus nuo jųjų — Juodųjų marių, o į šiaurę ir vakarus—Baltijos upynai. Atskyrus vakarinį Gardino gub. (Sokolkos dalį, Balstogės, Bielsko, Brastos aps.) ir pietinį Suvalkų gub. (Augųstavo ir Suvalkų aps.) plotą, kuris įeina Lenkų Vislos upynan, likęs šiaurės ir vakarų plotas įeina daugiausia Lietuvos Nemuno ir Latvijos Dauguvos upynuosna. Be pakuršės, kuri įeina Dauguvos (Vilniaus gub. Disnos, Kauno gub. Ežerėnų aps.), Lielupės (Ežerėnų, Panevėžio, Šiaulių aps), Ventos (Šiaulių ir Telšių aps.) ir kituosna mažesniuosiuosna upynuosna, šiaipjau visa Lietuva su savo gudiškais pakraščiais įeina Nemuno-milžino upynan.

Baltijos ir Juodųjų marių skiriamoji siena šiaipjau nėra perplati; tatai turėjo Lietuvai svarbios reikšmės. Viena, sausiems keliams (vieškeliams ir geležinkeliams) dar neišsiplėtojus, vandens keliai buvo svarbiausi, kartais vieninteliai susisiekimo būdai. Upių tarpusavio artumas palengvina susisiekimą, ypačiai jų sujungimą. Dar foinikiečiai ir romėnai Dniepru ir jo prieupiais prisiartindavę, sako, prie Nemuno prieupių, jais ir Nemunu pasiekdavę «šiaurės

aukso» šalį ir gabendavęsi iš tenai garsųjį gintarą. Vėliau «šiaurės vyrai»——skandinavai nusistatė tam tikrą «kelią» iš Suomių įlankos į Graikų žemes, naudodamiesi upėmis bei ežerais, ir, pervilkdami laivus tarp Dauguvos ir Dniepro, šiuoju ligi Juodųjų marių nusi-

Pav. 8. Lietuviai kasa perkasą.

leisdavo. Prekybai upėmis palengvinti Lietuvos ir kitos valdžios sujungė arti prie kita kitos prieinančias upes tam tikrais perkasais (kanalais). Svarbiausi jųjų bus tie, kurie jungia Juodųjų marių Dnieprą su Baltijos Nemunu, Dauguva ir Visla. *Beržunės perkasas* rytuose jungia Ulą, Dauguvos prieupį (Vitebsko gub. Lepelio aps.) su

Dniepro Beržune (Minsko gub. rytuose), vadinasi, Latviją su Gudija ir Ukraina, pačios Lietuvos neliesdamas. *Dniepro ir Bugo perkasas* pietuose (Gardino gub. Kobriniaus aps.) riša Dniepro - Pripečio Jaseldos ir Pinos prieupius su Vislos-Bugo Mukaviečiu prieupiu, Gudiją ir Ukrainą su Lenkais. Iškastasis baigiantis XVIII amžiui *Oginskio perkasas* (netoli Dn.-B. perkaso nuo Pinsko Slanimo linkui, surišo Dniepro-Pripečio Jaseldą su Nemuno Ščera, t. y. jungia pietus (Gudus ir Ukrainą) su šiaure (Lietuva). Taigi vienas tiktai Oginskio perkasas, kuris tęsiasi 48 varstus, teriša Lietuvą su Juodosiomis marėmis; kituodu—su jomis tik buvusios Lietuvos valstybės pakraščius.

Patys Baltijos upynai nuo kits kito taip pat yra skiriamojomis sienomis atsiskyrę, kurių vienos pavyko, o kitos bent mėgintos perkasais sujungti. 1825—1838 m. iškastasis *Augustavo perkasas* (Suvalkų gub. palei Augustavo miestą) jungia Juodąją Ančią Nemuno prieupį, su Nete, kuri įteka (Lomžos gub.) Bėbran ir Narėvėn, Vislos Bugo prieupiuosna; arti 100 v. ilgumo Augustavo vandens kelias eina per jotvingių žemę. Labiau į šiaurę, Prūsų valstybėje, baigiantis XVII-ajam amžiui iškasta dvi *Pričkagrabi* (Didžioji ir, dabar užtvenkta, Mažoji arba Greituška), o XIX a. dar du trys nedideli perkasai, kurie jungia Nemun Giliją su Priegalės Deimės prieupiu ir padaro Labguvos—Tilžės miestų vandens kelią. Šiaurėje nuo Nemuno, palei Kuršių įlanką Minijos upė susijungia su Klaipėdos įlanka ilgoku *Pirmojo Viliaus perkasu.* Žemaičiuose 1825—1830 m. yra kastas *Ventos-Dubysos perkasas,* kuriuo žadėta sujungti Nemunas su Ventpilies uostu ir paliuosuoti Nemuno prekyba nuo Prūsų sienos; del 1831-ųjų metų sukilimo nustota dirbus. Išnaujo tas dalykas buvo pradėtas svarstyti ir tirti tik XX-jame amžiuje, ypačiai prieš pat Didįjį karą. Nemuno Nevėžis Panevėžio aps. taip arti prieina Mūšos prieupį Levenį, jog juodu perkasu sujungus, būtų galima iš Nemuno per Lielupę pro Mintaują Rygos įlanka pasiekti.

Išskyrus Prūsų tvarkingai laikomus perkasus, visi kiti menkai teprižiūrimi, nusenka ir vis mažiau sveria Lietuvos prekyboje.

Upynų nuo kits kito netolumas palengvina taip pat šalies gynimą nuo priešininkų. Ypačiai atsiliepė tatai, Lietuvai nuo Maskvos Rusijos ginant upių pridengtąją savo valstybės rytų sieną:

tarp Dauguvos ir Dniepro bebus kokia 10 mylių sausumos Del to protarpio, kuris šiaurėje rėmėsi Vitebsku, o pietuose Oršos miestu, ir priešakiu į Smolenską buvo įsikišęs, kaip tik ir buvo nuolat pasikartojančių, smarkių kovų tarp Lietuvos ir Rusijos. Tai buvo «vartai» upių sienoje iš vienos valstybės kiton. Toki pat vartai Didžiajame kare buvo iš Žemaičių vakarų į Lietuvos rytus ir Mintaujos Kuršą, būtent, protarpis tarp Ventos ir Dubysos su Šiauliais.

1. *Augustavo perkasas.* Augustavo perkaso sumanymas turėjo tikslą sujungti Lenkus per Nemuną ir jo prieupius su Rusijos priklausoma Baltijos puse, išvengus Prūsų muitinių. Jis tačiau nevisas teįvyko: kad ir 31-jų metų sukilimo sutrukdyta, vargais negalais buvo delto ligi galo išvaryta Vislos ir Nemuno jungtis, bet jos tąsa—Dubysos ir Ventos perkasas, kaip žinome, nutrūko nepabaigta. Gerai neprižiūrimas, mūsų gadynėje jis nebepakelia didesnių laivų ir gilesnių sielių.

Augustavo perkasas perkerta Juodosios Ančios ir Netės vandenų perskyrimą. Tasai perskyrimas yra pakilęs ligi 60 s. (125 m.) nuo jūros lygmės, tuo tarpu Nemuno lygmė (Juod. Ančios įtakoje) besiekianti 40 s. (85 m.), o Netės (įtakoje Bėbran)—50 s. (109 m.). Tasai lygmių skirtumas ir daugybė apylenkės ežerų leido suderinti čionykščių vandenų stovį su laivų plaukiojimo (šion ar ton pusėn) reikalais. Upės ir upeliai, kurie išteka iš čionykščių ežerų ir pelkių, tam tikslui sujungti ir pagilinti; vieni jųjų įjungti yra į patį vandens kelią, o kiti paskirti vandeniui nuleisti.

Visas Vislos—Nemuno vandens kelias skiriasi: 1) į Vislospi palinkusį baseiną, 2) tokį pat vandens palinkimą Nemunopi ir 3) tam tikrąją vandens jungtį, perkastą per gūbrį, atskiriantį nuo kits kito tuodu baseinu. Seniau gilesni laivai, dabar jau tiktai sieliai teplaukia iš Vislos (nuo Modlino tvirtovės) upėmis ligi Netės įtakos Bėbran; nuo šios vietos Netė yra perkasta, o perkasas eina tai josios tekme, tai išdalies greta anos, prisilaikydamas dešiniojo upės kranto. Iš Netės jis įeina Sajaunytės upėn, Sainos ir Neckos ežeruosna ties Augustavu. Ligi šiol besitęsdamas į šiaurę, jis toliau pasuka į rytus ir per Neckos, Baltąjį, Studenicos, Akląjį, Aro, Panevos, Kreiväjį ir Mikuževo ežerus įeina pagilinton ir išlyginton Juodojon Ančion. Jai į šiaurę pasukus, jis ją apleidžia ir traukiasi toliau į rytus, ligi pasiekia Nemuną.

Tam tikri kilnojamieji tvankai, kurių yra apie 20, įleidžia iš ežerų vandenį perkasan arba iš jo išleidžia vienon ar

kiton jo pusėn ir, išskyrus žiemą, visu likusiuoju metu plukdina sielius.

2. *Vientos Dubysos perkasas* (Šiaulių aps.) prasideda ties Tolučių soda nuo Ventos, 20 v. nuo jos ištakos, ir eina šiaurėje nuo Šaukėnų ir Kurtuvėnų trimis vingiais į rytus ligi Bubių, ties kuriais pasuka į pietus ir eina kelioliką varstų pro Padubysio miestelį ir to pat vardo dvarus. Nutrūksta jis ties Šedvydžių karčiama nepabaigtas. Jis traukiasi per 2 myli tarp Ventos ir Dubysos ir kita tiek Dubysos tekme. Keturi svarbiausieji rezervuarai, paremti dar dviejų šalutinių, turėjo įleisti perkasan kiek reikiant vandens. Vienas jųjų, Bubiuose, buvo skirtas laivams, žiemos uostui. Į tuos rezervuarus turėjo pristatyti vandens 10, grioviais tarp savęs sujungtų, ežerų: Rekijavo, Širvos, Ešerinis, Kurtutis, Geliavos, Bijotos, Dubulis, Lygys, Kumpis ir Dūkstos. Buvo sumanytas 41 akmeninis tvankas, o prie jų 28 pylimai. Visam tam darbui įvykinti, be šiaipjau darbininkų, buvo pastatyta 6 pulkų pėstininkų divizija (18.000 kareivių) ir paskirta pusketvirto milijono rublių. Ateityje galima laukti, jog perkasas bus pabaigtas, ir nusi tatys tiesus kelias iš Nemuno Ventpilin.

29. **Bendrosios žinios apie upes.** Lietuvos upės, kaip ir kitos mūsų paviršiaus ypatybės, bus dar ledynų gadynės mums paliktos. Jos ir išteka daugiausia iš pelkių ar pelkėtų ežerų, kurie irgi, kaip žinome, yra daugiausia iš ledynų gadynės parėję. Seniau jos daug svėrė šalies santykiuose su kitais kraštais (buvo prekybos ir užpuolimo keliai, o kitos jųjų, kaip matėme, ir apsigynimo siena). Savo tekmėmis jos taip pat skirstė šalyje gyventojus. Kaimai, pilys, miesteliai ir miestai įsikurdavo daugiausia paupiais ar bent paežerėmis ir šiaip prie vandenų. Panemunėje, paneryje, padubysyje, tarp ežerų ir t.t. randame seniausiai įsikūrusias *žmonių sodybas*. Nors Lietuva turi gausiai vandens ir todel pirmosios sodybos ilgainiui išsiplėtojo po visą šalį, tačiau ir čia yra vietų, kurių podirvis kiaurai praleidžia vandenį ir todel jo paviršius sminga. Į tokias vietas pridera silurinės Šiaulių aps., Raseinių apylinkės (patsai miestas, Nemakščiai, Šidlavas) ir t.t. Kad ir vandeningas, Ežerėnų aps. nedaug teturi upių.

Vandens gausumas Lietuvoje vasarą sumažina karštį. Pavasarį patvinusios upės tręšia laukus ir pievas. Panemunės, panevėžio, padubysio, pašešupio ir kitų paupių *pievos* plačiai pas mus

yra žinomos. Kai kurios upės (Nemunas, Mūša, Levuo) yra žinomos savo mineraliniais vandenimis.

Seniau gilesnės ir platesnės, dabar, pelkėms ir ežerams džiūvant ir girioms nykstant, mūsų upės vis labiau nusenka. Pirma daugelis jųjų tikdavo giliai įdubusiems laivams plaukioti, dabar kitos jųjų nebeįstengia šiųjų praleisti. Laivams kliudo taip pat daugybė vandens malūnų, kai kur ir neišimtų iš upių rioksančių didžiulių akmenų. Ir šiaipjau, sausiems keliams besiplėtojant, upės, kaip ir perkasai, vis mažiau sveria žmonėms tarp savęs, pavyz., prekyboje, susisiekiant. Vis delto didžiosios upės (Nemunas su Ščera, Neris su Šventąja, Nevėžis, Dubysa, Jūra, Minija, Mūša, Nemunėlis) Lietuvai tebepatarnauja bent *miškų prekyboje*.

Garsios kadai savo žuvimis, bėbrais, ūdromis, Lietuvos upės nebėra jau taip žuvingos, kaip pirma, bet vis delto tebeprilaiko kad ir nuskurdusią mūsų *žveybą*.

Iš upių gyvendami, upėmis susisiekdami ir gindamies, lietuviai iš senovės jas gerai pažinojo, jųjų *sietuvas* - gilybes, sėkliąsias *brastas* ir šiaip jųjų ypatybes, visuomet jas mėgo ir gerbė. Kalnai-kalneliai ir upės - upeliai bei šaltinėliai ligi šiol tebėra dainose meilingai minimi. Nemaža dainų gimė ten, «kur upelis teka», «kur gilus dunojėlis», «kur upė giliausia, kur srovė srauniausia»... Kitos upės tokios įsigijo žmonių pagarbos, jog šie net aukomis ją reiškę. Kai kuriuose aukupiuose ir *alkupiuose* lietuvių būriai buvę krikštyti XIV ir XV amžiuje ir tuo būdu šios upės dar labiau *šventomis* buvo garbinamos.

Šventupiai ir alkupiai. Paminėtini yra šie žymiausi šventupiai ir alkupiai: iš Ežerėnų aps. per Ukmergės šalį tekanti Šventoji, kuri ties Jonavos miesteliu įteka Nerin; Žemaičių ir Kuršo pasieniu (Palangos apyl. ir Telšių aps. apie Darbėnus) tekanti Šventoji čia pat įteka jūron; Švieta iš Žemaičių (apie Žagarę Šiaulių aps.) teka per Kuršą ir įteka Lielupėn palei Mintaują; Žemaičių ir Prūsų pasienio (apie Jurbarką) Šventė įteka Nemunan; Prūsų Guldapės aps. Šventainė (apie Tolminkiemį) ir netoli jos Stalupėnų aps. Šventiškė (apie Mielkiemį) – slėpiningosios Ramintos girios apylinkėse; Švintelka (Vilniaus aps.) įteka Nerio Žeimenon, Šventupis (Mariampolės aps.) įteka į Jėsią ir su ja Nemunan ir t. t. Gal būti, tos pat kilmės bus mūsų Šlavių, Šlavančių ir t.t. vardai.

Daug turime aukupių, alkupių, algupių, kurių nereikia lyginti alks- ir elksnupiams (upėms alksnio krantais) ir kurie šiaipjau yra mažesni upeliai, negu šventupiai. Nevėžis, Minija, Venta ir kitos upės turi to vardo prieupių. Užeiname ir Maldupį (Raseinių aps. apie Girkalnį Mituvos Akmenėn įtekant).

30 Nemunas. Lietuvos upės įteka: 1) pačion Baltijos jūron (Venta, Bartuva, pakuršės Šventoji), 2) Rygos įlankon (Mūša ir Nemunėlis, Lielupėn susidėję, ir Dauguvos Lielupės prieupiai), 3) Kuršių įlankon (Danija, Minija, Nemunynas, Deimė ir Nemunas su prieupiais), 4) Aistmarėn (Priegalė), 5) kitosna upėsna (prieupiai), ežeruosna ir pelkėsna. Visų jųjų didžiausias ir garsiausias— *Nemunas*, Lietuvos upių tėvu nekartą vadinamas.

Nemunas turi daugiau per 900 varstų (per 960 klm.) ilgumo. Daug mažesnis už pačias didžiąsias Rytų·Europos upes (Volga— 3200 v., Dunojus 2800, Dniepras 2100, Donas 1800, Pečora 1.600), šiek tiek mažesnis už Lenkų Vislą (1000 v.) ir lygus latvių Dauguvai (900 v.), jis Europos vakaruose dviem upėm teužleidžia vietą, vokiečių Reinui (1360 klm.) ir Elbai (1100 klm.). Išskyrus aniedvi, kitos didžiosios V. Europos upės yra mažesnės už jį: ispanų ir portugalų Tacho yra 900 klm. ilgumo, vokiečių Oderis 860 klm., prancūzų Rona 800 klm. ir Sena 780 klm., italų Po 650 klm., anglų Temzė 300 klm. Ką bepasakysi apie Nemuną, kad kiti jo prieupiai didesni yra už vieną kitą anųjų Vakarų garsenybių: Neris, antai, turi 725 klm., t. y. bemaž Senos ilgumo, Ščera 375 klm.—didesnė už Temzę.

Nemunas išteka iš Minsko gub. (Igumenio aps.) ir teka per Minsko, Vilniaus, Gardino, Suvalkų ir Kauno gub. Didžiojoj Lietuvoj ir Ragainės, Tilžės, Pakalnės ir Silokarčiamos aps. Mažojoj Lietuvoj. Dar pradžioje kurį tarpą jis įskiria Minsko ir Vilniaus gub., o (nuo Gardino) atskiria Gardino, Vilniaus ir Kauno gub. nuo Suvalkų. Šiaipjau visas Nemuno upynas sutelpa anose penkiose gubernijose. Visas Nemuno upynas užima arti 90 t. kv. v. (per 100 t. kv. klm), taigi nemažos valstybės plotą. Ant jo krantų, ypačiai ant aukštesniojo dešiniojo, yra *4 miestai* (Gardinas ir Kaunas Didžiojoje, Ragainė ir Tilžė Mažojoje Lietuvoje), arti 40 *miestelių* ir bažnytkiemių: jų tarpe 10 Gudijoje nuo ištakos ligi Gardino miesto — Minsko ir Gardino gub šiaurėje ir Vilniaus pietuose;

arti 20 tarp Gardino ir Kauno (dešinėje pakrantėje *Druskininkai* Gardino aps., *Merkinė*, Nemunaitis, *Alytus*, Punia, Nemajūnai, *Birštonas*, Darsuniškis Trakų aps., Rumšiškis, *Pažaistis*, Šančiai Kauno aps., o kairiojoje — Liškeva Seinų aps., Alytus, Rumbonys Kalvarijos aps., Balbieriškis, *Prienai*, Panemunė, *Aleksotas* Mariampolės aps.); arti 10 tarp Kauno ir Prūsų sienos (dešin. Vil kija, Seredžius, *Veliuona* Kauno aps., Skirsnemunė, *Jurbarkas*, Raseinių aps., o kairioj — *Zapyškis* Mariampolės aps., Plokščiai, Sudergas Naumiesčio aps.); pagal ios keli bažnytkiemiai Maž. Lietuvoj (deš. Smalininkai, Viešvilė, kair. *Rusnis*). Be to, dar reikia paminėti arti 400 kaimų, «akalicų», dvarų ir vienasėdžių.

Atsižvelgus į tekmę, Nemunas paskirstomas trimis dalimis: *aukštutiniu*, kuris teka nuo rytų į vakarus (nuo ištakos ligi Gardino), *viduriniu* — nuo pietų į šiaurę (nuo Gardino ligi Kauno) ir *žemutiniu* (nuo Kauno ligi Kuršių įlankos) — vėl nuo rytų į vakarus, išlengvo nusisukant į šiaurę. Jo linkmė niekur nėra lygi, tik vingių vingiais, ypačiai ligi Kauno išsiraičiusi. Tarp Nemajūnų ir Birštono, pavyzdžiui, upė padaro lanką 48 v. ilgumo; gi tarpu tų dviejų miestelių atstumo nosies tiesumu bėra tiktai puspenkto varsto; todel prieš keletą metų kilo sumanymas sutrumpinti čionai upės tekmę perkasu. Nemuno vingiuotumas pareina ypačiai nuo uolinio, senų sluoksnių podirvio, pro kurį jam tenka prasiveržti. Išpradžių jis teka per pelkes ir smėlį, turi smėlio seklumų ir žemus krantus, pavasarį dažnai užliejamus vandeniu ligi 3, kai kur, žemiau, net ligi 8 varstų platumo. Kokį šimtą varstų nutekėjęs, jis įsirausia vis kietesnin podirvin, vis labiau vingiuojasi, jo krantai kyla. Apie Gardiną seklumos eina retyn ir pradeda rastis akmenų-uolų; kairioje pakrantėje yra kreidos kalvų. Dugnas smėlingas ir akmeningas. Krantai statūs, aukšti; apie Pūnią ligi 24 sieksnių aukštumo nuo vandens lygmės. Neriui palei Kauną Nemunan įtekėjus, jis vėl teka per smėlį, vėl atsiranda seklumų, o nyksta uolos. Seklumos, atskiri akmenys, vandenyje pasislėpusios ar iš vandens rioksančios uolos, kurios, akmeningiem krantam iškišuliais («salomis») prie kits kito arčiau kur priėjus, virsta akmeningomis briaunomis; lietuvių jos yra vadinamos *rėvomis*, o gudų «ropomis». Tos rėvos ir jų sukeliami verpetai nemaža kliudo laivams plaukti. Daugiausia tų ropomis teperplaukiamų rėvų (nes jose siauras tėra ir paojingas kelias valtims persiirti) yra apie

Gardiną—daugiau per 10: apie Druskininkus — Liškevą — Merkinę (Jankelragis, Bajorė, Merkinės uola ir kt., taip pat Meškos, Sakalų verpetai), apie Alytų (baisioji *Kiaulė* ir kt.) — Rumbonis—Punią—Ba bieriškį *(Balbiero uola)* ir, pagaliau, paojingiausios *apie Rumšiškį*. Rumšiškio, teisingiau Darsuniškių — Panemunės uolos protarpiais traukiasi per 40 varstų ir bendrai yra vadinamos «*Velnio tiltais*». Užsiliko padavimų velnią juos sunešus, idant žmones perskyrus, o kitų — velnią nešus milžiną-uolą, idant sutrupinus Pažaisčio vienuolyną; bet gaidžiui pragydus uola iškritusi ir sutrupusi. Žymiausi ir paojingiausi velniatilčiai yra: *Guogų*, *Bičnetų*, kurių kiti akmenys turi savo vardus (Spirgus ir t.t.), *Bičių* su Velnio Tilto, Gudo, Kirdos, Katilo ir kitais akmenimis, ir t.t. Ir šiaipjau net ligi Nevėžiui Nemunan įtekant (10 varstų už Kauno) randame dar iš vandens kyšančių uolų (Obelinis, Matulis, Kamendula ties Pažaisčiu, Velnio Pirtis, Karaliaus Kamara ir kt.). Sielininkų gudų yra net tam tikra patarlė apie Rumšiškio rėvas: «Kak vyjdzieš cielym z Goga, to chvali Boga, a proidzieš Bičeniaty i Biči —hroši ličy» (sveikas iš Guogų išėjęs, dėkok Dievui, o Bičius su Bičnetais pralenkęs, turto įgysi). Tarp Gardino ir Kauno priskaitoma arti 55 rėvų, verpetų ir seklumų, kurių kitos turi po 100 s. platumo.

Rėvų ir seklumų varžomas, Nemunas ir be to ne visur ir ne visados tetinka laivams plaukioti. Jis užšąla paprastai bent 4 mėnesiams, kartais po kelis kartus žiemą užšąla, atsileidžia ir vėlei užšąla. Nutirpus ledui, kuris nėsti storesnis per 1 aršiną, vanduo neilgam tepakyla (1—4 s.); bet šiaipjau ramiausia Lietuvos upė, ji tuo trumpu metu plėšia drasko savo smėlingus krantus, apgriauna juos kartu su augančiais medžiais, kurie sugriuvę vandenin paojingai slepiasi vandenyje ar iš jos kyšo, o apgriuvę krantai dar labiau išplečia seklumas. Ligi pasukęs ties Gardinu į šiaurę, Nemunas turi nuo 20 ligi 50 s., nuo Gardino ligi Jurbarko — nuo 35 ligi 110 ir net 135 s., Mažojoje Lietuvoje ligi susiskirstęs — 80 s. platumo. Nemuno gilumas pavasarį 3—4 s., vasarą 1—1½ s., kartais ½—1 s., o sekliose vietose net ligi ⅕ s. Laivai plaukinėja nuo Stolbcų miestelio (Minsko gub.), o *sieliai* eina net nuo Pesočnos (kelios dešimt varstų aukščiau). Svarbiausieji Nemuno prekybos dalykai balkiai, rąstai ir malkos — yra pristatomi Nemuno uostuosna iš prieupių, taip pat Oginskio ir Augustavo

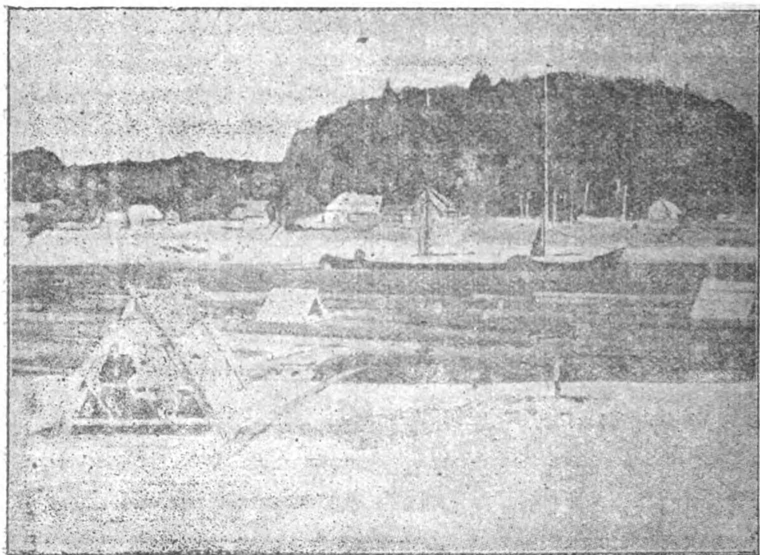
perkasais arba geležinkeliu, paskui surišami sieliais ir didesniais už juos troptais ir nuleidžiami pro Gardiną ir Kauną Prūsuosna, kur jie eina į Tilžės ir kitus fabrikus; pakeliui, upei einant gilyn ir platyn, troptai kas kartas esti perrišami ir didinami. Didelėmis burinėmis valtimis (vytinėmis), botais ir šiaip laivais*) vežami į Prūsus javai ir girios medžiaga, o iš Prūsų atvežama akmens, anglio, mineralinių trąšų, geležies, silkių ir t.t. Be Gudijos uostų, svarbiausi Nemuno uostai yra šie: *Gardinas*, Merkinė, Darsuniškis, Rumšiškis, *Kaunas*, Borkai, Vilkija, Seredžius, Vėliuona ir *Jurbarkas* dešinioje, o Zapyškis — kairioje pusėje. *Garlaiviai* tevaikščioja tarp Mostų miestelio (Gardino gub.) ir Gardino, tarp Kauno ir Jurbarko; mėgintas buvo įtaisyti susisiekimas garlaiviais taip pat nuo Druskininkų ligi Merkinės. Vokiečių garlaiviai atplaukia kai kada iš Prūsų Jurbarkan. Lietuvos ir Gudijos Nemunu atvaromoji girios medžiaga ir javai nuo senovės eina vandens keliu ligi Karaliaučiaus ir Klaipėdos uostų ir fabrikų. Idant ta kelionė būtų lengvesnė, Prūsų vyresnybė tam tikrais tvankais ir pylimais sutvarkė pas save Nemuno tekmę; taip pat ji ištaisė tų kelių upių-upelių tekmes, kurioms Nemunas yra pasiskirstęs įtekėdamas Kuršių marėsna, tariant, šiaurinės *Rusnės* ir pietinės *Gilijos* tekmę. Ji sujungė Rusnę per Miniją Viliaus perkasu su Klaipėda, o Giliją per Nemunyną Pričkagrabėmis—su Deime ir Priegale, t. y. ir su Karaliaučiumi.

Nemunas — ne tik didžiausia, bet ir gražiausia Lietuvos upė. Jo aukšti, vienas katras, tarp Gardino ir Kauno ypačiai dešinysis, nuo Kauno abudu, Maž. Lietuvoje kairysis, praretėjusiais pušynais ir kai kur dar ąžuolynais paaugę krantai (puiki «*Lietuvos Šveicarija*» apie Ragainę) pasikeičia puikiais, žaliuojančiais ir marguojančiais kloniais, kurių *Kauniškė* pieva palei Girstupę yra didžiausio Lietuvos dainiaus Mickevičiaus pripažinta «gražiausiu pasaulyje kloniu»; jam ją savo eilėmis iškėlus, ji gavo «Mickevičiaus klonio» vardą. Nemuno krantai, ypačiai nuo Prienų ligi Kauno, kadai garsėjo savo liepynais, kuriuose bitės rinkosi sau puikų

---

*) Nemuno ir Neries laivininkai atskiria: 1) laivus, kurie pakelia ligi 2 tūkst. pūdų naštos, 2) botus («berlinkas»)—ligi 2½ t. pūdų, 3) baidokus—ligi 5 t. p., 4) dideles valtis, slaviškai «strugomis» vadinamas,—ligi 8 t. p. ir 5) valtis—«vytines»—ligi 12 t. p.

medų, o lietuviai iš jo darėsi skanų skaniausią *liepinį* midų. Pakrantės kloniai, pievos ir laukai yra garsios ne vien del savo vaizdų, bet ir del savo augmenijos ir *derlingumo*; viskas ten dviem savaitėm anksčiau subręsta, negu aplinkui. *Žveyboje* neperdaug tesveria, nors šiaipjau tebesužvejojama jame net ir lašišių, eršketrų bei lempredų (minagų).

9 pav Nemunas.

Lietuvos gyvenime, ypačiai karuose ir prekyboje, didysis Nemunas buvo, net ir mūsų metu, nors ir mažiau, tebėra begalo svarbus. Juo siektasi su Rytais ir Vakarais, juo gintasi, jo pakrantėmis įsikurta, juo ir priešininkų įpuldinėta mūsų šalin. Igumenio aps., pavyz., jis teka pro Mohilną, ties kuria Rimgaudas kunigaikštis, sako, smarkiai gudus sumušęs. Visa, ypačiai dešinioji jo pakrantė, nuo Gardino ligi pat Prūsų, garsi savo atminimais. Seni, garsūs istorijoje Gardino ir Kauno miestai-tvirtovės su kits kitu jungėsi visa eile labiau ar mažiau žinomų Aukštaičių pilių-piliakalnių: Druskininkų, Liškevos, Merkinės, Nemunaičio, Alytaus, Rumbonių, Punios, Margeravo, Birštono, Darsuniškio ir kitų. Nuo Kauno į Prūsų pusę traukėsi Žemaičių šalies pilys, kurių vienos pačių

žemaičių, o kitos kryžiuočių buvusios statytos: *Virgalės saloje* (Nevėžio įtakoje), Vilkijos, *Bisėnų* (Dubysos įtakoje ties Seredžium), Vėliuonos (su Gedimino kalnu), *Raudonės*, Gelgaudiškio, Skirsnemunės, o baigėsi paprūsėje Jurbarku dešinioje ir Sudergu — kairioje Nemuno pusėje. Abiem Nemuno krantam nuo Kauno kuone ligi Prūsų sienos augo Šventoji giria, su garsiąja *Ramuva* (apie Seredžių), Aleksotu, *Dievogala*, Ilguva; Zapyškyje ligi mūsų dienų yra užsilikusi viena pirmųjų pas mus, būtent, Vytauto bažnyčia, tur būti, senovės lietuvių tikybinės pagarbos vietoje pastatyta. Prūsuose taip pat buvo prie Nemuno senovės lietuvių (Paskalviuose ir kt.) ir kryžiuočių (Ragainės, Tilžės) pilių.

1. *Nemunu plaukiant.* «Vienodai ir nuobodžiai čiuksėdamas, plaukia prieš vandenį nedidelis garlaivis. Jo pirmagalys varo upės paviršium gilią vagą; bet garlaivio užupakaly tos vagos krantai vėl susiverčia krūvon, susidaužia savo viršūnėmis, kurios, atšokdamos, pavirsta nesuskaitoma daugybe nedidelių krutančių bangų; tos bangos juda, kaip gyvos, plėčiasi į abi šali, lekia paskui viena kitą, skubėdamos prie tolimųjų upės krantų ir, kaip puikiausias savo raštais audeklas, blizga ir tviska saulėje įvairiausiomis savo spalvomis. Ė platus galingas Nemunas ramiai ir iškilmingai plaukia vakarų šalin, tarsi visai nejausdamas ant savo krūtinės žmogaus rankų darbo...

Nuo ilgos kelionės nuvargęs, nuo nemiegojimo apsiblausęs, stoviu ant garlaivio ir žiūriu aplinkui. Tiesiai mano kakton pučia vasaros rytys vėjas, maloniai glostydamas draiko galvos plaukus ir gaivina pailsusią mano dvasią. Vienodas garlaivio čiuksėjimas liūliuoja mane miegoti, bet platus Nemunas ir įvairus jo krantų gražumas traukte traukia į save akis ir širdį. Žiūriu ir negaliu atsižiūrėti... Toji plati upė, kuri, vingiuodama be galo, ant kiekvieno žingsnio maino pavidalą; tie jos aukšti, žaliuojantieji miškais ir pievomis krantai—tat ne kaleidoskopas, bet gyva prigimtis, neapsakomai už jį gražesnė.

Štai, ant kalno, iš anapus miškų, pasirodo varpinės viršūnė, paskui—rausvas bažnyčios stogas, pagalios staiga išlenda visas miestelis, su išmėtytais kloniu ir pakalnėmis pilkais ir margais nameliais. Bažnyčia baltuoja ant pačios aukščiausios vietos, tarsi visa ir visus laikydama po savo kojų, — ne tik savo dvasia išsikeldama aukščiau už žmonių galvas ir mintis, bet ir pačiu savo pavidalu aukščiau už nuskurdusias trobeles.

— Kieno tas miestelis, kaip jis vadinas? — ateina man galvon mintis, ir ilgai dar į jį žiūriu, jau pasilikusį užupakaly, vakaruose, ir tik ištolo dar marguliuojantį savo namelių viršūnėmis.

Tai vėl išlenda iš tarpumiškės dvaras ar senas apgriuvęs jau bokštas, savo dantyta viršūne atmenąs vidurinių amžių tvirtapilį,—ilgai stovi ant aukšto upės kranto ir pagalios nyksta tolumoj...

Ir vėl kyla mintis: kam šis bokštas pastatytas? ar jis gynė žmonių laisvę, ar dar labiau juos vergė? Dabar jis stovi dailus, kaip pasaka, bet jo praeity gal ir labai nelaimingų ir baisių paslapčių glūdi...

Ir nuo šitų dvarų ir bokštų, kurie mainosi paskui vienas kitą, už vienas kitą puikesni ir įvairesni, atkreipiu liūdnas savo akis į žaliuojančias pievas ir laukus, į išmėtytus Nemuno pakrantėmis sodžius, kurie iš vidurio upės į juos žiūrint — tarp šitų, taip gražių, prigimties paveikslų dar labiau prislėgti, nuskurdę ir toki nelaimingi, pilki ir mažučiai išrodo... Ir skraido mintys po šiuos klonius žaliuojančius, po šiuos kalnelius marguliuojančius, tai šen tai ten apsistodamos lepindamos prigimties gražumais jausmus ir akis. Kaip karšta, iš pačios gilumos kylanti malda, ramina prigimtis dvasią..»

(Biliūnas).

2. *Uolų valymas.* Dar 1380 m. buvo mėginta išvalyti Lietuvos upėse kliudančios laivams plaukioti vandenyje susislėpusios ar iš jo bekyšančios uolos. 1553 m. Tarla gerokai Nemuną apvalė, išlaužinęs ir išėmdinęs uolų; vietos gyventojai, sako, žadėję ar net pastatę jam pakrantėje paminklą, o vokietis Šroteris eilėmis jo darbą iškėlęs. Tuzinauza XVIII a. irgi ėmęs rūpintis Nemuno valymu, o Ponetauskis-karalius 1775 m. pavedė tam tikrai Lietuvos komisijai tą darbą atlikti; jis liepė taip pat pakrantėje statyti darbo paminkluss kuriems pats ruošė latynų antrašų. Komisija pakvietė žinomą anuomet mechaniką ir matematiką, Gardino kleboną, o vėliau Vilniaus akademijos profesorių, jezuitą Praną Norvaišą, kuris parsikvietė iš Anglijos prityrusių darbininkų; per trejų metus palei Rumšiškį jis iškeldino kelias uolas, bet sumišimai darbą sutrukdė. 1805—1806 ir 1820—1825 m. vėl išimta keletas akmenų. Nuo 80-ųjų metų buvo išrauta dinamitu nemaža akmenų ir pagilintos kai kurios seklumos. — Prūsų valdžia ypačiai nuo 40-ųjų metų Nemuną tvarko ir lygina.

31. **Neris.** Didžiausias Nemuno prieupis *Neris* turi 680 v. 725 klm.); vadinasi, jiji bus trumpesnė už prancūzų Sėną (780 klm.), bet ilgesnė už italų Po (650 klm.). Kaip ir Nemunas, ji iš-

teka iš Minsko gub., tik nebe Igumenio, bet Borisovo aps., už 150 v. nuo Nemuno ištakos į šiaurę. Jos tekmė didžiai vingiuota ir linksta tai į žiemos vakarus, tai į vasaros vakarus. Ji teka per Minsko gub. (Borisovo aps.), bemaž per vidurį Vilniaus gub. (Vileikos aps., Ašmenos ir Švenčionių, Vilniaus ir Švenčionių aps. pasieniu, Vilniaus aps., Vilniaus ir Trakų aps. pasieniu) ir Kauno gub. bei aps. žiemos rytų kampelį, iki palei Kauną įteka Nemunan. Jos upynas apima per 20 t. kv. v. (22 t. kv. klm.). Ant jos krantų ir šiaip prie jos yra 3 miestai (apskričio—Vileika Guduose, ir Vilnius bei Kaunas), apie 15 miestelių ir šiaip labiau žinomų sodybų (dešinioje pakrantėje *Žodiškis*, Kiemeliškės Švenčionių aps., Nemenčinas, *Verkai*, *Kalvarija*, *Kernavė*, Čiobiškis Vilniaus aps., *Jonava* Kauno aps., kairiojoje — kiek toliau nuo upės pasitraukę *Smurgainiai* Ašmenos aps., Mikailiškės, Buividžiai Vilniaus aps., Lentvaravas, Rikantai, Gegužynas Trakų aps., Skaruliai, Kurmėlava Kauno aps.). Be to, arti 300 kaimų-kaimelių, dvarų, vienasėdžių ir t.t.

Ištekėdama iš pelkių, išpradžių maždaug 40 v. ji teka per pelkėtą lygumą (Borisovo aps.). Įtekėjusi Vilniaus gubernijon, per 200 varstų ji teka kietu dugnu sausais smėlytais krantais; pakrantės —sausos, kai kur ąžuolais ar alksniais apaugusios pievos arba kalvos, prisidengusios kadagiais ir pušelėmis; dugnas—dumbluotas. Apie Žodiškį prasideda aukšti, statūs krantai, kartais neįžengiami skardžiai, apaugę tankiais miškais ir užversti daugybe akmenų, kurių tieka randasi taip pat pačioje upėje. Žmonių ligi Žodiškio maždaug vadinama «pelkėta», «lygia», ji toliau gauna jau «akmenės» vardą. Šiaipjau jos senobinis dvejopas Neries ir Vėlėjos vardas ne visur tėra žinomas: gudų ir sugudėjusių bei sulenkėjusių rytų pusėje jis *Vilija* yra virtęs, apie Vilnių tebeužsilikęs vien Panerio kalnų varde ir tik apie Kernavę pradeda minėti ir Vėlėją ir Nerį. Persirausdama per kalnus, akmenis ir smėlį, ji stebina mus savo vaizdais, kurie kits kitą pasimaino tai aukštais, rioksančiais skardžiais, tai vėl maloniomis pievų-lankų lygumomis. Apie Kauną gi turi jau gryną, veik beakmenio smėlio dugną.

Jos platumo ligi Vilniaus retai kur esti daugiau per 20 s., apie Vilnių siekia 45 s., tarp Vilniaus ir Kauno—ligi 70, kai kur net 115 s. Pavasarį patvinusi, ji išsilieja net ligi $1^1/_2$—2 v. ir ne-

grįšta savo vagon 2—3 savaitės. Užšąla kiek trumpesniam laikui, negu Nemunas: 3 — 3½ mėn. Ištakoje neturėdama nė ½ aršinos gilumo, toliau ji pagilėja ligi 1 s. (apie Vilnių), o įtakoje turi net ligi 2 s. Tačiau nestinga jai seklumų, o ypačiai, gal nemažiau žinomų ir paojingų už nemuniškes, vandens sūkuriu pažymėtų, o ne kartą ir aiškiai kyšančių iš vandens akmeningų uolų - rėvų, rioksančių kalnų — «kablių» ir t.t. Rėvų ir pavieniui kyšančių akmenų skaitoma per 60, kurių 12 didžiųjų (troptininkai vadina jas «sėbrinėmis», nes jos ne kartą prispiria jus talkon draugų šauktis, kad sielį ar valtį nusistūmus). Jos prasideda ypačiai nuo Žodiškio ir, šiaipjau išmėtytos, labiau susispietusios yra apie Nemenčiną, Vilnių, Rikantus, Jonavą. Baisios yra Šalnaitė, Saitė, Velniamindis, Salnikas, Krivičių ir kitos rėvos bei akmenys, bet bene pati paojingoji jųjų bus *Raudonė* (netoli Kurmėlavos). Mažiausiam vėjui pūstelėjus, jokis troptininkas nebedrįsta jon leistis. Kasmet ji sudaužo vieną ar kitą sielį arba valtį, o jose vežamas prekes čia pat paskandina. Pasakoja, jog Krymo karo metu, vadinasi, 50-ųjų metų pusėje, Rusijos prekybai su Prūsais Nemunu ir Nerimi išsyk padidėjus, pirkliai nustoję Raudonėje nemaža prekių ir pinigų. Kaip bijo, ypačiai, kaip seniau bijojo troptininkai Neries rėvų, rodo gal ligi mūsų dienų išlikęs jųjų paprotys pirmą kartą savo amžiuje pirmojo Sveikinimo (Privitalnaja) rėvon įplaukiant mesti upėn aukojamos duonos bei druskos ir tarti: «Sveikinu tave su duona ir su druska, priimk tat ir praleisk mane!» Apie Vileikos aps. miestą riokso Burdygos ąžuolo kelmas, kuris ne kartą yra troptininkams rūpesnių pridaręs. Kai kurie akmenys dar XVI ir XVII a. Vilniaus ir Kauno miestelėnų, o kiti vėl XIX jo a. 50-aisiais metais ir vėliau yra susprogdinti ar iškelti, tačiau ir mūsų metu nemaža jų tebėra. Kitas akmuo, susprogdintas, virto keliais mažesniais, bet kartais dar paojingesniais akmenimis; taip, Karvė virtusi keliais piktais Veršiukais.

Visa tai nemažai kliudo Neries vandenų prekybai. XV—XVI a., be to, ją varžė dar daugybė pakrantės ponų ir valdžios įtaisytų žuvims gaudyti perkalų, kurioms panaikinti pirkliai turėjo nemaža rūpesnių pakelti ir pinigų išleisti. Tačiau jos sąryšis su Nemunu, Vilniaus ir Kauno miestai jos pakrantėje, o svarbiausia, daugybė girių privertė lietuvius ir gudus ta upe nuo senų senovės naudotis prekyboje. XVII a. 30-aisiais metais Ladislovas - karalaitis (vėliau

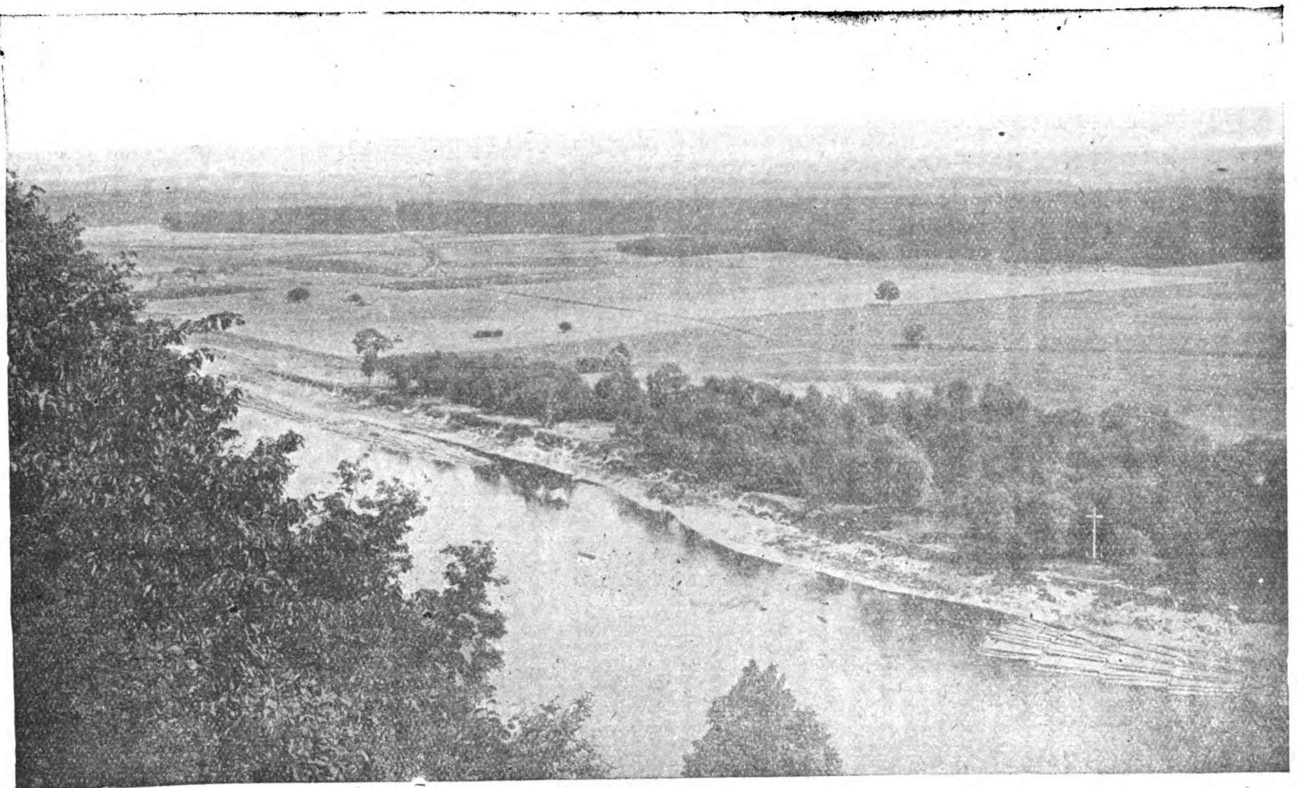
karalius) buvo net sumanęs savo lėšomis Nerį sujungti perkasu su Dniepro Beržune, kuri išteka nuo Neries per 3 mylias ir vėliau buvo sujungta su Dauguva. Nors valstybės seimas tam pritarė ir leido, bet bene tik del įvykusių suiručių sumanymas niekais nuėjo. Neries ir Nemuno prekyba buvo žymiai pašokusi minėtajame Krymo kare, kai Anglijai uždarius Rusijos uostus, šioji buvo priversta sausu keliu, per Prūsus, su Europos vakarais susisiekti. Įtaisyta tuomet daugybė valčių ir laivų, Neries uostai ir pirkliai puikiai pelnėsi, ir tik karui pasibaigus, viskas grįžo į senąsias vėžes. Mūsų laikais Neris tebėra naudojama *girių prekyboje*. Ji kelia sielius ir troptus, tik Vilniaus gubernijon įtekėjusi, o laivus (nelietuvių jie irgi «laibomis» panery vadinami) ir burlaivius — nuo Vileikos miesto. Ji turi 11 *uostų,* kurių 7—Vileikos aps., 1—Ašmenos aps., 1—Vilniuje, 1—*Jonavoje* ir 1—Kaune. 50-aisiais metais Tuzinauza (dvarininkas) buvo sumanęs Nemuną ir Nerį garlaivių plaukiojimui pavesti. Tuo tikslu jis iš užsienių parsigabeno du garlaiviu, kurių «*Kęstutis*» 1856 m. buvo nuleistas Nemunù, o «*Neris*»—Nerimi. Tačiau pasirodė, jog negilioji Neris ne visur tinkanti giliau įdubusiems laivams plaukioti. «Neris» sykį tenuplaukusi nuo upės įtakos iki užuvileikio uostų (Vileikos apskr.), daugiau nebedrįso šitokių kelionių atlikinėti ir pasitenkino plaukiojimu tarp Vilniaus ir Kauno, taip pat Vilniaus ir Verkų.

Daug labiau išsiplėtojo Tuzinauzos pradėtasis plaukiojimas Nemunu. Porą dešimtų metų „Kęstutis" ir «Neris» vaikštinėjo nuo Kauno ligi Tilžės. 80-aisiais metais atsirado ir daugiau garlaivių, vieni lenkiškais, prancūziškais ir kitokiais vardais, o kiti mūsiškai «Biruta», «Perkūnu», «Dievaičiu» praminti. Pasirodydavo ir Prūsų garlaivių nuo Tilžės. Prūsų ir Rusų valdžiom tarpusavy nesusitaikius, garlaiviai teplaukiojo iš abiejų pusių tik ligi sienos. Šiaipjau kai kurie garlaiviai vaikštinėjo šiapus ir anapus Kauno, taip pat Nevėžiu, tarp Kauno ir Druskininkų, Druskininkų ir Gardino, Gardino ir Mostų. 1900 m. Nemunu plaukiojo 12 garlaivių (7 tarp Kauno ir Jurbarko, 1 tarp Kauno ir Babtų prie Nevėžio, 1 tarp Gardino ir Druskininkų, 1 tarp Gardino ir kariuomenės stovyklos, 2 tarp Gardino ir Mostų).

1. *Neries padavimai.* Apie Neries pradžią yra užsilikusių įvairių pasakojimų. Gudai, kurie ją saviškai Vilija vadi-

na, pav., štai ką pasakoja: kadai, gal būti dar pasaulio pradžioje, drauge gyvenę Steponas ir Uliona. Steponas buvęs puikus siuvėjas, kuris savo darbu išmaitindavęs ir pats save ir Ulioną. Nežinia kuo Dievui prasikaltęs, jis buvęs akmeniu paverstas. Dievas tačiau palikęs akmeniui galios siūti, idant ir toliau Uliona turėtų kuo išsilaikyti. Apylinkės gyventojai nešioję jam darbo ir užmokesnį už jį, o Uliona kasdien ateidavusi sutartą valandą ir pinigus atsiimdavusi. Sykį vienas juokdarys atėjęs ir paprašęs: «pasiūk man nei šį nei tą!» Įžeistas siuvėjas-akmuo supykęs ir tuo nustojęs tuojau savo galios, visai suakmenėjęs. Atėjusi Uliona ir beradusi jį bejėgiu akmeniu pavirtus. Nuliūdusi puolusi prie jo, apkabinusi jį rankomis ir ėmusi verkti. Taip graudžiai ir ilgai verkusi, jog iš jos ašarų susidariusi versmė. Pagaliau ji pati virtusi ašaromis ir upe patekėjusi. Toji upė išpradžių jos vardu Vulijana (gudiškai) buvusi praminta, paskiau Vilijana iškreipta ir pagaliau sutrumpinta Vilija. Pats akmuo, apie kurį šioji pasaka yra nusakyta, žmonių yra vadinamas Stepakmeniu (Sciop-kamien); seniau didesnis, jis vis labiau įsileidžia žemėn. Nuo Neries ištakos jis randasi už 14 varstų.

Apie vieną rėvakmenių, Vileikos (aps. m.) Pociagalvį (Lisina Paca), pasakojama: XVIII-jo a. pusėje Vileikoje pačioje pakrantėje gyvenęs Pocius (Pacas), karaliaus seniūnas (storosta), o ties seniūno dvaro langais rioksojęs ligi šiol išlikęs didžiulis, paojingas sieliams ir laivams akmuo. Upei pavasarį patvinus, jis slėpęsis vandenyje, o troptai ir valtys ramiai sau plaukę pro miestą. Tačiau saulei išilus ir upei nusenkant, iš vandens iškišdavęs akmuo savo viršūnę, o lange pasirodydavęs seniūnas, kuris, daug liuoso laiko turėdamas, visą dieną žiūrėjęs pro langą, rūkęs ilgiausią pypkę ir rinčvynį gėręs. Ištolo jau buvusi matyti akmenio viršūnė ir seniūno galva; tat reiškią vandenį nupuolus. Arčiau atplaukus, Pocius išsikišdavęs pro langą ir šaukęs, kad valtininkai saugotųsi akmenio ir prisilaikytų kairiojo kranto. Kad ir pavykdavę valtims akmenio išvengti, jas laukę toliau irgi jau išsikišusios Neries ir Nemuno rėvos. Ko Pocius Vileikoj nepasveikindavęs, tas laimingai pasiekdavęs Karaliaučių. Kas pavėluodavęs ir seniūną pamatydavęs, tas jau nebebuvęs tikras, ar teks jam be kliūčių kelionė baigti: ne kartą valtis šioje ar toje rėvoje sudūždavusi; linus perkeldavę į troptus, o su javais ir kito pavasario laukę, jei vienų ir kitų čia pat nenustodavę. Tat ištolo seniūną ar akmenį pamatę, šaukę: «Pocius jau rodo savo galvą!» ir keikęsi. Pociui senai pasimirus, akmuo Pociumi tebėra vadinamas. — Netoli Kauno prieš kelias dešimtis

Pav. 10. Neris.

metų buvo išsprogdintas rėvakmenis, kurį taip pat Pocіumi vadino.

2. *Žaliasis Tiltas.* Vienas labiausiai žinomų Lietuvos upių tiltų yra Vilniaus Žaliasis. Dar Gedimino ir Algirdo gadynėje Vilniuje to Neries tilto būta toje vietoje, kur Vilnia (Vilnelė) jon įteka; kiti mena toj vietoj buvus Gulbinų salą, kurioje Zigmanto Augusto gulbės XVI a. buvusios laikomos; dabar ji yra sekluma virtusi, susidarius iš dumblo ir smėlio, kurie rinkęsi palei buvusio čionai tilto pamatus-stulpus. Apie 40-uosius metus XVI a., (1536 m.) miesto viršininkas Ozijus, karaliaus įsakytas, kiek žemiau pasistatydino naują tiltą, kuris ligi XVII a. pusės papuvęs ir suiręs. XVII a. baigiantis, 1679 m. jo vietoje buvo pastatytas trečias, kurį 1700 m. suardė pakilusi audra. Kelias dešimtis metų žmonės plaustu kilnojosi; del to kildavo daug barnių ir muštynių. Tad 1769 m. Lietuvos valstybės iždininkas Salagubas savo lėšomis pasistatydino ketvirtą, mūro tiltą; žaliai nudažytas, jis gavo Žaliojo Tilto vardą. Jam suirus, 1791 m. buvo pastatytas penktas, kuris tik pabaigtas sudegė; sudegė tuomet ir visas Snipiškio priemiestis. 1806 m. buvo pastatytas šeštas, kurį 1812 m. sudegino, Vilnių apleisdama, rusų kariuomenė. Tačiau kitais, 1813-aisiais metais miestas pasistatydino septintą tiltą, kuris išsilaikė kuone ligi XIXa-jam amžiui pasibaigus. Dabartinis geležinis Žaliasis Tiltas yra jau aštuntas, prieš kelias dešimtis metų tepastatytas.

32. Nemuno ir Neries prieupiai. Žymiausi Nemuno prieupiai — iš dešiniosios pusės — *Neris, Nevėžis* ir *Dubysa*, iš kairiosios — *Ščera*, *Juodoji Ančia* ir *Šešupė.* Šiaipjau skaitoma per 60 žymiųjų ir apyžymių prieupių, kurių ²/₃ (per 40) — dešiniųjų, o ¹/₃ (per 20)—kairiųjų. Lietuvoje dešinieji Nemuno prieupiai teka per Gardino, Vilniaus ir Kauno gub., Ragainės, Tilžės ir Šilokarčiamos aps., o kairieji—per Gardino ir Suvalkų gub., Pilkalnio, Ragainės, Tilžės ir Pakalnės aps. Prieupiai sutraukia kelių šimtų upių ir upelių vandenį, kuriomis mūsų šalis vagote yra išvagota; kitų vardai šiaipjau žmonių kad ir žinomi, bet raštuosna dar nėra įtraukti. Paminėtini bent kai kurie prieupiai ir vienos kitos į juos įtekančios upės.

Aukštutinio Nemuno tekmėje, vadinasi, Lietuvos ir Gudijos pasieny, mums ypačiai pažymėtinos yra tos upės, kurios šiaip ar taip mus labiau paliečia. Dešiniųjų prieupių *Beržunė*, skyrimai nuo Didžiosios arba Dniepro Beržunės vadinama Mažąja arba Nemuno B.,

teka per Ašmenos aps. pietų pelkes ir girias; iš dešiniosios pusės ji prisiima, be kitų, *Krevę* (ant jos senobinis Krevės miestelis) ir *Alšę* (Alšėnai). Ašmenos aps. žiemos vakarų *Gauja* (Dzievėniškis) su *Žižma*. Lydos aps. pelkėtoji *Ditva*, tariamoji lietuvių ir gudų siena, išteka iš Eišiškės apylinkės ir prisiima *Rodunę*, *Lydėją* (Lydos mies.) ir kt. Pelkėtoji *Katra* iš Lydos aps. greit įteka Gardino aps. ir rausiasi per girias. Iš kairiųjų prieupių, be Rasės, Želvės, Svisluotės ir kitų Gardino ir Minsko gub. upių, išskirtina *Ščera*, kuri išteka iš Naugardėlio aps., Minsko ir Gardino gub. sienoje, yra įjungta Oginskio perkasan ir perkerta Slanimo aps. vidurį. Ji turi 350 v. ilgumo, kai kur ligi 40 s. platumo, pakelia ne tik daugybę sielių, bet ir garlaivius su girios medžiaga ir javais; ji yra svarbi Gudijos prekyboje su Prūsais. Jos vyriausias uostas — Slanimas.

Vidurinioji Nemuno tekmė eina jau Lietuvos širdimi: iš dešiniosios pusės įteka jon Gardino aps. šiaurės ir Trakų aps., o iš kairiosios — Suvalkijos rytinės šalies upės ir upokšniai. Dešiniųjų prieupių pažymėtini: *Ratnyčia* (Gardino ir Vilniaus gub. siena, su Ratnyčios ir Druskininkų miesteliais); *Merkys* (per 100 v.) teka per Vilniaus (Taboriškės, Turgeliai, Jašūnai) ir Trakų aps. (Rūdninkai, Valkininkas, Varėna, Perlojus, Merkinė), su *Šalčia* ir *Grude* (Marcinkonys); *Verkšnė* (Trakų aps. Aukštadvaris, tarp Stakliškių, Jezno ir Nemaniūnų, Birštonas); *Streva* (Trakų aps. Sumeliškės, Kietaviškės, Žiežmariai). *Neris* kad ir įteka Nemunan jo žemutinėje tekmėje (palei Kauną), bet šiaipjau teka jo viduriniosios tekmės upyne. Jos pažymėtini prieupiai: iš dešiniosios pusės *Žeimena* (Vilniaus aps. Pabruodė) 200 v. ilgumo ir ligi 25 s. platumo ir graži *Šventoji* (iš Ežerėnų aps. Šventės ež. per Ukmergės aps. pro Indrioniškį, Anykščius, Kavarską, Ukmergę) su deš. *Šetekšna* ir kairiosiomis — *Virinta* (Alunta, Kurkliai), *Siesartimi* (Vilniaus aps. Videniškis) ir *Širvinta*; iš kairiosios pusės Nerin įteka *Ašmena* (Ašmenos aps. Ašmena, Župronys, Salos, Vilniaus aps. netoli Gervėčių), *Vilnelė* (Vileika), seniau Vilnia (Vilniaus aps. Naujavilnė — Novovileiskas, Vilnius), *Vuokė* (Trakų aps. Vuokė, Lentvaravas). Kairiųjų prieupių žymiausia yra *Juodoji Ančia*, kuri išteka iš Vištyčio, tikriau iš Ančios ež. (Suvalkų aps.) ir pro Suvalkų miestą per Vygrių ežerą teka per Suvalkų ir Augustavo, išdalies ir Seinų aps.; ji yra įjungta Augustavo perkasan. Jos prieupis—*Maryke*

(Seinų aps. pro Seinus). Be jos, pažymėtina dar *Baltoji Ančia* (pro Kapčiamiestį Seinų aps.) ir *Peršiekė* iš Obelios ir Metelių ež. (Kalvarijos aps.), kuri įteka Nemunan ties Balbieriškiu.

Žemutinis Nemunas atskiria Kauną nuo Suvalkijos, tariant Kauno srities pietinę dalį nuo Suvalkų gub. šiaurės, ir per Mažąją Lietuvą, lyg pusiau ją perskirdamas, leidžiasi Kuršių įlankon. Be Aukštaičių Neries, Kauno gub. jis prisiima dar Žemaičių prieupių: Nevėžį, Dubysą, Jūrą ir kt. *Nevėžis* senovėje buvo Žemaičių ir Aukštaičių skiriamoji siena. Jis išteka iš Nevėžio ežero apie Troškūnus (Ukmergės aps.), tuo apskričiu teka maždaug 50 v. vasaros vakarus (pro Traupį, Raguvą), maždaug 60 v. Panevėžio aps., pasukdamas į pietus (pro Panevėžį, Naujamiestį, Krekenavą) ir maždaug 80 v. Kauno aps. (pro Surviliškį, Kedainius, Babtus, Raudondvarį), išviso 190—200 v. Tai rami, graži, gili (1—2 s., kai kur: Kedainiuose, Raudondvaryje net 5 s. gilumo), apyplati upė (Kauno aps. 15—20 s., o įtakoje net 30 s.), neturinti nei pavojingų akmenų nei rėvų. Jąja vaikštinėja garlaiviai nuo įtakos ligi Babtų (3 mylios), pavasarį ligi Kedainių (7 mylios), o kad ne malūnų užtvankai—ir toliau eitų; bent dar XVIII a. gilieji upialaiviai jąja ėję ligi Panevėžio, o senovėje, sako, jos vandenų prekyba žydėte žydėjusi. «Panevėžė», be to, yra labai derlinga. Dešiniųjų Nevėžio prieupių pažymėtini yra *Juosta* (Ukmergės aps. pro Troškūnus), *Liaudė* (Šiaulių aps. pro Pociunėlius, Panevėžio ir Kauno aps. pasieniu) ir didžiausia jųjų *Šušvis* (120 v. ilgumo, 8—15 s. platumo, $1^1/_2$—2 s. gilumo), kuri teka pro Pašušvį, Grinkiškį, Josvainius (Kauno aps.). Iš kairiųjų — *Juoda* (Panevėžio aps.), *Obelė* (Kauno aps. apie Kedainius, pavasarį plačiai patvystanti). — Šiaulių aps., netoli Rekijavo ež., iš kelių versmių išteka Šventupis, kuris, perėjęs Raizgių ežerą, gauna *Dubysos* vardą. Dubysa teka į žiemos rytus per Šiaulių (pro Bubius, Padubisį), Raseinių (pro Lidavėnus) ir Kauno aps. (pro Betygalą, Ugionis, Ariogalą, Čekiškį), ties Seredžiumi įtekėdama Nemunan. Tai srauni, duobėta, akmeninga 130 v. ilgumo upė; platumo 15—20 s.; gilumo ji nėra gilesnė per 1 s., vasarą labai išsekanti. Aukšti, statūs, akmeningi krantai, apaugę giriomis, tebėra pilni garsių praeities atsiminimų ir prigimties grožio. Yra ir daug puikių pievų. Dubysos prieupiai yra labai panašūs į upokšnius, kurie tik vasarą, patvinę, upes beprilygsta. Paminėtinos kairiosios: *Šaušė* (Šiaulių aps. pro Pašaušį), *Tytava* (Raseinių

aps. apie Tytavėnus), *Luknė* (Raseinių aps.), — dešinioji *Kražantė* (Raseinių aps. pro Kražius, Pakražantį, Kelmę). — Raseinių aps. *Mituva* išpradžių teka greta Nemuno, o paskui prie jo pasuka palei Jurbarką; ji turi ilgumo ligi 90 v. Jos prieupių paminėtina dešinioji *Vidauja* ir kairiosios *Antvardė* ir *Imstra.* — Pagaliau paskutinis didysis Nemuno prieupis-žemaitis tai *Jūra*, ištekanti iš Rietavo miest. apylinkių ir tekanti per Raseinių aps. (125 v.) ir Tilžės bei Ragainės aps. pasieniu (maždaug 25 v.), išviso arti 150 v. ilgumo. Aukštais, dažnai skardžiais krantais ji teka pro Rietavą, Kvėdarną, Žvingius, Pagramantį, Tauragę, taip pat pro trejus Pajūrius. Ji turi nemaža prieupių, ypačiai kairioje pusėje, kurių žymiausi: *Akmenė* ir *Šešuva* (pro Gaurę ir Pajūrį), *Ančė* (pro Skaudvilę) ir *Šaltuona* (pro Eržvilką ir Pašaltuonį). Paminėtina taip pat *Šyša,* kuri išteka iš Raseinių aps. (pro Vainutą) ir prateka per Šilokarčiamos aps. (pro Šilokarčiamą), įkrinta pagaliau Nemunan (Rusnėn), jam jau įtekant Kuršių marėsna.

Žemutinio Nemuno *kairieji* prieupiai išvagoja šiaurinę Suvalkiją — Mariampolės, Naumiesčio ir Vilkaviškio apskričius, įsigaudami taip pat gretimuosiuosna Prūsų Pilkalnio ir Ragainės apskričiuosna. Šiųjų prieupių svarbiausi yra: *Jėsia* (Mariampolės aps.), kuri įteka už Aleksoto, ir ypačiai gražioji sraunioji *Šešupė.* Šioji prasideda Suvalkų aps., netoli Ančios ištakos, ir teka, vingiuodama, išpradžių į vasaros rytus, o paskiau į vasaros vakarus, pro Kalvariją, Liudvinavą (Kalvarijos aps.), Mariampolę, Pilviškius (Mariampolės aps.), Naumiestį (Naumiesčio aps.), Didžiosios ir Mažosios Lietuvos pasieniu pro Šilgalius, Slavikus, Kirkilus (Naumiesčio aps.), Mažojoje Lietuvoje per Pilkalnio (pro Lazdynus) ir Ragainės aps., iki įtekėdama Nemunan priešais Žemaičių Jūrą. 1891 m. jos įtaka buvo atgręšta 1 varstu į rytus, idant Nemuną nesusmelintų. Kurį metą kartu su Jūra buvo Lietuvos ir kryžiuočių šalies siena. Šešupė ketvirtą savo tekmės dalį (iš 160 v.—40 v.) nuteka Prūsuose. Jos prieupių reikia paminėti: dešinieji — *Kirsna, Dovynė* (Kalvarijos aps.), *Pilvė* (pro Pilviškius), *Višakis* (Mariampolės aps. pro Višakio Rūdą, Naumiesčio aps.) su *Jūre, Nava* (Naumiesčio aps. pro Griškabūdį), *Siesartys* (Naum. aps. pro Lukšius, Šakius, Slavikus), *Jotija* (Naumiesčio aps.); kairiosios — *Širvinta* (Vilkaviškio aps. pro Alvitą, Virbalį, Prūsų Širvintą) su kairiąja *Liepona* (pasieniu—pro Kybartus Vilkaviškio aps.) ir deš. *Šeimena* (Vilkav.

aps. pro Viščiakaimį ir kt.),—ir Prūsuose *Alksnupė* (Pilkalnio aps.). Palei Tilžę įteka Nemunan *Tilželė*.

Nemuno tekmė Mažojoje Lietuvoje turi tam tikrų, itin įdomių savybių. Mūsų gadynėje Nemunas, Prūsuose senovės *Memelio* vardu vadinamas, apie Ragainę teka tarp Šereiklaukio (deš.) ir Didžiųjų Eisulių (kair.) kalnų, kitų dar «Lietuvos Šveicarija» vadinamąma apylinke. Senovėje šitie kalnai nebuvo dar Nemuno perplėšti ir kartu su Vilkiškio ir Jūros paupio kalnais sulaikė rytuose nuo jųjų srauniai ūžiantį vandenyną. Tasai vandenynas tęsėsi nuo skardžių Jūros upės krantų ligi dabartinio Jurbarko apylinkių; tai senovės *Jūrės-marelės*. Savo vandenis jos leidusios į žiemos vakarus ligi 3 v. platumo slėniu, kuris ir dabar tebėra aiškiai atskiriamas (tą kelią rodo mums Ragainės aps. Luobelių prie Šešupės, Nečiūnų, Gerskulių tarp Būdviečių ir Lenkviečio, Skatikų prie Įstros už kits kito išsitęsę kaimai ir šiaip sodybos); toliau jos tvino Įstron ir Priegalėn, o jomis — Aistmarėn. Ilgainiui, prasirausus vandeniui per kalnus tiesesnį, trumpesnį ir nuolaidesnį kelią į Kuršių mares, senasis žiemos rytų kelias išsekė ir pradžiūvo; nutrūko tuomet jungtis su Priegalės upe ir Aistmare, Jurės-marelės susiskirstė Nemunu, Jūra ir Šešupe, o nuo vandens paliuosuotasis plotas girių giriomis užaugo. Prasiveržęs per kalnus, Nemunas įeina puikiomis pievomis garsion *Tilžės žemumon*, išsiplečia ligi $^1/_4$ v., o už kokių 2 mylių anapus Tilžės (apie Gegeriškius ir Sančinę) išsišakoja dviem, o vėliau ir dar keliomis šakomis, ir net nustoja savo vardo. Čia tatai troptininkai, besiryždami toliau plaukti, atsisveikina su Nemunu, senovės būdu mesdami upėn duonos gabalėlį su druska.

Vyriausieji dvi Nemuno šaki tai dešinioji Rusnė ir kairioji Gilija. *Rusnė* pasiima $^2/_3$ vandens ir gali būti paskaityta Nemuno tąsa. Ji teka per Pakalnės aps., atskirdama jį išpradžių nuo Tilžės aps., ir per Šilokarčiamos apskritį. Pastarajame apie Rusnies miestelį ji prisiima minėtąją jau Šyšą ir šiaip upokšnių, o pati skirstosi seniau 13, o dabar tik (didžiuma susmėlo ar tyčiomis yra užpiltos) 4 įtekančiomis Kuršių marėsna šakomis: *Atmata, Pakalne, Varusne* ir *Skirvyte*. Atmata tam tikrais perkasais jungia Nemuną su Minija — Gardiną ir Kauną su Klaipėda. *Gilija* yra 5 kartus siauresnė už Rusnę, bet perkasais sutvarkyta, ligi šiol nemaža sveria Didžiosios Lietuvos vandens prekyboje su Karaliaučiumi. Se-

noji Gilija del savo seklumų ir verpetų buvo sieliams paojinga. XVII-jo a. pradžioje buvo įtaisytas tiesusis Naujosios Gilijos perkasas, o senoji vaga užtvenkta. Keliais perkasais jis yra sujungtas su Deime, kuri jį riša su Priegalės upe ir Karaliaučiumi. Tuo būdu senovės Jūrių-marių jungtis su Aismare vėl yra, kad ir aplinkiniu keliu ir jau dirbtinai, atnaujinta. Karaliaučių ir Klaipėdą kiti net *Nemuno uostais* ir vadina! Seniau Gilija jūron įtekėdavo 6 šakomis, kurių kitos ilgainiui pačios susmėlo ar tyčiomis buvo atskirtos nuo Gilijos, kitos vėl viena su kita jungiasi, maino savo vardus ir vagų vagomis išvagoja Pakalnės ir išdalies Šilokarčiamos aps. pamarį. Pati pasisukusi į pietus, ji leidžia dar ir mūsų metu šias šiaurines, į Kuršių mares įtekančias šakas: *Lują* (Gilijos šakos Akelės Šakelė), *Isę* (senosios Gilijos šakos — Agnytė, Prudupė ir Raginė, susijungusios virsta Grybupe, kuri prisiėmusi Akelės Paitę-šakelę jau Ise yra vadinama), *Tovelę*.

Be Rusnės ir Gilijos, Nemunas turėjo dar šakų-šakelių. Iš kelių tokių šakų, kurios ilgainiui nutraukė su juo savo ryšį, pietuose nuo Gilijos susidarė *Nemunynas*, kuris savo tekmės srovėmis ir prieupiais *(Lauknė, Timbrė)* plačiai apima Mažosios Lietuvos priešvakarius (ištisai ar dalimis Pakalnės, Labguvos, Įstručio, Ragainės ir Tilžės aps.).

Su Nemuno upynu tenka rišti dar Priegalės upė su prieupiais del jos dabar jau nutrūkusio, senovėje gi aiškaus ryšio su minėtomis mūsų didžupės Jūrėmis-marelėmis. *Priegalė* (senovės Skara) susidaro iš kelių suėjusių upių. Jųjų šiaurinė *Įstra* prasideda Pilkalnio aps. netoli Nemuno ir jo prieupių (Šešupės ir Alksnupės) tekmių, teka toliau Ragainės ir Įstručio aps. ir ties Įstručio miestu susijungia su kitomis, Priegalę sudarančiomis upėmis. Vidurinė *Peisė* išteka iš Vištyčio ežero, perkerta Stalupėnų (pro Mielkiemį) ir Gumbinės apskritį (pro Žirgupėnus, Gumbinę) ir netoli Įstručio jungiasi su Ungurupe; ties Gumbine ji prisiima dar *Ramintą*, kuri išteka iš pasienio (netoli Prierašliaus, Suvalkų aps.) Guldapės apskrityje. Pietinė *Ungurupė* ties Ungurės miestu išteka iš Maurų ežero ir varo savo vandenis į šiaurę per Ungurės, Darkiemio ir Gumbinės aps., iki sueina tarp Gumbinės ir Įstručio miestų su Peise; ji prisiima *Guldapę* (teka pro Guldapės miestą). Tuo būdu Priegalės versmės (Įstra, Peisė su Raminta ir Ungurupė) apima platų plotą tarp Nemuno ir Sudavų ežerų. Sutraukusi

šių upių vandenis vienon vagon, ji teka į vakarus pro Įstrutį, Vėliavą, Teplavą ir Karaliaučių į Aistmares, kurios trikampyje tarp Pylavos, Karaliaučiaus ir Balgos miestų gauna *Priegalės įlankos* vardą. Nuo Teplavos ligi Karaliaučiaus ji teka dviem vagom, kurių viena vadinama Senąja arba Natangų Priegale, o kita — Naująja, arba Samių Priegale. Iš kairiosios pusės ji prisiima *Auksinę* (ties Norkičiais Įstručio aps.) ir didžiulę *Alę* (ties Vėliava), o iš dešiniosios pati išleidžia šaką šiaurėn, Kuršių marėsna, *Deimę*, kuri perkasais išlyginta ir pagilinta, ties Labguva jungiasi su Pričkagrabe ir tuo būdu įeina Karaliaučiaus—Tilžės—Kauno—Gardino vandens kelian. Priegalės žemupiai ir jos kairieji (pietiniai) prieupiai teka nebe lietuvių gyvenamu plotu. Nebe Lietuvoje, tik senovės Prūsų šalyje teka lietuviškuoju vardu *Pasargė* (pro Brunsberkį į Aistmares).

1. *Nemuno padavimas*. Žemaičių panemunėje XIX-jo a. pradžioje buvo kartojamas toks padavimas apie Nemuną — jūrininkų vadą. Nemuno-vado vedami, atvykusieji iš už jūriųmarių jūrininkai plaukę kadai upe-milžine, kurią ir pavadinę savo vado vardu. Nuo Nemuno ištakos priplaukę Dubysą, jie sužinoję apylinkėje esant žinomą žinyną. Pradžiugę, jie dainavę: «Še radom, še radom!» Del tos priežasties įsikūręs čionai miestelis Šeradomu arba Seredžiumi buvęs pramintas. Mylią Dubysa nuplaukę, išlipę iš laivų ir ilsėjęsi pakrantėje; stovyklai parinkę vietą jie tarę: «Če kiškim ženklus» — vėliavas. Tai buvusi Čekiškio miestelio vieta. Dar aukščiau nuplaukę, įsivarę neįžengiamosna giriosna ir šiaip gavę daugybę kliūčių pakelti, nusiminę vis kartoję: «Ar yra galas?» Čionai įsikūręs Ariogalos miestelis. Pagaliau nuveikę sunkiausias kliūtis, susipratę savo tikslą pasieksią, džiaugęsi ir dainavę pritardami: «Bet yra galas». Nuo to tatai gavęs savo vardą Betygalos miestelis. Ne vien žemutinę upės tekmę ir prieupius Nemunas pažinęs, bet nusivaręs ir viduriniuoju aukštyn. Nemunaityje, pavyzdžiui, Trakų aps. jis apsigyvenęs paupyje ir buvusi tenai jo vardui pagerbti pastatyta bažnyčia.

2. *Vilnia*, arba Vilnelė, įteka Nerin Vilniuje ties pat Pilies kalnu. XIV a. ji ėjusi nuo Trijų Kryžių kalno dabartine Botanikos gatve ir Katedros plotmos pietuose pasukusi į katedros varpinę, nuo tenai gi, aplenkdama katedros, tuomet dar žinyno aikštę, pro dabartinį Veršyną tekėjusi Nerin ties pat dabartiniais Tiškos rūmais. Gediminas, sako, liepęs

perkasu ištiesti Nerelės tekmę, tariant pravesdinęs jos dabartinę vagą ir tuo būdu iš visų pusių pilį vandeniu apsupęs. XVIII a. senoji Nerelės vaga išsekusi, o jos vietą užėmusios gatvės.

3. *Rusnės žvejai.* «Išbėg-išbėgo iš Rusnės kiemo du jaunu žveytėliu. Jie leido, leido plonus tinklelius padumo vidurėly. O ir sugavo dyvnais tinkleliais du jūrių veršukėliu. O ir supyko bangų dievaitis: pakilo Siaurys-vėjelis. Oi broli, broli, brolyti mano, kur kreipsiva laivelį? ar ant Pakalnės? ar ant Varusnės? ar ant Rusnės kiemo? Nei ant Pakalnės, nei ant Varusnės, tik ant Rusnės kiemo: Rusnės kiemelis tai Klaipedužė, ten bėgsiu su laivužiu. Rusnės kiemely aug mūsų žiedeliai, ten rimst mūsų širdelės! Oi vargios, vargios mūsų dienelės, o bus ir dar vargesnės: vargas ant vargo, bėda ant bėdos ant vandenų žmoneliams».

(Iš Rėzos surinktų dainų).

33. **Šiaurinės upės.** Plačioji Lietuvos šiaurė—pakuršė nebepriklauso Nemuno upynui. Vasaros vakaruose (Mažojoj Lietuvoj — Klaipėdos ir kiek Šilokarčiamos aps., Žemaičių vakaruose — kuone visame Telšių ir dalimis Raseinių aps.) ta sritis keliomis savitomis upėmis ir upeliais rišasi su Kuršių marėmis ir tiesiog pačia jūra.

Gražioji (ypačiai savo vidurupiais) *Minija* turi ligi 200 v. ilgumo, kuri $^2/_3$ teka Žemaičiuose (Telšių aps. pro *Žarėnus,* Medingėnus, Kartėną, Jokubavą, *Gargždus*), o $^1/_3$ Prūsuose (Klaipėdos aps. pro Dovilus ir *Priekalę*, Šilokarčiamos aps. netoli Kintų); ji įteka Kuršių marėsna tarp Rusnės įtakos ir Venčiaragio, įeidama Tilžės—Klaipėdos vandens kelian. Iš dešiniosios pusės prisiima *Bėbrungą*, kuri išteka iš Platelių ežero ir apie Plungę įtekėdama Minijon, *Salantą* (pro Salantus), iš kairiosios—ištekančias Žemaičiuose, bet Minijon įtekančias jau Prūsuose *Tenenį* (Ras. aps. pro Tenenius, Šilokarčiamos aps.), *Veiviržą* (Raseinių aps. pro Veiviržėnus, Klaipėdos aps.).

Pro Žemaičių (Telšių aps.) ir Prūsų (Kretingą) miestelius teka *Akmenė*, Mažojoje Lietuvoje vadinama *Danija.* Ties Klaipėda Kuršių marėsna įtekėdama, ji padaro plačią, uostui puikiai tinkančią įlanką. Prūsuose apie Taurlakį, Purmalius ji rodo mums puikių vaizdų.

Šventoji išteka apie Mosėdį (Telšių aps.) ir už 40 v. išsilieja jūron, atskirdama Palangos žemaičius nuo Paurucės latvių; ji pakelia

sielius ir neperdideles valtis. *Bartuva* pro Mosėdį ir Skuodą (Telšių aps.) įteka per Kuršo Gruobinios aps. Liepojos ežeran.

Per Šiaulių apskričio žiemos vakarus ir Telšių rytų pakraštį su savo prieupiais teka *Venta*. Iš 300 v. jos tekmės tik maždaug pusė tenka Lietuvai; o antra pusė teka per Latvių šalį (Aizputės, Kuldygos ir Ventpilies aps.). Ji prasideda Šiaulių apskrityje Venės ežere (apie Kolainius, prie pat Telšių aps. sienos ir netoli to pat aps. Lukšto ežero bei Varnių miestelio) ir teka tuo pat apskričiu išpradžių į rytus ir šiaurę, o paskui į vasaros vakarus (pro *Kolainius*, Užventį, Šaukėnus, Kuršėnus, *Papilę*, Viekšnius, *Mažeikius*, Leckavą ir 140 kaimų bei vienasėdžių), o Kurše vis labiau išsitęsia į šiaurę (pro Kuldygos, Piltenės ir Ventpilės miestus ir daugybę miestelių ir vienasėdžių). Pradžioje turėdama vos 2 sieksniu platumo, apie Viekšnius ji išsiplėčia ligi 40 s., o Kurše ligi 80—100 s. Tekėdama molėta ir smėlinga vaga, apie Papilę persirausia per garsiąsias «jurines» kalvas, o apie Kuldygą per kalkių sluoksnius. Josios vaga, išskyrus žemutinę dalį (už Kuldygos), yra akmeninga ir turi nemaža seklumų, taip pat staigių gylių arba duobių («Ubagų», «Kartuvė», «Gvoltų»); apie Kuldygą yra Rumelės rėva-krioklys. Pati ir jos prieupiai yra susirišę su daugybe Telšių aps. ežerų (Biržuliu, Lukštu, Tausola, Plinkšiais ir tt.) ir vakarinėmis Šiaulių aps. pelkėmis. Tuo būdu ji sutraukia savin nemaža vandens ir greitai nuo $^1/_2$—1 s. platumo pereina prie $1^1/_2$—2 jau Šiaulių aps. ir įtakoje arti 6 s. Nuo Kuldygos miesto ji pakelia nemažas valtis ir laivus, o 18 v. ilgumu — net jūros garlaivius. Ji baigiasi puikiu, paprastai neužšąlamu *Ventpilies uostu*. Besirausdama išpradžių per pelkes ir pelkėtas pievas, ji darosi graži jau Kuršėnų apylinkėje; jos aukštoki, dažnai skardūs krantai tai prisiartina prie pat tekmės, tai atsitraukia, atsiskyrę nuo jos pavasarį užliejamomis pievomis ir šiaip žemumomis. Jos prieupių Kauno gubernijoje žymiausi yra kairieji, o Kurše dešinieji. Žemaičiuose yra pažymėtini šie prieupiai: iš kairiosios pusės — linksmioji *Virvytė* (išteka iš Biržulio ež., apie Varnius, ir teka pro Anapolį Telšių aps., Luokę ir Tryškius Šiaulių aps.), *Varduva* (Telšių aps. pro Sėdą); iš dešiniosios — Žemaičių ir Kuršo pasienio *Vadakstis* (Ventos ir Vadaksties daromame trikampyje yra plačiosios Kamanų pelkės) ir ypačiai daugiau per 120 v. ilgumo, vandeninga, graži, Kuršo *Abuva* (teka per Tukumo, Talsų, Kul-

dygos aps.). Ventos aukštupiai taip arti prieina prie Dubysos, jog ne kartą buvo kilęs sumanymas (sykį net pradėtas vykinti) sujungti tiedvi upi perkasu.

Apie Gruzdžius (Šiaulių aps.) prasidėjusi, nuo Ventos pusės išpradžių į rytus, o paskiau į šiaurę per Šiaulių, gi daugiausia per Panevėžio aps. (tarp Linkuvos ir Pasvalio pro Saločius) teka 140 v. ilgumo, kai kur 60 s. platumo, giloka ir verpetinga, šiaipjau tinkanti sieliams leisti, *Mūša*. Ji prisiima tiktai dešiniuosius prieupius, kurių įsidėmėtina *Daugyvena* (Panevėžio aps. pro Dambuvą, Raginėnus, Razalimą, Klovainius), *Levuo* (130 v. ilgumo, teka per Ežerėnų aps., netoli Pandėlio, Ukmergės aps. pro Kupiškį, Panevėžio aps. pro Pasvalį), gretimai tekanti *Pyvėsa* (Panevėžio aps. pro Salamiestį). Apie Panevėžį Levuo labai arti (5 v. atstu) prieina Nevėžį, ir galima jiedvi čia surišti perkasu; tuo būdu būtų jungtis tarp Nemuno ir Mūšos (Rygos įlankos). Mūšos, Levens, Nevėžio tekmėje (Panevėžio aps.) yra sieros šaltinių.

Iš Ežerėnų aps. (pro Panemunėlį, Panemunį, Kvietkus) Kuršo ir Panevėžio apskričių pasieniu (Panevėžio aps. pro Radviliškį, Brunoną, Kurše pro Šenbergę) į šiaurę, o paskui į vakarus teka 170 v. ilgumo sriaunus ir akmeningas *Nemunėlis* su ilgu, kad ir nežymiu kairiuoju prieupiu — *Apaščia* (Panevėžio aps. pro Biržus, Radviliškį) ir Lietuvą vos tepaliečiančiu dešiniuoju *Susėjos* prieupiu (pro Aknystą Ežerėnų aps.). Nuo kits kito visu Panevėžio apskričiu savo ištakas turėdami atskirtas, Nemunėlis ir Mūša toleliau vis labiau prie kits kito artinasi ir pagaliau susilieja ties *Bauskės* miestu (Kurše); nuo čia upė virsta jau garlaivių plaukiojama latvių *Lielupe*. Šioji teka dar per 100 varstų ir įteka Rygos įlankon dviem šakom — kairiąja tiesiog jūron, o dešiniąja Dauguvon. Šiaulių ir Panevėžio apskričio pakuršėje išteka nemaža ilgų Lielupės prieupių, kurie šiaipjau kuone visa savo tekme randasi Kurše ir įteka Dauguvos didžupėn Mintaujos apylinkėje: *Švieta, Platonė* su *Sidabra*, *Viršuvė* (Šiaulių aps.), *Šešuva* (Didžioji ir Mažoji), *Šuytinė*, *Islikas* (Panevėžio aps.).

Iš *Dauguvos prieupių*, kurių Lietuvai nedaug tepriklauso, išskirtina *Disna*, kuri prasideda iš Disnų ež. (Ežerėnų aps. apie Dukštą) ir 150 v. ilgumo teka tarp Ežerėnų ir Švenčionių aps. pro Tverečių), o paskiau ištisai per Disnos aps. (pro Kazėnus,

Šarkaučizną, Ermanavičius ir Disną), iš kairiosios pusės prisiimdama *Dirsvėtytės* upę.

Be jau minėtųjų su jūra ar tarpusavyje susijungusių upių, yra pas mus dar nemaža upių, kurios tejungia su kits kitu ežerus, pelkes ar pelkes su ežerais. Tokių, paprastai nedidelių, upių daugiausia turima Ežerėnų ir Seinų apskričiuose.

1. *Šventosios uostas.* Vos 40 v. ilgumo teturinti Žemaičių Šventoji mūsų metu yra vien Žemaičių ir Kuršo siena be kokios žymesnės reikšmės. Senovėje tačiau Lietuvai ji buvo itin svarbi, nes jos įtakoje buvo Šventoji, mūsų vienintelis jūros uostas. Dar Vytautas, sako, norėdamas atidaryti Lietuvai nuo vokiečių nepriklausantį «langą» Europon, panaujinęs tą uostą; tad reikėtų suprasti uostą ir seniau čion buvus, tik gal buvus apleistą. Kiti sako Vytautą panaujinus taip pat Palangos uostą, bet gal būti Palangai artima Šventoji šiaipjau Palangos uostu ir buvo vadinama. 1466 m. yra minimas Palangos uostas (Šventoji?). Sako, dar 1625 m. Švedų karalius Augustas Adolfas, Rygos pirklių įprašytas, užpildinęs Šventąją akmenimis, kurių parsigabenęs 9 jūrių laivais. Yra tačiau užsilikusi žinia, jog 1685 m. anglų pirklys Horstas čionai įsisteigęs savo kantorą, ir tiktai XII-sis švedų Karolis Šventuostį panaikinęs. Bene bus jis du kartu naikintas ir vėl naujintas. Mūsų metu šio uosto nė ženklo nebeliko.

2. *Lietuvos upių gražumas.* «Gražios Lietuvos upės, kur tarp aukštų kalnų varo savo skaistų vandenį, per kurio sieksninę gelmę gali aiškiai matyti žvyriuotą dugną, papuoštą įvairiais akmenėliais, vikriai nardančias žuvis ir rimtai rėpliojančius vėžius. Upių pakraščiai apžėlę alksniais ir karklais, kurie savo kasas plukdo krikštoliniame vandenyje, o šaknų pynėmis prilaiko upių smarkumą, neleisdami griauti gėlėtų pievų. Iš abiejų pusių išskleistų paupių kalnai, apaugę obelimis, kriaušėmis, lazdynais ir visokiais medžiais, savo šlaituose talpina tūkstančius sparnuotų giesmininkų; jų vadovas yra lakštingala, taip meilingai ir graudžiai čiulbanti, jogei kitą kartą mūsų didis kunigaikštis, o lenkų karalius, Jogaila, beklausydamas josios dainelių, visai užmiršo apie save ir, peršalęs, amžių pabaigė». *(Gužutis).*

3. *Skardingoji Dubysa.* «Skardinga Dubysa, nusimalšiusi iš pavasario potvinių, nusekusi visa vagoje, tik mėlynavo. Nors gana srauniai gurgėjo, staipydamos per akmenis, krisdama į gilesnį duburkį, sukos į verpetą, putojo, šniokštė, pykdama skubėjo, bet nebesiplėtė į pievas — vienoj vagoj

talpinos. Kalnuoti atkrančiai, apaugę krūmais, gražiai mainės šviesesniu ir tamsesniu žalumų. Paupiai dauboje, sausai nusekę, taip pat žaliavo, daiktais net geltonmargiai nuo sužydusių purvažolių. Pačiais pavagiais, iš abiejų pusių upės, taip užbrėžta, juodavę apsekę šapai ir šamalai — rodė, ligi kur buvo užtvinęs pavasarį vanduo.

Pievose paupiais kobrirėjo pavasaringi gyvulėliai, graibinėdami, nors retą, ką tik dygstančią žolelę. Žąsų būreliai pėrės, nardės po vandenį — po ilgo perėjimo džiaugės išsivedusios vaikus į ganyklą. Žąseliai geltoni, ką tik apsipūkavę, kilsavo ant Dubysos vilnių; nestengdami paplaukti prieš vandenį, pėpdami kabinos ant kranto. Piemenėliai braidė po vandenį, taškės po upę, šokinėjo per akmenis arba vamzdžiavo visokiais balsais, visaip džiaugdamos sulaukę šilimos. Lakštingalų gaujos čiauškėjo, pleškėjo garsiau už kita kitą, tartum eidamos lenktynių su piemenėlių vamzdeliais. Kur ne-kur po krūmus pašmėžavo baltas skepetėlis žibuokliaujančių mergikių. Už kalnų, kažin kur, būreliais dainavo». *(Žemaitė).*

4. *Mūšos verpetai.* «Mūša, ką tik suspraginusi ledą, verčiasi didelėmis, lėkštomis bangomis. Vanduo prasimušęs per aukštą malūno pylimą, plačiai liejasi, tarytum kokia jūra ir verda milžiniškais verpetais. Šniokščia, siunta, putoja, visa galia metasi ant stataus, dar sušilusio ir ledu blizgančio dešiniojo kranto, daužo jį ir drasko. Bet stati atkrantė riogso pasišiaušusi dar nuogais lazdynų, karklų, putinų ir juodalksnių krūmais ir narsiai spiriasi prieš šėlstančias bangas. O jos nė valandėlei nenurimsta; atšokusios nuo antkrantės, kitos net subyrėjusios į tūkstančius smulkučių lašelių, pasineria gelmėse ir tuoj vėl viršun išplaukia šniokšdamas ir putodamas. Tarytum, dar stipresnės, dar galingesnės sukasi jos upės viduryje tamsiais šaltais verpetais. Ūžia, slėpiningai traukdamos su savim į kelionę daugiau tokių pat, kaip jos pačios, bičiuolių, tokių šaltų, galingų, baugių ir nerimstančių. Ir visos kartu, susipynusios stipriu vainiku, plaukia tolyn vingių vingiais tarp kalnų ir slėnių į neapmatomą erdvę. Tik dar pakelėje kliudo lieptų ožius. Bet jie stipriai įsirėmę į upės dugną. Nors linksta ir virpa, bet iš vietos nekruta. Tik gulinčios ant jų lentos, kiekvienu smarkiu bangų atplaukimu, braška ir supasi viršumi vandens, kaip tikrosios supuoklės, skersai perjuosiančios upės vagą. Prasidėjusios prie stačios atkrantės, bangos baigiasi ties Jušnionių sodžiumi, kur vanduo, nebejausdamas po savimi upės vagos gelmių, jau ramiau bangoja, tyliau ūžia. Svetimose pievose,

sodžiaus daržuose bangos kaip ir nedrąsiau skečiasi, kaip ir tyliau graužiasi į kietą, dar sušalusią žemelę» *(Bitė)*.

5. *Ventos ištakose*. «Kūtvailiškių pievos išeina pailga lygme išilgui Ventos. Nuo sodos pusės — kalvos ir kelmuoti dirvonai, priešais, antroj pusėje, pušynai žaliuoja. Venta po plotmą visaip išsivingiuoja, skiriasi į šakas, kurios, vingį aprietusios, ir vėl į krūvą susibėga; bet plaukti tik per potvynius tepakilsta, o vasarą niukso ant vietos, pabliuvusi dumblais ir purvynais; pertat ir pievos — šlapios ir smukios, išdžiūsta tiktai pasitaikius giedrai vasarai. Dažnai per šienapiūtę tyvaliuoja vanduo po žolyną pasruvęs, o jei kartais sodresnis lietus sudrožia, tada Venta beveizdint pakilsta, išsiliejusi plačiau, priduoda vandens šakoms, ir susibūrusios visos pervieña pasijudina plaukti. Tuomet nuplukdo, nuneša pradalges, kupsčius ir kūgius, o stačioji žolė, aptvinusi ligi viršūnių, lenkiama sraunumu vandens, susikloja gulsčia ligi pat žemės. Tuomet šienaujantiems padaro nemaža šoros. Užtat, nusekus pavasario potvyniams, stojus giedrai, atstu pirma šv. Jono subruzda jau sodiškiai po ventas valiuoti». *(Žemaitė)*.

6. *Nevėžio sakmė*. «Kur Nevėžis nuo amžių pro Raudoną Dvarą gryną vandenį savo į Nemuną varo, tenai, kad vasarvidžiu saulelė tekėjo, juokės kalnai ir vilnys, kaip auksas, žibėjo, — ilsėjos pančiuos arklys ant žolyno žalio, minėjo vargus savo ir sunkią nevalią: kaip sunkiai vakar mėšlus per dieną vežiojo, kaip mažą naktį teėdė ir maž temiegojo. Štai jau tek skaisti saulė, ir laukas jau švinta, ir rasa nuo žolynų, kaip sidabras, krinta — ir jam jau reiksią kelti, ir prie darbo stoti, ir vėl ratus, kaip vakar, per dieną vežioti». Kad taip arklys dūmojo vasarvidžio rytą, staiga jis ten išvydo daiktą nematytą: valkiodama retežį po žalius žolynus, vaikščiojo skardais kalnų meška po lazdynus. Pašoko nusigandęs žirgelis bėrasis. «Nebijok», meška tarė, «nieks pikta nerasis! Tėvai mūsų nuo amžių sandoroj gyveno, drauge gimė ir augo, ir drauge paseno; štai, ir dabar vienokia mus laimė sutiko: man retežis ant kaklo, — tau pančiai paliko». *(Stanevičius)*.

VII. Oras.

Mūsų bočiai-prabočiai rado vėjų bei speigų, rūkų-ūkanų ir *lietų šalį*, savo prakaitu ir krauju ją aplaistė ir, nuo priešininkų apsigynę, šitokią paliko mums gyventi ir dirbti.

34. Pajūrio šalis. Del savo geografinės platumos Lietuva turėtų būti bent 3—4° šaltesnė, negu dabar kad yra, tariant, turėti 2—3° R. vidurinės metų šilimos vieton dabartinių maždaug 6° R. (7—7½° C.): Suvalkų 5,5°, Kauno 5,6°, Vilniaus 5,7°, toliau į pietus išsikišusi Gardino gub. 6,2°. Ji taip pat turėtų kęsti šaltesnes žiemas, o vasarą labiau kaisti, kaip kad, sakysime, tos pat platumos vidurinės Rusijos gubernijos (Maskvos, Kalūgos ar Tulos g.). Tuo tarpu, kai tose srityse žiemos esti sunkios, labai šaltos (ligi —30—40°), o vasaros veik nepakeliamai karštos (ligi +30°, net +40°), mes retai teturime daugiau per ±20°. Svarbiausia to skirtumo priežastis yra Lietuvos ryšys su Baltijos jūra: Lietuva— pajūrio kraštas, ir del to pareina žymiausios jos oro atmainos ir ypatybės.

Jūra sušvelnina mūsų orą ir riša mus su Europos vakarais. Atlanto vandenynas, kurio atžala yra mūsų jūra, savo įšilusiais pusiaujo apylinkėse vandenimis ir ypačiai Golfo srove juos apiplauna ir įšildo. Pakilę nuo Atlanto vakariniai ir žiemos vakarų vėjai nešasi su savimi šiltų vandeningų lekesių, žiemą įšildo, o vasarą sušvelnina vakarinę Europos pusę. Todel tatai Didžioji Britanija ar Norvegija turi lygų, švelnų ir drėgną jūros orą, šiltą žiemą, vėsią vasarą ir dažną, ypačiai rudens, lietų, apsiniaukusį dangų. Juo toliau į Europos vidurį ir rytus, juo labiau vakarų vėjai nustoja drėgmės, juo didesni darosi skirtumai tarp šaltų ir šiltų laiko tarpų, juo sausesnis oras ir giedresnis dangus. Tačiau iš vasaros vakarų giliai sausažemin įsileidusi Baltijos jūra bent plačiame pakraštyje (Vokietijoje, Lietuvoje, Latvijoje ir kt.) kiek prilaiko jūrių oro ypatybių, suteikdama šiems kraštams *vidutinį*, drėgnai vėjingą orą. Tuo žvilgsniu *Lietuva*, kaip ir visas Pabaltis, *yra labiau Europos Vakarų, negu Rytų šalis*, turinti betgi tam tikrų savų ir kai kurių sauso Rytų oro ypatybių. Todel vakariečiui vokiečiui mūsų žiema atrodo esanti žiauri, o vasara — karšta, tuo

tarpu rytietis rusas juokiasi iš mūsų žiemos «šalčių» ir vasaros «kaitrų»!

Dažniausi pas mus—*vakariniai*, žiemos ir vasaros vakarų *vėjai*. Ypačiai dažni ir smarkūs jie esti pajūrio srityse: Žemaičių vakaruose (Palangoje, Telšių ir Raseinių aps.), taip pat Mažojoje Lietuvoje; žmonės tenai šilčiau rėdosi ir dažniau peršala (serga dažnai reumatizmais, plaučių uždegimu ir kitokiomis peršalimo ligomis). Pastebėta dargi, jog tenai medžiai ir bažnyčių kryžiai yra net pasilenkę rytų pusėn, o namai ir medžiai nuo vakarų apaugę samanomis. Drėgni jūros vėjai suteikia mums gausių vandens lekesių: metams 500—600 milimetrų (kartais ir daugiau), kaip Švedijoje, Anglijoje ir Prancūzijoje 1000 milim., o Rytų Rusijoje 300. Taigi tuo žvilgsniu Lietuva užima vidurį tarp Vakarų ir Rytų. Antra vertus, Vakarams turint daugiausia rudens lietų, Lietuvoje ne daug rečiau jų esti ir vasarą; tai skaudžiai atsiliepia lauko darbams. Gausiai jūros suteikiamoji drėgmė darosi gausesnė dar del daugybės pelkių ir ežerų. Apskaito, jog Anglijoje vidutinai per metus esti daugiau per 200, Lietuvoje ligi 150, o Rusijos Rytuose tik 90 lytingų dienų. Tačiau nėra jau taip pas mus liūdna ir ūkanota, kaip kiti apie mūsų kraštą kad rašo; pavyz., jog reta kada esanti Lietuvoje giedra, neapsiniaukusi diena; tatai nebent pačiam pajūriui ir tai ne visai tinka. Dar labiau neteisinga kai kurių rašytojų paleistoji žinelė, jog prieš kelis šimtus metų Lietuvoje žiema tvėrusi 10 mėnesių.

Vėjų supučiamoji jūros ar čia pat iš žemės einanti drėgmė mažina mums vasaros malonumą, bet ir sušvelnina žiemos žiaurumą. Jūros įtaka čionai ypačiai yra žymi: vakariniuose pakraščiuose (Palangos apylinkėse, Telšių, Klaipėdos aps.) žiemai esant kartais veik be sniego, lytingai, juo toliau nuo jūros, juo stipresni darosi šalčiai; dažniau sninga, sniegas pastoviau ir ilgiau laikosi, o vasara esti juo aiškesnė, giedresnė ir šiltesnė. Tatai matome, pavyz., kad ir palyginę šių vietų vidutinius žiemos šalčius: Liepojoje —1,2°, Kauno gubernijoje —2,5°, o Vilniaus —3,7°; tuo tarpu vidutinė vasaros šilima Liepojoje +12,6°, Kauno gub. +13,7, o Vilniaus +14,0°. Tačiau jūrės taip pat ir šaldina orą. Atlanto vandenynui savo šiaurės ledą pavasarį nuleidžiant į šiltuosius pietus ir ten juos nutirpdinant, Baltijos jūrės neturi kur jo nuleisti atplaukiant iš Botnijos įlankos ir suplukdo jį žiemos rytų pakrantėse.

Tatai atšaldo orą ir gegužinė šalna kartais skaudžiai pakenkia pasėliui. Todel taip pat pavasario kaip ir nėsti: vasara užustoja veik tuojau po žiemos. Nebe pamato tad senovės lietuviai tris teatskyrė metų dalis: vasarą, rudenį ir žiemą, paskiau teprikergę *pa*vasarį.

Turėdama jūrių vėjų drėgmės sušvelnintą orą, Lietuva tačiau neturi pastovaus oro. Smarkus, nuolat pasikeičiąs oro šilimas ir šalimas, šalies atlapumas vakariniams jūros ir retesniems rytiniams sausmės vėjams maino orą dažnai net kelis kartus per dieną. Žinoma, labiausiai vėjingas ir *nepastovus oras* yra mūsų vakariniuose pakraščiuose (Žemaičiuose, Mažojoje Lietuvoje); toliau nuo jūros jis yra vienodesnis (ypačiai Kauno gub. Ukmergės apskrityje ir Ežerėnų aps. rytuose, Kauno, Vilniaus ir kituose uždengtuose slėniuose). Kiti jūroje pakilę vėjai virsta smarkiomis audrų vėtromis, kurios laužo ir net su šaknimis išrauna šimtamečius medžius, sugriauna trobesius, nudrasko bažnyčių stogus. Šitokių vėtrų ypačiai pažymėta yra 1818 m. Trijų Karalių *audra* (sausio mėn. 5/17—6/18 d. vidūnaktį), kuri siautė Prūsuose ir Mažojoje bei Didžiojoje Lietuvoje (net ir Vilniaus gub.). Prūsuose ji suardė ir aplaužė 131 bažnyčią, arti 250 malūnų, arti 40 t. įvairių trobesių, užmušė arti 4 t. arklių ir arti 2 t. avių, sulaužė daugybę medžių, sunaikino žmonių turtų turtus; nemaža nuostolių ji padarė ir Didžiojoje Lietuvoje. Ypačiai javams padaro kartais daug žalos *ledai*; pastebėta, jog Šiaulių aps. kažin kodel jie iškrenta dažniau, negu kitur. Paprastai ledingi debesys traukia siauru (10—15 v.) ir neilgu (keliolikos varstų) padangės keliu. Garsi ledų audra ištiko 1843 m., kuri apėmė kuone visą Rusų valstybės plotą—nuo Baltijos ligi Juodųjų jūrių ir nuo Nemuno ligi Volgos.

35. Metai. Kad ir nėra dviejų metų visai vienodų, šiaipjau tačiau galima nustatyti pasikartojančios mūsų metų atmainos.

Pavasaris yra tai paukščių (kovo, balandžio, gegužės mėn.) metas, bet užustoja paprastai tik balandžio mėn. pradžioje, nors dar kovo mėn. pražydi žibutės, palazdiniai. Kartais tačiau įšyla jau kovo ir net vasario mėn. Pajūryje pavasaris prasideda kiek vėliau, negu daugiau nuo jūros atsitolinusiose apylinkėse. Parlekia ne tik vėversiai, bet ir laukinės žąsys, antys, gandrai ir t. t. per «bloviesčių» 7.IV. Upės (kartais ir anksčiau) paleidžia ledą, pievose prasimuša žolė, ore suskamba vėversėlio giesmė ir

pražydi ankstyboji šunpiolkė. Antroje balandžio ir pirmoje gegužės m. pusėje esti paprastai šilta ir giedra, medžiai išleidžia žiedus ir la-

Pav. 11. Vasara.

pus, sužaliuoja pievos ir laukai. Tačiau kartais užeina tuo metu nuo jūros šalnos, kurios pakanda, ar net sunaikina medžių žiedus

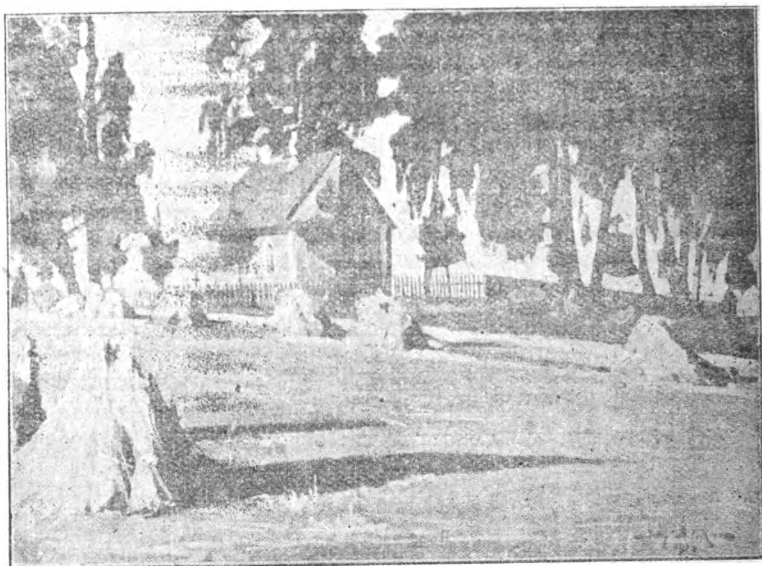
ir suvėlina želmenų ūgį. Gegužės šalnos tęsiasi $1^1/_2$—2 savaiti. Šalnoms praėjus, grįžta šiltos dienos, ir augalai vėl atsigauna ir klesti. Girioms ir krūmams apžėlus, ievų, šermukšnių žiedams sumišus su jauna lazdynų, skietmedžių, atkakšnių žaluma, atsiliepia įakštingala—«paukštelių karalienė», prieš kurios maloniai skambią dainelę «smuikai ir kankliai turi su gėda nutilti». Tuo metu baigia žydėję ar jau peržydėję yra: šuns ir tikrosios žibuoklės, baltažiedės ir geltonžiedės plukės, paukštpienės, plautės, švitriešiai ir tt. Baigiasi priruošiamieji lauko darbai, kurie vakaruose ir šiaip giringose ar pelkėtose apylinkėse pavėluoja 1—2 savaiti.

Nepaprastai ankstybas pavasaris pas mus buvo **1379** metais: rugiapiūtė prasidėjo tuomet jau apie Jonines (24.VI n. sk.); 1407 metais apie Naujuosius Metus pražydėjo kai kurie žiedai; 1506—kriaušės du kartu apsivaisino; 1532 m. dar sausio mėn. baigiantis pradėta laukai dirbti; 1724—sausio mėn. sugrįžo jau gandrai, ir kt.

Nors gegužė dar savo mėnesio pradžioje pradeda vasaros šauktis, tačiau *vasara* ateina tik birželio mėn., dažnai net antroje jo pusėje; pirmoji pusė kuone kasmet esti šalta. Oras vis labiau įkaista, ypačiai liepos mėn., ir susišvelnina tik, kartais ir labai gausiu, lietumi; po dienos kaitros vakarai dažnai esti vėsūs, paojingi įšilusio žmogaus sveikatai. Nutyla pavasario giesmininkai, šeimynos reikalais dabar apsirūpinę; juos stengiasi atstoti girios volungė. Žydi vaismedžiai, liepos, ąžuolai, kaštonai. Randasi žemuogių ir mėlynių. Daržovės Panemunėje užauga 2 savaitėm greičiau, negu kitur. Antroje birželio mėn. pusėję prasideda šienapiūtė, liepos pusėje — rugiapiūtė, pusėje rugpiūčio—sėja; žinoma, įvairiais metais ir įvairiose vietose piūties metas svyruoja. Rugpiūčio mėn. įpusėjus jau lyg jaučiamas esti rudens laikas: pradeda traukti iš Lietuvos volungės, varnėnai, gegužės, gandrai. Šiaipjau vasarai skaitome tris mėnesius — birželio, liepos ir rugpiūčio, bet pas mus ji paprastai tęsiasi ligi pusės rugsėjo mėn., ir tuomet prasideda rudens šalnos.

Žydėjimo metas. Kai kurie apskaito, jog $^1/_{15}$ visų žydinčiųjų pas mus augalų pražydi kovo mėn., $^1/_{20}$ balandžio, $^1/_4$—gegužės, $^1/_3$—birželio, $^1/_5$—liepos ir $^1/_{10}$—rugpiūčio mėn.

Rugsėjo mėnesiui įpusėjus prasideda pašalai, kartais dar rugpiūčio mėn.—ir tikrasis *ruduo*. Nežiūrint pašalų, dažnai turime giedrių gražių dienų ligi spalių mėnesiui pasibaigiant, o tuomet jau, kartais ir anksčiau, prasideda darganų metas. Dar rugsėjo mėn. žmonės nurenka daržoves ir baigia lauko darbus. Išlekia blezdingos, laukinės žąsys, putpelės, gervės. Rausta ir gelsta medžių lapai. Spalių ir ypačiai lapkričio mėn. krinta lapai. Galvijai grįžta iš ganyklų. Išlekia ir vėversiai. Žmonės taisosi žiemai. Jau ir pasninga.

Pav. 1? Rugiapiūtė.

Žiema tačiau retai teateina dar prieš lapkričio mėn pabaigą: tuomet teužšąla upės, ir tai vėliau dažnai dar atsileidžia. ...sti dargi, jog žiema įsivyrauja tik apie Naujuosius Metus. Anksčiausia pažymėtoji pas mus šalčio diena — rugsėjo 23-oji, vėliausia gi— birželio 1-oji. Tingiausiai ji eina pajūryje, nes jūra ilgai tebepasilaiko savyje vasarą įgytosios šilimos. Šalčiausi pas mus mėnesiai —sausio ir vasario. Ir jie tačiau yra sušvelninami lytingų vėjų, kurie dažniausiai visą tą šalčių metą paverčia snieguota lytinga dargana («tingioji žiema»). Šiaipjau pastebėta, jog mūsų nepastovusis,

drėgnasis oras turi delto 3—4 pastovius, 1—1$^{1}/_{2}$ savaitės trunkančius aiškios *giedros laiko tarpus*: pavasarinį balandžio mėn. pusėje arba pabaigoje, kartais ir antrąjį (vėlybąjį) pavasarinį—antroje pusėje gegužės arba pradžioje birželio mėn., vasarinį — pusėje arba pabaigoje liepos mėn, rečiau rugpiūčio pradžioje, ir rudeninį pabaigoje rugsėjo arba pradžioje spalių mėn. Žiema baigiasi kovo, o kai kada ir balandžio mėn. pradžioje (naujuoju kalendorium).

Piktosios žiemos. storijoje pasižymėjo pas mus šios nepaprastai ilgai patvėrusios žiemos: 1459, 1496, 1513 (nuo Mykolo — 16/29 IX), 1554 (dar Verbų sekmadienį balandžio mėn. rogėmis po jūrą važinėta), 1557 (nuo Martyno 11 XI ligi 25 III), 1640, 1651, 1708—1709 (gegužės mėn. jūra tebebuvo užšalusi), 1728 (24 savaitės rogių kelio), 1740, 1771, 1790, 1800, 1812, 1813, 1819 ir kt.

Taigi Lietuvos metai skirstomi paprastomis lygiomis 3 mėnesių dalimis, tik šiek tiek užtrunkančiais laiko tarpais: 1) 3—4 mėn. žiemos (užšalusių upių laikas), 2) 2—2$^{1}/_{2}$ mėn. pavasario (nuo ledo paleidimo upėse ligi šiltajam orui nusistačius), 3) 3 mėn. vasaros (ligi pirmųjų šalnų) ir 4) 4—3$^{1}/_{2}$ mėn. rudens (nuo šalnų ligi upėms užušalus). Prie žiemos šalčių priskaičius dar pavasario šalnas ir rudenio pašalus, nusistato maždaug lygus metų pasidalijimas 6 mėnesiais šaltų (—0°) ir 6 mėnesiais šiltų (+0°) dienų. Lauko darbų metas, kuris prasideda pas mus kovo ir baigiasi rugsėjo mėn., tęsiasi 6 mėnesius, tuo tarpu Vokioje (Vokietijoje) lauko darbymetė patveria net 7 mėnesius. Lakieji paukščiai išbūva Lietuvoje 4—6 mėnesius, o vėversys net 7—7$^{1}/_{2}$ mėn.

1. *Metų gražybės. a) Pavasaris*: „Jau saulelė vėl atkopdama budino svietą ir, žiemos šaltos trūsus pargriaudama, juokės. Šalčių pramonės su ledais sugaišti pagavo, ir putodams sniegs visur į nieką pavirto. Tuoj laukus orai drungni gaivindami glostė ir visokias žoleles iš numirusių šaukė. Krūmai su visais šilais išsibudino keltis, o laukų kalnai su kloniais pametė skrandas. Vislab, kas rudens biaurybėj numirė verkdams,—vislab, kas ežere gyvendams peržiemavojo ar po savo keru per žiemą buvo miegojęs,—vislab tuoj pulkais išlindo vasarą sveikint. Žiurkės su šeškais iš šalto pašalio traukės, varnos ir varnai su šarkomis irgi pelėdomis, pelės su vaikais ir kurmiai šilumą gyrė. Musės ir vabalai, uodai su kaimene blusų mus jau vargint vėl pulkais visur susirinko ir ponus, taip, kaip būrus, įgelt išsižiojo. Bet ir bitins jau

savo šeimyną pabudint ir prie darbo siųst bei ką pelnyt neužsimiršo. Tuoj pulkai jų pro plyšius išlįsti pagavo ir lakstydami su birbynėmis žaisti pradėjo; o vorai, kampuose sėdėdami, verpalus audė irgi medžiot tinklus, tyloms kopinėdami, mezgė... Tuoj po tam visi pašaliai kribždėti pagavo, irgi, bešūkaujant, ošims pasikėlė: viens storai, o kits laibai dainuoti mokėdams ir linksmai lakstydams, ik debesų kopinėjo, o kits, ant šakų kopinėdamas, garbino Dievą... Šio ir to rūbai didžiai jau buvo nudilę, o tūls lopytą parlėkdams parnešė kuodą ir pasisotint ant lankų vos mažumą rado. O štai, ir taipo pavargęs, nieks nedejavo, bet visi visur, sumišai šokinėdami, džiaugės. Krūmus ir girias visokios ošino dainos, o laukus visur bei pievas skambino garsai. Gegužės ir strazdai, sumišai lakstydami, žaidė ir Sutvertoją, linksmai rykaudami, gyrė. Kregždės su lengvais sparnais aukštai pasikėlė irgi, bešutydamos, nei kulkos šaudė per orus, o paskui prastus valgius be priprovų valgė, ir, pasivalgiusios, pliuškėjo pasaką savo... Bet lakštingala, dar ik šiol kytriai pasislėpus, laukė vis, iki kožnas bus savo dainas pabaigęs. Todel ji paskiau kasmet vis pradeda šūkaut ir nakties laiku, kad sviets jau miegt įsigūštęs, sau viena tamsoj budėdama garbina Dievą, o išaušus jau, kad mes iš patalo kopam, kartais budina mus ir mūsų linksmina širdis..." *(Duonelaitis).*

b) Vasara: „Yra šalis, kur upės teka linksmai tarp ūžiančių girių ir meiliai tarpu savęs šneka prie giesmininkų vėversių. Ten prakaitas aplieja žmones prie vasaros sunkių darbų, ir prastas parėdas marškonis apdengia sąnarius visų. Ten tave meiliai pavaišina, kaip tik nueisi į svečius, — ten tave myli, valgydina, kiek tiktai leidžia išteklius... Atsimenu, kada į guolį saulutę prašo vakarai, ir gieda lietuviai-varguoliai, nes pabaigti dienos darbai; mergaitė tąsyk veidą skaistų prie rūtų lenkia kvėpiančių, dainuodama, ji meiliai laisto, lelijų skinas žydinčių. Atsimenu, kaip vakars šiltas po vasaros kaitrios dienos ir oras, ramumu pripiltas, prieš norą traukia prie dainos; — kaip tąsyk varpas sunkiai gaudžia ir ūžgirdėt toli, toli... Senai jau paukščiai medžiuos snaudžia, bet pats užmigti negali... Šalis ta—Lietuva vadinas!"...

(Vaičaitis).

c) Ruduo: «Rausvai geltonus lapus nuo šilo pavėju blaško ruduo. Nuliūdo girios. Laukai nutylo. Tik šniokščia upės vanduo, tiktai sušvilpi aukštai sėjikai, tik niurkso, tartum, sunykę grikai, skurdžios rugienos vienintelės-vienos ant lauko! O ne, ne vienos! Nagai artojo pureno žemę vargiai, žegnojo, sėjo, saldžiai svajojo: derėsią laimūs rugiai. Kaip jaunas amžius, galvas iškėlę, kaip žalios rūtos, kerais sužėlę.

gražūs linksmučiai banguoja rugučiai ant lauko. Ruduo nutaisė gamtos stebūklus, nudraskė jos vainikus,—talkon pakvietęs šalnos pabūklus, paliko tyrus plikus. Gamta sau šypso; ant lauko pliko, pribarsčius, sėklų nemaž paliko.

(Maironis).

d) Žiema: «Ant, žiemos narsai jau vėl rūstaudami grįšta, ir šiaurys pasišiaušęs vėl mus atlekia gandint. Vei, kaip ant ežerų visur langai pasidaro, lygiai kaip antai stikliorius įdeda stiklą.... Ant, laukus žiemys jau taip nugandino bardams, kad ir balos ir klampynės pradeda rauktis, ir jų purvynai teškėt ir šliurpt pasiliauja. Kelias, kad jį mėgina trenkt šokinėdami ratai, nei koks bubnas įtemptas del pašalo trinka, taip, kad jo garsas toli galvoj atsiliepia... Štai ir pašars pasidarė, ir tuoj žiemiškai visur plesdendami vėjai darganas į pietus, kur gandras miegti, nubaidė. Iš debesų žiema potam iškišusi galvą, nei pikčiurna kokia, su purvais rudenio barės ir su šalčiais jo šlapius nudegino darbus... Jau pusnynai su baltais kalnais pasidarė, ir žiema sau žiemiškas kvietkas nupynė. Tik dyvai žiūrėt, kaip barzdoti pušynai su garbanuotais savo kuodais visur pasirodo... Štai jau dabar visi pasislėpė gyvuliai girių. Vėtroms vėl rūstaujant ir sumišai besipiaujant, čia viens urve sau šiltai, kaip gal, įsigūžtęs, o kitsai tenai ant virbo tupi besnausdams» *(Duonelaitis).*

2. *Žemininkų pastebėjimai del oro.* Ūkininkai ir šiaip žemės darbo žmonės, artimi prigimties gyvenimui, akylai seka oro atmainomis ir turi susidėję apie jas amžiais nusistačiusių pastabų. Ne kiekvienas jųjų spėjimas yra teisingas, tačiau kiti jųjų tikrai bus atitikę prigimties apsireiškimus. Nereikia, žinoma, jų rišti būtinai su šiomis ar kitomis dienomis («Laurynais», «Martynais», Kalėdomis), nes jų nurodomoji diena veikiau reiškia metą. Kiti žmonių pastebėjimai yra kalendoriuosna pakliuvę ir ten kartais su pačių kalendoriaus rašytojų prasimanymais susimaišę; tačiau daugumas ligi šiol tebėra nesurašyti. Kaip seni yra kai kurie žmonių pastebėjimai, rodo, jog Vakarų Europai (taip pat Mažajai Lietuvai ir Suvalkijai) naująjį kalendorių vartojant tų kraštų oro spėjimai sutinka betgi ne su juo, tik su senuoju skaičiavimu. Pravartu ir mums prisiminti, aklai nesekant, viena kita Lietuvos žemininkų pastaba, atsižvelgus ir į anksčiau nurodytas mūsų oro savybes. Prisilaikysime čia senojo kalendoriaus, tik Prūsų lietuvių pastebėjimai bus gal naujamjam pritaikinti.

Pastebėjimai iš saulės, mėnulio, žvaigždžių, debesų: «Prieš lietų saulė leidžiasi į debesis»; «prieš vėją saulolei džiai yra labai raudoni»; «jeigu saulė kepina ir tyla

ore, bus lietaus»; «sauliabroliai rodosi prieš didelį šaltį»; «jeigu aplinkui mėnulį yra du ratu, tai bus šalčio»; «prieš lietų mėnulis yra apsiniaukęs»; «prieš sniegą arba lietų mėnulis turi drignį aplink save, juo arčiau — juo greičiau bus sniego ar lietaus»; «jeigu žvaigždės skaisčiai blizga, bus puikaus oro»; «jeigu žvaigždės vasarą labai mirga, reikia laukti rytų vėjo»; «jeigu debesys plaukioja į visas puses, bus vėtra»; «jeigu iš vakarų pusės kyla miglos, tai kitą dieną bus karšta»; «jeigu miglos krinta žemyn — puikus oras»; «laumės juosta rodo, jog greitai nustos lijęs».

P a s t e b ė j i m a i i š v ė j o, g r i a u s t i n i o, b a l s o, d ū m ų, v a n d e n s: „Koks vėjas pučia Velykų rytą, tokia bus vasara: pietų—šilta, vakarų—šalta ir lietinga, rytų—sausa ir šalta, žiemių – šalta“; „kamine švilpia prieš lietų arba sniegą“; „jeigu žiemą griaustinis griaudžia, tai bus smarkūs vėjai“; „jeigu pavasarį sugriaudžia pirmą kartą nuo pietų, tai bus šilta vasara, nuo žiemių — šalta, nuo vakarų — lietinga“; „kada surikus miškas nuo balso labai skamba, tai prieš lietų“; „kada vakaras tykus ir vabalai lakstydami bimbia, tai prieš lietų“; „prieš lietų arba sniegą bažnyčios varpai labai toli girdėti“; „jeigu dūmai iš kamino kyla aukštyn, tai prieš giedrą, jei be vėjo žemyn krinta, tai prieš lietų arba sniegą“; „prieš šaltį kyla vanduo upėse ir šuliniuose, o prieš atadrėkį žemyn leidžiasi“; „jeigu lyjant ant vandens darosi burbulai, tai rodo ilgą lietų“.

P a s t e b ė j i m a i i š a u g a l ų: „Jeigu lapai ant medžių tvirtai laikosi, žiema nebus smarki“; „prieš atadrėkį giria labai ūžia“; „prieš lietų žiedai labiau kvepia“.

P a s t e b ė j i m a i i š g y v u l i ų: „Jei žąsys, pavasarį parlėkdamos, žemai skrieja, bus ankstybas pavasaris, jei aukštai—vėlybas“; „jei gulbės išlekia labai vėlai, ruduo bus ilgas ir šaltas“; „jei varnos pavasarį anksti maudosi, tai veikiai bus šilta“; „prieš audrą ir vėją varnos renkasi į būrius ir krankia“; „varnoms žiemą po žemę vaikščiojant ir žvirbliams alų darant, bus atadrėkio“; „jeigu žvirbliai purenasi smėlyje, bus lietaus“; „jeigu žvirbliai laksto pulkais, bus sausas ir giedras oras“; „gaidžiai ne laiku gieda prieš lietų“; „sliekai lenda iš žemės prieš darganą“; „uodai laksto spiečiais prieš giedrą“; „prieš lietų bitės labai piktos“; „prieš lietų katės ir šunes ėda žolę“; „rupūžės išlenda vakarais iš savo urvų prieš lietų“ ir t.t.

Yra taip pat p a s t e b ė j i m ų p a m ė n e s i u i i r p a d i e n i u i p a s k i r s t y t ų: «jei *sausio* pradžia ir pabaiga graži, bus geri metai»; «jei sausio mėn. miglotas, bus šlapi metai»; «jei sausio mėn. šaltas, negreitai dar bus pavasaris,

ir vasara bus lietinga»; «jei sausio mėn. lietingas, metai bus nevaisingi»; «jei sausio mėnesį uodai lakioja, tai žmonės tepasirūpinie pašarų»; «jei *vasario* mėnesį nėra šiaurės vėjų, tai bus jų balandžio mėn., o jeigu pučia šaltas vėjas iš šiaurės, bus vaisingi metai»; «jeigu per Grabnyčias (vasario 2 d.) saulė šviečia, reikia dar šalčio ir sniego»; «jei per Motiejų (vasario 24 d) ledas tirpsta, tai greitai jis vėl bus kietas»; «jei *kovo* mėn. daug vėjų, tai paskiau laukuose bus daug rugių»; «ką kovas pasilaiko, tą balandis atima»; «jei ėriukai kovo mėn. šokinėja, tai balandžio mėn. bliaus»; «per Apreiškimą (kovo 25 d.) gandras atneš kielę (kielė išspardo ledą, sako kiti) ant sparnų»; «*balandžiui* atėjus, Viešpats atidaro savo stoginę»; «jei balandis sausas, ir birželis bus toks pat»; «jei balandis lietingas, bus geri metai»; «jei balandžio dienos giedrios, gegužės bus šlapios»; «*gegužės* šalnos yra kenksmingos, bet vėjai naudingi»; «džiaugiasi ūkininkas, išgirdęs gegužės griaustinį»; «jeigu per Šeštines lyja, negreitai bus giedra»; «jei per Sekmines šlapia, tai Kalėdos bus riebios»; «ligi Sekminių nemesk kailinių»; «jeigu *birželis* šiltas, gruodis bus šaltas»; «jei per Gervazą (birželio 19 d.) lyja, bus lietaus per 40 dienų»; «Joninių (birželio 24 d.) lietus pargabena pilnus aruodus»; «šventas Jonas—pieno ponas»; «koks *liepos* mėnuo, toks bus ir sausio mėn.»; «jei per Jokūbines (liepos 25 d.) nelyja, bus šalta žiema»; «Madlyna (Marijos Magdalenos—liepos 22 d. n. k.) verkė del savo pono, todel tą dieną mielai lynoja»; «šventa Ona (liepos 26 d.)—gera žmona, suteikia duoną (duoda duonos su smetona)»; «jeigu septynių brolių miegančių dieną (liepos 10 d.) lyja, lis dar 7 savaites» (arba: «jei Margarita—liepos 13 d. n. k.—lietinga, tai keturios savaitės bus negiedros)»; «jei *rugpiūčio* pradžioje griauja, griaus ligi galo»; «jei rugpiūtį dažnai rasoja, bus ilgai giedra ir gražus laikas»; «jei per Lauryną (rugp. 10 d.) nebus lietaus, tai tais metais degs»; «jei gandrai dar po Baltramiejaus (rugp. 24 d.) pasilieka, tai žiema bus lengva»; «jei per rugpiūtį esti dažnos perkūnijos, tai žiema bus šlapia»; «koks oras bus *rugsėjo* mėnesį, toks bus ir spalių»; «rugsėjo perkūnija nusako didį vąsario šaltį«; «per Marijos užgimimą (rugsėjo 8 d.) blezdingos pasislepia»; «kaip Motiejus (rugsėjo 21 d.) prasideda, taip 4 savaitės pasilieka (koks oras per Šilines, toks bus per keturias savaites)»; «jei per Mykolines (rugsėjo 29 d.) nelyja, reikia tikėtis sauso pavasario»; «jei *spalių* mėnuo šaltas, tai kitais metais kirmėlės gadins kopūstus»; «spalių perkūnija nulemia netvirtą žiemą»; «jei spalių mėnuo miglotas, žiemą bus daug sniego»; «jei spalių mėnesį sninga ir šąla, bus gražus sausio mėn.»; «kad Simanas Juda (spalių

28 d.) praeina, tai jau žiema pareina»; «jei per *lapkritį* perkūnas grumena, kitiems metams daug naudos gabena»; «jei per vėlines (uždūšines—lapkričio 2 d.) šlapia, tai kiti metai bus derlingi»; «jei per Visus Šventuosius (lapkričio 1 d.) šąla, bus lengva žiema»; «jei Martynas (lapkričio 12 d.) su ledu, tai Kalėdos su lietum, o jei Martynas su lietum, tai Kalėdos su ledu»; «koks bus *gruodis*, tokia bus ir visa žiema»; «jei gruodis sausas, tai ir pavasaris bus sausas»; «gruodžio šalčiai bei sniegas—geriems metams»; «gruodis lengvas bei lietingas, tai kiti metai nevaisingi»; «jei per Kalėdas šalta, bus per Velykas balta»; «jei Kalėdos šlapios, sekamieji metai bus prasti»; «jei per Kalėdas šąla ir daug prisninga, tai javai gerai užderės».

VIII. Augalai.

Miškas ūžia, verkia, gaudžia,
vėjas žalią medį laužo;
nuliūdimas širdį spaudžia,
lyg kad replėmis ją gniaužo.
Girios tamsios, jūs—galingos!
kur išnykote plačiausios?
dienos praeities garsingos,
kur pradingote, brangiausios?
Miškas verkia didžiagirių, —
baisūs kirviai jas iškynė;
verkia Lietuva didvyrių,
nes juos užkasė tėvynė...
(Maironis).

36. **Milžinė-giria.** Senose žemės gyvenimo gadynėse, prieš ledynams atslinkus, tariant, pra-Lietuvoje, kaip ir jos kaimynų žemėse, mokslo žiniomis, augę didieji paparčiai, palmės, taip pat mūsų jau žinomos gintarinės pušys. Prieš pat ledynams atslenkant Lietuva turėjusi lygiai maišytų spygliuotųjų ir lapuotųjų medžių. Orui įšalus, šiaurėje ištarpę ašigalio srities žolių, beržų ir šermukšnių augmens, kurie, ledynui plečiantis, stūmę į pietus trečiaeilės gadynės augalus ir užėmę jųjų vietą. Ledynui nuslenkant, kartu ir jo gadynės augmens vėl traukęsi atgal į šiaurę, o jų vieton pradėję grįžti pietuose (anapus Alpių, Karpatų, Balkanų, Krymo, Kaukazo, Himalajų kalnų) per šaltmetį išlikę trečiaeilės gadynės auga-

lai, taikindamies į įvykusias oro atmainas. Į mus jie traukę dviem svarbiausiais keliais: lapuotieji nuo Europos vakarų, o spygliuotieji iš Sibiro per Rusijos vasaros rytus. Pietų žolės, kurios traukusios nuo Juodųjų marių, nėra mus priėjusios; kai kurios augalų rūšys, pav., Krymo kiprai, laurai, oleandrai, aliejaus medžiai nė Rusijos pietuosna nebuvo įžengę. Tuo būdu Lietuva ir kitos vakarinės, šiaurinės ir rytinės Europos šalys (pav., garsioji germanų Hercinios giria) išnaujo užaugusios tankiomis, tik jau nebe taip įvairiai maišytomis, šlamančiomis giriomis, tikriau pasakius—viena «nei įjojama nei įvažiuojama», kaip sako vysk. Valančius, slėpininga ir žvėringa milžine giria—„puščia“.

Visi senovės raštai už kits kito sako apie Lietuvos girių girias, kuriose tik ežerai ir pelkės nebuvusios jų pridengtos, o žmonės vien savo išdegintuose *trakuose* ar iškirstuose *lydimuose* tesikurdavo; susisiekdavę jie tik siaurais „ištrakintais traktais“ ir net dažniau tik žvėrių arba savo pramintais takais. Paojaus čia nestigę: taurų, žiobrių, meškų, šernų, vilkų ir kitoklų plėšriųjų ir šiaip didžiųjų žvėrių, o kartais ir pasalomis tykojančių priešininkų ar plėšikų. XV a. vienas prancūzų karžygis (de Lannoy), kuris iš Daugpilio (Vitebsko gub. prie Dauguvos) pas Vytautą Vilniun atvyko, dvi dieni bei nakti sakosi keliolika mylių traukęs, bet niekur žmonių nei kaimo nei viensėdijos neužtikęs, o tik vienui vieną ūžiančią didžiagirią ir ežerus tematęs. XVII a. apie Žemaičius rašoma (lenko Starovolskio): „Ji visa yra girios užtamsinta“ (tota silvis inumbrata). Visa Panemunė (tiek Kauno ir Vilniaus, tiek ir Suvalkų) girių giriomis ūžė, ir retai tegyvenamoji Suvalkija net Užgirio trakų (trakto) buvo gavusi vardą. Net pradžioje XIX-jo amžiaus mūsų girias kiti (Bestuževas—Marlinskis) Sibiro didžiosioms girioms prilygindavo.

Tačiau ilgainiui girios vis labiau retėjo, t. y. žmonių buvo retinamos. Ypačiai retyn jos eina nuo 1863 m. sukilimo, kai rusų valdžia iškirsdino jas abiem geležinkelio ir vieškelių pusėm. Aplink kiekvieną stotį, pav., buvo iškirsta 300 sieksnių atstu į visas puses, o palei plentą—150 s. vienon ir kita tiek kiton pusėn. Dar labiau jas naikina žmonės patys savo reikalams, o ypačiai dvarininkai išpardavinėdami. Kartais jos skaudžiai nukenčia ir nyksta, kenksmingųjų vabzdžių apipultos ir apėstos. Ypačiai pakenkė joms 50-aisiais metais per kelerius metus siaučiančios Didžiojoje ir Ma-

žojoje Lietuvoje medėdžių drugių kirmėlaitės *«vienuolės»*, kurios sunaikino nemaža pušų ir ypačiai eglių, kadugių privengdamos; lapuotųjų jos tik beržą ir ąžuolą teapėda, o sodnuose — obelį.

Retėja girios išpradžių aplink miestus, miestelius ir šiaip žmonių gyvenamąsias vietas; toliau—upių pakrantėmis, palei geležinkelius, o toliau vis plačiau ir plačiau, virsta miškais ir miškeliais, šilais ir šileliais, arba net ir plikais laukais. Nunuogintasis smėlys sujunda, kartais užtraukia ir gretimuosius laukus. Pats oras, kuriame dingsta išgaravusi girios dregmė, pasidaro staigesnis, žiauresnis, dar labiau nepastovus. Kiaurai kirsdami girias, mes, tariant vieno mokslininko (Nalkauskio) žodžiais, «stumiame mūsų šalies orą į rytus, jį sausiname». Idant jį išlaikytume, mokslininkų nuomone, reikia, kad bent $^1/_4$ Lietuvos ploto tebebūtų girių uždengta. Prieš 50 metų tiek dar mes tebesame turėję: Vilniaus gub. daugiau kaip $^1/_3$, Suvalkų—$^1/_3$, Gardino ir Kauno—$^1/_4$ ploto buvo girios. Pusamžiui praslinkus pastebiame girių plotą žymiai susiaurėjus: Vilniaus, Suvalkų ir Gardino gub. ligi $^1/_5$, o Kauno — ir ligi $^1/_6$, daug kur ligi $^1/_{10}$, o net ir $^1/_{15}$. Labiau išliko valstybinės, negu privatinės girios. Didysis karas, be abejo, dar labiau bus jas praretinęs. — Mažojoje Lietuvoje girių taip pat yra mažiau negu reikia—$^1/_5$; tuo tarpu šiaipjau Prūsų valstybėje jų yra maždaug $^1/_4$ jos ploto.

1. *Senosios kalnėnų ir žemaičių girios.* «Kas aprašys kalnėnų ir žemaičių senovės girias, kokias anie, atsidanginę į tą kraštą, rado, kurios be kokių tarpkrūmių, vienu lieknu, it jūra, niuksojo? Nesgi šios dienos girių ir pievų vietoje anos girios trakšojo, o tarp jų jau versmėtos kirbos burgėjo; jau ežerai tyvuliavo. Neįžengiami pušynai, eglynai, beržynai ąžuolynai, nuo amžių amžiais suaugę, niuksojo, ir visi vienui viena giria buvo, upių tiktai ir upelių išvagota. Bet ir tos pačios upės ir upeliai buvo perkaršusiais medžiais užvirtę, kuriuos pavasario ir rudens tvanai tevokė. O jei kurių tenai smarkūs sriautai neįstengė pakušinti, tie, mirkdami vandeny, į plieną pavirtę, jau apdumiami smiltimis, jau nudumiami, nuo amžių amžių žluksojo, it akmenys, kurių žilą karšatą dar apyniai, alksnių ir karklų šakose vydamies, pavandeniais įsisvarstę, savo spurganotais vainikais klėstė.

Visas kraštas viena giria niuksojo, į kurios tankmę ne vien gyvulys, bet ir žmogus negalėjo įlįsti. Nuo audrų ir vėtrų sankritos gulėjo ant kita kitos suraizgytos. Pražilę ąžuolai, eglės, beržai, pušys, vinkšnos, skroblai, uosiai, klevai pūvo,

ant kits'kito nuo karšaties išvirtę, žemę krėzdami augantiems ant jų sūnums ir dukterims, keliais glėbiais jau neapkabinamiems. Lazdynai, alksnynai, blindynai ir kiti žarynai, it apyniai ant tvorų, ant jų kamienų ir stuobrių augdami ramstės ir kalstės. Žmogus tenai žingsnio žengti negalėjo, bet ropoti turėjo per gulinčias druktas, druktesnes sankritas, jau nuo karšaties, jau nuo vėtrų raizgiai sudribusias, tarp kurių apatiniosios pūvo, į žemę smeigdamos, o viršutiniosios tręšo, kita kitą sluoguodamos. Ir taip keleivis keliaudamas ropojo pirma ant pavirtusios pušies, o nuo tos ant jos gulinčio beržo ar ąžuolo..

Žolės tenai nebuvo; tiktai atvašos ir atžalos, viena antrą smelkdamos, augo. Liemeningos eglės, pušys, glėbiais neapkabinamos, per kita kitą į padanges mušėsi—jųjų viršūnių atsivertęs nepriregėsi; ąžuolai pražilę, šimtais metų savo amžių liknojantieji, savo barzdotomis šakomis, tarsi, viens kito karšatį ramstė. Liepynuose, beržynuose tas pats buvo; klevai, vinkšnos ir skroblai augdami, tarsi ant kits kito skaidės, idant į vieną nesuaugtų.

Trumpai sakant, vienur kupli pušynai, it nendrynai, kitur tankūs eglynai, it kanapynai, niuksojo, o tarp jų kuokštai beržynų, liepynų, klevynų, ąžuolynų apušrotų jūriavo, it vilnys, į padebesius mušdamos. Keleivis keliaudamas, vilkų ar meškų suletintu taku keliavo, nesgi vieškelio tenai nebuvo. Perskirą tarp dienos ir nakties tiktai tenumanė nuo bičių gandesio, šovose siuvančių, ar po medžių žiedus ūžiančių. Dieną saulės, o naktį žvaigždės ir delčios per lapus neregėjo, nesgi visur tenai amžina naktis viešpatavo. Lapams nukritus ar žiemą keleiviai žvaigždėmis kelią tesekė, nesgi paklydusiam upeliai ir žvaigždės vadovai tebuvo. Jau pagyvenus tenai, gaidžio ar šunies balsu namus savo tegalėjo atsekti. Darganoms dergiant, lietums čežant, tenai nenušlapsi, negut nuo medžių rasos jei sudrėksi; todel neįžengiamos balos ir versmės, saulės spindulio neužgaunamos, nuo amžių burgėjo, kurios ir visų didžiausioms giedroms spiginant, niekados neišdžiūdavo.

Žiemos tenai nebuvo, nesgi sniegas negalėjo įsnigti; ir jei kur pūgos ir pusnys kame ne-kame nuo medžių jo įkratė, tas pats tenai ilgainiui gaišo. Žmogus su gyvuliu niekaip negalėjo įeiti, nesgi kaip žinom, nė kokio kelio nebuvo; todel žiemos laiku šunis pasikinkę važinėjosi upeliais, nuo ko tuo senu įpratimu šiandien dar ankštą kelelį per girią šunkeliu vadina. Tie šunes, it kumeliai, dar kudloti, ir kelyje namo sekė, ir nuo žvėrių patį keliaujantį gyniojo. Todel visų pirmieji gyventojai paupiuose tegalėjo įsikurti jau del ke-

lio, jau del mitalo: nesgi. stokuojant žvėrių ir paukščių, žuvimis tegalėjo misti, o kelio nesant, upe ar upeliu savo namus pasiekti» (*Daukantas*).

2. *Kelmuoti kalnai.* «Kalnai kelmuoti, pakalnės nuplikę! kas jūsų grože senobine tiki? kur toji puikybė jūsų pasidėjo? kur ramus jūsų ūžimas nuo vėjo, kai balto miško lapeliai šlamėjo, ir senos pušys šiūravo, braškėjo? Kur jūsų paukščiai, paukšteliai, paukštytės, katrų čiulbančių taip ramu klausytis? Kur jūsų žvėrys, gyvuliai, žvėreliai? Kur žvėrių olos, laužai ir urveliai? Visa prapuolė, tik ant lauko pliko kelios pušelės apykreivės liko!.. Skujoms, šakelėms ir šiškoms nuklotą kepina saulė nenaudingą plotą, į kurį žiūrint taip neramu regis: lyg, tartum, rūmas suiręs, nudegęs, lyg kokio miesto išgriuvus pūstynė, lyg kokio raisto apsvilus kemsynėl...» (*Baronas*).

37. Žymiausios girios. Nepigu įvardinti didžiausios, žymiausios girios! Kur pirma buvo viena giria-milžinas, ilgainiui ji skirstėsi dviem ar keliomis didžiagiriomis, šios vėl virto giriomis, toliau miškais miškeliais, pagaliau, kaip žinome, ir begiriu lauku. Kur knygose dar rašoma apie nemažo ploto mišką, ištikrųjų šiandien ten daug kur jau laukai vagojami. Patys girių vardai ilgainiui mainosi, kaip ir jų ribos.

Kauno gubernijoje plačiosios pakuršės girių tebėra ar nesenai dar tebebuvo užsilikusios šios didesniosios: Kretingos, Plungės, Tirkšlių, Žagarės, Gruzdžių, Purvių (tarp Viekšnių ir Papilės), Biržų, Vabalninko, Šeduvos, Rokiškio ir kt. Susisiekiančiuose su Vilniaus gubernija žiemos rytuose (Neries ir Šventosios upynuose): Belmanto (apie Dirsvėtą), Svėdasų ir kt. Žiemos vakaruose (panemunėje) visas girių plotas seniau skirstėsi keliomis nepereinamomis giriomis, kurių kitos tęsėsi ir anapus Nemuno (Suvalkų gub. Naumiesčio ir Mariampolės aps.): *Jurbarko*, *Vėliuonos*, *Vikijos*, *Žalgirio* (apie Kauną), *Rumišiškio*. Nemunui jasį Prūsus nuplukdžius, beliko girios, kurios irgi retyn eina: *Rietavo*, Vainuto Obelyno (seniau *Karšiavos*, tarp Pagermančio ir Upynos), Batakių, Labgirio, Kurmėlavos, Rumšiškio, Josvainių.

Suvalkų gubernijos girios seniau buvo paskirstytos keliomis giriomis: Jurbarko, Kauno, Rumsiškio, Darsuniškio, *Alytaus*, Birštono, Merkinės ir t.t. Šiųjų didžiagirių vietoje teberandame mažesnių, kurių paminėtinos: Naumiesčio *Kidulių* (priešais Jurbarką), Griškabūdžio, Pil-

viškių, *Prienų*, Vidgirių, Vištyčio, Kalvarijos, Ančios upyno, Suvalkų ir kt. Ypačiai garsios yra *Augustavo* girios tarp Augustavo ir Lipsko miestų ir Ančios upės.

Vilniaus gubernijoje labiausiai žinoma yra *Rūdninkų giria*, kur, seniau tęsėsi ligi pat Nemuno ir buvo nemažesnė už Baltvyžių (Bialoviežos) girią. Mūsų metų ji jau senai yra susiskirsčiusi keliomis giriomis: Medžiarėčių (tarp Senųjų Trakų, Rūdninkų ir Valkininkų), Valkininkų, Varėnos, Daugų ir kt. Gretimajame Lydos aps. labiau už kitas yra žinomos girios: Kanevos (tarp Nočios ir Marcinkonių) ir Dakudavos (Lydos miesto priešpiečiuose, panemunėje). Gretimai panemunėje (Ašmenos aps.) ypačiai yra paminėtina *Nalibokų* giria (tarp Nemuno ir Beržunės), Vyšniavo, Smurgainių ir kt.; Vilniaus apskrityje — Nemenčino, Lavoriškių. Švenčionių aps.—*Labanorų* giria, kurios šiaurinė dalis vadinasi Panatryčiu.

Trakų ir Lydos apskrityje girios yra Nemuno atskirtos nuo *Gardino gub.*, Ašmenos apskrityje — nuo Minsko girių. Ne taip dar senai girių girios skersai ir išilgai, be jokių protarpių, ėjo per jotvingių šalį Gardino gub.: Gardino, Sokolkos, Balstogės apskrityje *Knišino* ir Goniondzo, Bielsko apskrityje *Baltoji* (tarp Bugo ir Narevės), Pružuonos apskrityje *Baltvyžių (Bialoviežos)* giria, kuri šiaurėje siekėsi su Volkovisko ir su Slanimo aps. giriomis, o rytuose ir pietuose dūrėsi su *Pynos* pelkių giriomis. Ilgainiui tačiau, kaip ir kitur, vienos girios veik be pėdsako išnyko (Baltoji), o kitos atsiskyrė tarpais ir praretėjo, upių ir geležinkelių prekybos naikinamos. Mūsų metu šiame nebe aisčių giminės gyvenamajame krašte mums, lietuviams, yra paminėtinos girios tarp Ščeros, Nemuno ir Zytelos kaimo (Slanimo ir Lydos aps.); jos apima čia apie 100 t. dešimtinių (į šiaurę nuo Ožių ir Ežerų ligi Ratnyčios ir Druskininkų, siekia net Trakų ir Lydos apskričiuose ligi Nočios ir Rodunės, o žiemos rytuose ligi Nemuno ir Ščeros); bet ypačiai garsi visame pasaulyje yra Baltvyžių giria.

Baltvyžių giria turi 115 tūks. dešimtinių (arti 1.100 kv. v.), kurių maždaug 90 t. yra apaugusių giriomis, o 25 t. yra pievų ir dirbamų laukų. Jos srityje yra arti 40 kaimų ir kaimelių ir 12 sargybų. Ji yra turtinga įvairių medžių rūšių, net tokių, kurios kitur Lietuvoje ir Gudijoje nėra užsilikusios; bet labiau ji yra žinoma del savo žvėrių, kurių stumbrai niekur kitur, išskyrus Kaukazą, nėra pasaulyje užsilikę. Šiuos tatai stumbrus (žiobrius) ir

kitus žvėris dar XIV a. medžiojo didieji Lietuvos kunigaikščiai, o vėliau įvairiataučiai mūsų šalies valdovai (Batoris, Augustas Saksas, II-sis ir III-sis Aleksandrai, rusai ir t. t.). Be Baltvyžių, Lietuvos valdovai mėgo dar medžioti Rudninkų ir šiaip panemunės giriose (Merkinėje ir kt.), taip pat Suvalkų užnemunėje ir t. t.

Mažojoje Lietuvoje nuo milžinės girios, kuri ją visą pirm kelių amžių dengusi, atskiros girios teliko. Svarbiausią jų tarpe vietą užima *Ramintos giria* (Geldapės aps. tarp Geldapės, Žydkiemio ir Tolminkiemio), kuri turi arti 240 kv. km. ploto. Ligi 50-ųjų metų XIX amžiaus ji buvo tikra senovės giria; tais metais «vienuolių» kirmelaitėms ją užpuolus, ji jau nebeatsigavo. Tačiau r ligi mūsų dienų ji tebėra mėgiamiausia Prūsų valdovų medžioklės vieta.

Didžiausios girios traukiasi nuo Mozūrų ežerų į šiaurę, lig pat Kuršių marės ir dar toliau pakrante ligi Nemuno įtakos šakų. Pietinė jųjų dalis neliečia lietuvių, bet tik šiaurinė, kurioje pažymėtina *Didžioji giria* (tarp Priegalės, Deimės ir Nemuno-Gilijos šakų, į šiaurę nuo Įstručio, Vėliavos ir Teplavos), susidedanti iš kelių girių, ir *Tysmedė* (Ibenorstas) (tarp Skirvytės ir Tovelės, Kuršių įlankos pakrantėje). Aukštutinėse Nemuno pakrantėse tebėra užsilikusios dešinėje — Jūros (nuo Viešvilės ir Smalininkų Ragainės aps. ligi Tauragės ir Gaurės Raseinių aps. abiem sienos pusėm), o kairioje — Trapėnų ir Lubėnų girios (tarp Šešupės, Nemuno ir sienos).

1. *Baltvyžių giria* yra pakiliausia Gardino gub. vieta, nuožulniai nusileidžianti į visas šalis ir duodanti pradžią (iš Nykaro 1000 deš. pelkių) Narevei, Jaseldai ir kitoms upėms ir upeliams, kurie teka į vakarus bei pietus (Vislos Bugan), šiaurę (Nemunan ir jo prieupiuosna) ir rytus (Dniepro Pripetin). Ją sudaro dvi tikrieji Baltvyžių (arti 95 t. deš.) ir Svisluotės (daugiau per 21 t. deš.) giri, perskirti Narevės upe. Joje augančių medžių rūšių 40,5% yra pušų, kurios siekia 12, net 17 sieksnių aukštumo ir 250 metų amžiaus; 20% yra eglių, kurios siekia ligi 230 m. amžiaus. Ąžuolų auga ligi 3,8% ir siekia 7 s. aukštumo ir 300 m. amžiaus. Likusieji 35,7% tenka labiau už kitus išsiplatinusiems beržams, apušėms ir alksniams, toliau — skroblams ir uosiams, pagaliau — liepoms, klevams, jovarams, vinkšnoms, ir t. t. Yra ir retų rūšių: kenių (Nykaro pelkėse) ir nuskurdusių (ligi $^2/_3$ s.) tysmedžių (Neznamos tankynėje). Senumo skaitoma medžių:

ligi 50 metų — 5,9%, 50 — 100 m. 28,6%, 100 — 150 m. 34% ir daugiau kaip 150 m. — 31,5%.

Senovėje kirtosi sau girias kas panorėjo. Šiek tiek suvaržė kirtimą 1557 m. Zigmanto-Augusto įstatas girios ūkiui tvarkyti. XVIII-jam amžiui baigiantis, Lietuvos «podkomorijus» Tuzinauza suskirstė girias dalimis tarp kelių šimtų medininkų ir šaulių, nuvalydino upes ir pasistatydino kelias dirbtuves. Giriai patekus Rusų valdžiai, carienė Kotryna skaudžiai apkarpstė jos plotą, nemaža išdalijusi didikams. Aleksandrui I-jam caraujant pradėta jiji saugoti ir tausoti, ir šioji priežiūra vis geriau buvo sutvarkoma. 1811 ir 1834 m. dideli gaisrai skersai ir išilgai siautė girioje ir sunaikino daugybę jaunų ir šimtamečių medžių. Vis delto ir mūsų metu ji tebėra dar turtinga. Ligi 1888 m. ji skaitėsi Rusų valstybės nuosavybe, o tais metais atiteko carų šeimynai.

Baltvyžių giria yra branginama ir taupoma ne vien del savo medžių, bet ypačiai del užsilikusių joje stumbrų. Be jųjų, čia yra dar briedžių, elnių, stirnų, šernų, lapių, kiaunių, ūdrų ir kitų. Seniau būta dar laukinių žirgų, bėbrų, ryklių. Iššudyti plėšrieji: meškos, vilkai, lūšiai, ereliai, vanagai, apuokai.

2. *Nykstanti Medeinės valstybė* Netoli Kražių (Raseinių aps.) kairioje Kražantės pakrantėje yra kalnas, Medžiokalniu vadinamas. Dabar plikas, seniau jis buvo puikiu ąžuolynu apaugęs. Tai buvo mėgiamoji Kražių mokyklos mokytojų ir mokinių vieta. Sako, garsus XVII-jo a. Lietuvos poetas kun. Sarbiauskis, kuris latynų kalba apdainavo mūsų šalies gyvenimą ir grožybes, šio ąžuolyno ūksmėje rašęs savo eiles. Dar seniau, sako, gyvenusi čionai Medeinė, girių ir medžioklės dievaitė. Tai buvusi milžinė, apsidengusi meškos oda, dideliu lanku už nugaros. Girioms vis labiau nykstant, ji ir dabar, sako, nekartą žmonėms pasirodanti, liūdna, apsiašarojusi, nebeturinti nei meškos odos nei lanko. Bent ką pasitikdama, raudojanti: «Lietuva yra miškuose! Kirskit miškus: iškirsite miškus, nebus Lietuvos! Kirskit! Kirskit!»

Ir ištikro daug kur pas mus vietos vardai terodo čia kitkart girią buvus, nors mūsų metų nė jų ženklo kartais nebeliko: Pagiriai, Vidugiriai, Pašiliai, Miškiniai, Trakai, Lydos, Biržai, Alksnynai, Liepalotai, Papušynai, Ąžuolynai, Meškeliai, Meškuičiai, Meškeniai, Žebriai, Tauragnai, Šernai, Vilkai, Maumedžiai ir t. t.

38. Medžiai. Spygliuotųjų girių plotas Europoje užima vasaros rytus ir siekia Uralo kalnus. Jo pietinė, Lietuvai artimiausia siena eina per Kuršą, tarp Liepojos ir Mintaujos. Pati Lietuva yra

maišytojo miško šalis, kaip Lenkai ir Europos vakarai, tik labiau už juos išsikišusi į vasaros rytus; kai kurių vakarinių lapuočių ji neturi arba nedaug ir ne visur teturi, kitų gi seniau turėjusi, tik mūsų metu nebeturi.

Viešpatauja pas mus šiaurės spygliuočiai, ypačiai *pušys*, išskyrus vasaros vakarus (Žemaičius ir Mažąją Lietuvą), kur pirmon vieton labiau išsikiša, ir šiaip visur pas mus prasiplatinusios, eglės. Mat, pušys yra pamėgusios ypačiai pakilesnes, smelėtas dirvas molėtais podirviais, o eglės—žemas ir molėtas. Pušis iš visų spigliuočių plačiausiai auga. Europoje jos nėra tiktai Airijoje, Anglijoje, Belgijoje, Olandijoje, Italijoje, kai kur Balkanuose ir Rusijos žiemos rytuose. Pas mus ji sudaro nemažus visada žaliuojančius pušynus, į kuriuos dažniausiai dar prisimaišo eglių ir kadugių arba ir lapuočių — beržų, alksnių ir kitų. Nedaug tereikalaudama iš dirvos, pušis moka prisitaikinti: pelkėse ji yra nyki, nuskurdusi, sausuose miškuose yra aukšta, tiesi (tinkanti lentoms ir įvairiems stalių darbams). Nesiekdama paprastai daugiau per 7 siek. (15 met.) aukštumo, kartais delto ji ir didesnė užauga. Tarp Jurbarko ir Tauragės (Raseinių aps. apie Eičius) nepersenai dar girioje prie pat kelio stovėjo stora, pusiau nudžiūvusi pušis, kurią vadino *Napoleono pušimi:* 1807 m. čionai, mat, buvę suvažiavę prancūzų Napoleonas ir rusų Aleksandras; atmininimui jos žievėje išdrožta «N I — A I» raidės. 1907 m. perkūnui į ją trenkus, beliko sudžiūvęs liemuo — aukštuolis. Nepaprastą pušį randame Prienų apylinkėje (Mariampolės aps. Drobingėj) — keliais liemenimis suaugusią ir puikios spyglių žalumos vainiku. Šiaipjau pasitaiko sveikų 200—250 metų amžiaus pušų.

Eglė—vienas gražiausių medžių. Europoje, tačiau jos ne taip plačiai, kaip pušys, auga. Neturėdamos stiprių šaknų ir todel nekartą vėtrų apverčiamos, dažnai apipuolamos įvairių kirmėlaičių (vienuolių, žievėdžių ir kt.), šalnų pakandomos, aukštumo didesnės už pušis, jos paprastai trumpiau gyvena — arti 150 metų. Yra grynų eglynų, bet dažniausiai randame tenai prisimaišusių pušų ar kurių lapuočių. Pušys su eglėmis sudaro mūsų „aukštas žalias girias“, kur „liemuo liemenį plaka“ — trobesiams ir malkoms medžiagą, jausmams paguodą ir įkvėpimą teikia.

1. *Eglė, žalčių karalienė.* Plačiai yra žinoma pasaka apie Eglę žalčių karalienę. Eglė buvusi seno ūkininko duktė. Kar-

tą jai su dviem savo seserim besimaudant ežerėly, į paliktus ant kranto jos marškinius įsirangęs žaltys, kuris tesutikęs išlįsti, jai pasižadėjus už jo tekėti. Kuriam laikui praėjus, ūkininko kieman atknibždėjęs visas žalčių pulkas, ir tėvai noromis nenoromis turėję leisti dukterį. Žaltys - jaunikis buvęs gražus, turtingas žalčių karalius, už kurio ištekėjusi ji gyvenusi po jūra (ežerėly) linksma ir laiminga. Eglė sulaukusi trijų sūnų — Ąžuolo, Uosio ir Beržo ir vienos dukters — Drebulės. Vaikams prisispyrus giminę atlankyti, vyras visokius sunkius darbus jai duodavęs, kad tik pas save ją sulaikius. Tačiau burtininkei jai padėjus visus juos atlikti, ji atsisveikinusi su vyru devynioms dienoms ir vaikais vedina išėjusi savo tėviškėn. Ją pamatę, tėvai ir visa giminė dideliai pradžiugę ir nieku būdu nenorėję jos atleisti. Pasiimdami paskyrium kiekvieną jos vaiką, jie pliekę ir kankinę jį, reikalaudami, kad šis pasakytų tėvo vardą. Nė vienas brolių nepasakęs, tik sesuo išsigandusi ir visa papasakojusi. Tuomet žaltienės broliai, paėmę dalgius, pajūry iššaukę žaltį ir užkapoję. Sutartosioms dienoms išėjus, žaltienė atsisveikinusi su visa gimine, nuėjusi pajūrin ir šaukusi vyro įsakytais žodžiais: «Žilvine, Žilvinėli! jei tu gyvas, pieno puta — jei negyvas, kraujo puta!» Ir atliūliavusi su bangomis kraujo puta, ir jos vyro balsas pasakęs jai, kas jį įdavęs ir kas užmušęs. Apsiverkusi žaltienė ir tarusi dukterei: „Kad tu pavirstum į drebulėlę, kad tu drebėtum dieną naktelę, kad tau išpraustų lytus burnelę, kad iššukuotų vėjas galvelę!» O save ir savo vaikus ji užsikeikusi kiekvieną savo vardo medžiu virsti. Ir virtusi ji liūdna egle — našle, jos stiprūs, drąsūs sūnūs — ąžuolu, uosiu ir beržu, o duktė — bailia, vis drebančia drebule.

Kiti taria tatai atsitikus apie Cipliškius Eglinio piliakalny ir ežerėly (Suvalkų aps.). Toje apylinkėje (tarp Suvalkų ir Kalvarijos) yra tačiau ir kitų Eglinių, Egliaukų ežerų ir kaimų ir kitokių dar pasakų-padavimų apie Eglę—kunigaikštienę.

Spygliuotuose miškuose, nederlingose dirvose auga 1½—2 s. siekią *kadugiai* (*egliai*). Nekartą jie vieni, plikose kalvose ir laukuose šen ten tebematomi, rodo ten kitą kart girią buvus, kurios niekas jau nebeprisimena. Kadugio uogos vartojamos mėsai būdinti, troboms smilkyti ir gydymui. Iš žievės daromos virvės.

Pušys, eglės — tai vasaros rytų, mūsų šalyje tvirtai įsivaisę medžiai. Pietų gi ir vakarų spygliuotieji medžiai Lietuvoje nie kada, regis, nėra buvę išsiplatinę, o tie, kurie yra mus pasiekę, savaime išmirę ar žmonių yra išnaikinti Taip, Europos vakaruose ir pietuose, ypačiai kalnuose, išsiplatinę stiprūs *egliniai keniai,* kurių

yra ir pas mūsų kaimynus lenkus, pas mus tebėra užsilikusių Baltvyžių ir Rūdninkų girioje. — Pulkūs, kitur augą ligi 2—3 tūk. metų *tysai*, kurie senovėje buvo laikomi «numirėlių medžiais» ir vakaruose ligi šioliai kapinynuose esti sodinami, auga vidurinės ir pietinės Europos miškuose, bet pas mus jau yra išnykę. Vietų vardai (Tysuvos ir t.t.) ir rašto žinios rodo nepersenai juos augus bent vakariniame Augustavo, Suvalkų ir Vilkaviškio apskričio pakraštyje (apie Vištytį), taip pat panemunėje (Mariampolės aps. apie Gudelius, Balbieriškį, Prienus, dešiniajame krante—pakaunėje); nuskurdusius krūmokšnius ir mūsų metu tebaranda žmonės ir nusipiauna botkočiams ar vaistui nuo pasiutimo, tikėdami jųjų gydomąja galia. Nuskurdę, jie tebeauga dar ir Baltvyžių girioje. — Vakarinės Europos (ypačiai kalnų) *maumedžiai*, kuriuos kiti vadina «šiaurės kedrais» del jų puikios statymui medžiagos ir iš kurių statė pas mus bažnyčias ir dvarus, dabar nėra pas mus užeinami, išskyrus Mažosios Lietuvos pietus, Vištyčio, Prienų apylinkes (Suvalkų gub.), pakaunę; čia nesenai dar, pasak kai kurių, jie tebeaugę. Kiti tačiau prigimtininkai griežtai užgina maumedžius Lietuvoje augus ir tikina senovės bažnyčias iš pušų medžiagos buvus statytas. Šiaipjau jie pasitinka kartais dvarų kiemuose ir parkuose. — *Gy medžiai* (segliniai) neauga miškuose, tik sodinami kapiniuose, parkuose ir t. t.

Baltamiškyje pas mus labiausiai prasiplatinusios yra šiaurinės veislės — beržai, alksniai, apušės, taip pat ievos, šermukšniai. *Beržai* nebijo nei riebių, nei skurdžių, nei sausų, nei šlapių dirvų; jie auga net ir tolimoje šiaurėje. Jie auga ne tiek atskirais beržynais, kiek pušynuose, eglynuose ir šiaip susimaišę su kitomis veislėmis arba pavieni šen ir ten išsimėtę (dainų «berželiai — svyruonėliai»). Vidutinai jie esti ligi 4 siek. aukštumo ir gyvena apie 150 metų. Tinka padarams ir ypačiai malkoms. Žinoma yra taip pat beržo sula. *Alksniai*, kurie vidutinai išauga 2½ s., ypačiai pamėgę yra drėgnas dirvas ir auga pelkėse, paupiuose, paežerėse. Tos pat giminės, kaip beržai, jie yra tam pat reikalui vartojami, o jos žievė tinka dažams. Juodalksniaiai yra aukštesni už baltuosius ir gyvena net 100 metų; vandenyje gali ilgai sveiki stovėti ir todel vartojami šulinių rentiniams. Drėgnų vietų *apušės (drebulės)* auga sąmišy su kitais medžiais (vidutinai siekia 4 s.). Padarams ir malkoms jos yra menkesnės už beržus ir alksnius. Žmonės jas paniekina, kaip rodo jau Eglės ir kita pasaka («Kodel dreba apušės lapas»),

kurioje visų medžių viena tiktai apušė teprisileidusi Judošių ant jos pasikarti, o paskiau iš baimės ėmusi drebėti ir ligi šiol tebedrebanti. Rečiau giriose augdami, o dažniau sodinami prie kelių, namų ir t. t., pagražina mūsų šalį įvairūs tos pat giminės *tapūliai* (topeliai): baltalapiai, juodalapiai, glaustašakiai (piramidiniai); glaustašakius tapalius esame gavę ne iš šiaurės, bet iš Italijos XVII a. parsigabenę. Tos pat giminės, tik vasaros rytų padermės, yra *gluosniai:* žilvyčiai, kurie puikiai tinka kilnojamiesiems smeliams sulaikyti ir pakrantėms sutvirtinti, liūdni svyruokliai, puikūs baltieji leverdžiai, blindžiai (blindys), virbai ir įvairūs pintinėms tikę karklai (baltakarkliai, gutkarkliai ir t. t.) Savarankiškų miškų jie nesudaro, jei bent nedidelius krūmynus (karklynus); jie auga paupiuose, pelkėse, bet kiti jųjų pasirenka sau sausas vietas. Šiaurinėms veislėms priklauso pas mus taip pat miškuose išsimėtę medžiai ir krūmai: *šermukšniai, putinai, ievos* ir tos pat giminės, bet šiaurės labiau privengiančios, laukinės vyšnios, slyvos, čerešnės; tačiau soduose jos labiau ir įvairesnių rūšių yra auginamos. Yra pas mus ir laukinių kriaušių bei obelų (pamiškėse, pakelėse); obelys pasiekia net Suomiją, o kriaušės tik Dauguvą (Latviją) ir yra seniau buvusių kriaušių bei obelų miškų liekanos; bet ir jos jau priklauso vidutinių barų augmenijai, o šiaurinin baran iš pietų tėra įsimaišiusios.

Vienos kitos jau minėtosios veislės yra pas mus atvykusios iš Europos vakarų ir žiemos vakarų. Mūsų šiaurinių veislių tarpe jos nedaug tesveria. Daug svarbesnės yra kitos nuo žiemos vakarų Lietuvon įėjusios veislės, kurių vienos vos vos tėra mus pasiekusios, o kitos skersai ir išilgai įaugusios. Pirmųjų turim ąžuolo giminietį *buką*, kuris gan yra žinomas vidurinėje ir pietinėje Europoje, bet pas mus vakaruose vos teprisiartina prie Mažosios Lietuvos pietų (jo šiaurinė siena traukiasi per Skandinavijos pietus, *Aistmarę*, anapus Karaliaučiaus į Mozūrų šalį, ir juo toliau į rytus, juo labiau susitraukia). Didžiojoje Lietuvoje ta veislė tebérandama dar Baltvyžių girioje (Suvalkų panemunėje „Bukšnių“, Bukonių kaimų vardai rodo «bukšponą» seniau čia augus, o Kauno panemunėje ir pats medis nepersenai buvo minimas). Turime taip pat labiau už jį išsiplatinusį ir toliau išsikišusį tos pat giminės *skroblą*, kurį randame Mažojoje (ypačiai Labguvos ir Ramintos giriose) ir Didžiojoje Lietuvoje; niekur betgi nei girių, nei dargi girelių skroblai nesudaro. Kryžiuočių metu Prūsuose tebebuvo auginami dar vynmedžiai, kurių dabar nė ženklo nebeliko, o XVIII a. Mažojoje

Lietuvoje mėginta ir šilkmedžiai vaisyti, bet žiemos šalčiai neleido jiems įsigyventi.

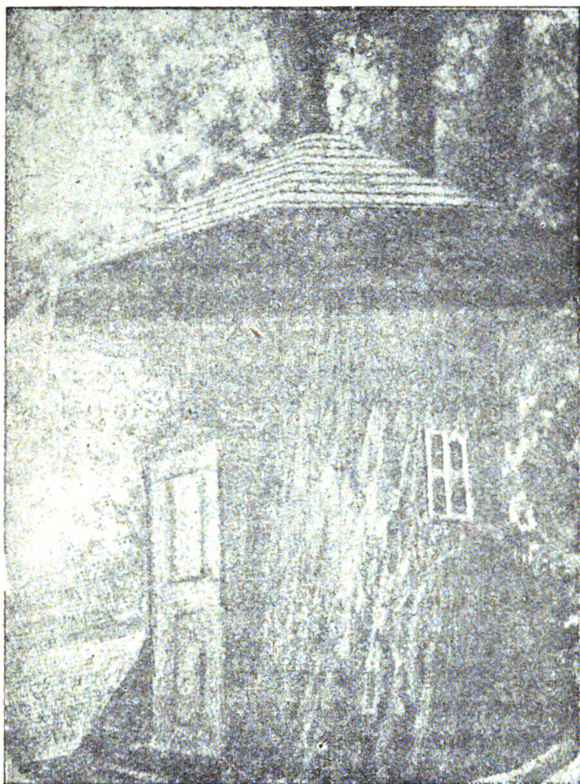
Užtat plačiai yra po mūsų kraštą pasklidę ir prigiję kiti žiemos vakarų medžiai. Giriose išsimėtę yra kieti *uosiai*, iš kurių daromi rakandai, taip pat senovės, kai kur ir dabar užsilikę, mūsų muzikos įrankiai (kankliai, skudučiai, triūbos-ragai, vamzdžiai, birbynės). Žmonių padavimuose ir pasakose tai yra «teisieji» arba «teisybės medžiai». Sulingi žalieji *klevai* - kleveliai puikiai tinka įvairiems padarams ir yra vieni mylimiausiųjų mūsų dainos medelių («ant kalno klevelis stovėjo, klevelio lapeliai mirgėjo»); be paprastųjų medžliepių, klevų giminės yra pas mus plačiai žinomi taip pat jovarai. *Guobos* ir *vinkšnos* auga giriose, sodžiuose, pakelėse, duoda puikios medžiagos įvairiems padarams, tinka kiemams ir daržams pagražinti. Jos yra pas mus suskurdėjusios ir kartais kuone krūmais pavirtusios. Krūmų lyties yra *lazdynai*, kurie, be medžiagos laukams ir t.t., duoda mums ir riešutų.

Visos tos žiemos vakarų giminės ir veislės išsiplatino pas mus pačios, ir tik žmonės jas retina bei naikina. Priešingai, patys žmonės įsiveisė mūsų soduose ir šiaip palei namus, bažnyčias, kelius, regis, tik XVIII a., puikius, kad ir del savo medžiagos nelabai naudingus *kaštonus*.

Plačialapiai bukai ir skroblai, uosiai ir klevai, guobos ir vinkšnos, taip pat kaštonai reikalingi yra juodų, riebių dirvų, todel ne visur jie auga. Dar reikalingesni tokių dirvų ąžuolai ir liepos, kilniausi mūsų šalies medžiai, nuo žilos senovės žmonių mylimi ir gerbiami. *Liepa* (dainų «žalioji liepa - liepatėlė, devyniomis palinkusiomis šakelėmis») labiau už ąžuolą yra į šiaurę nusiplatinusi, nes siekia net vidurinę Suomiją; tuo tarpu ąžuolas teprieina Suomijos įlanką. Ji duoda puikių puikiausios medžiagos padarams («baltos liepos kibirams») ir drožiniams, bet malkoms nelabai tinka; jos sėmenų aliejų ir išdžiovintus žiedus vartoja vaistams; jos žievės luobą apkarnoja ir vartoja vyžoms, plaušiniams ir t.t. pinti. Ji auga paprastai ligi 300 metų, o kartais siekia net 800—1000 m. amžiaus; pasižymi savo storumu (pas mus ji yra storiausia visų medžių). Dabar dažniausiai liepos pavienės auga miškuose ar pasodintos palei namus, kelius ir t.t., bet seniau turėjome didelių, puikių miškų, kurių labiausiai buvo žinomi *panemunės liepynai* (Mariampolės aps. pakaunės, Aleksoto, Prienų ir t.t.).

Pasak mūsų padavimų, jie buvę Mildai dievaitei paskirti ir plačiai garsėjo baltu *liepiniu* midumi, kurį darėsi sau lietuviai iš bičių surinktojo liepos žieduose medaus. Aleksoto liepas XIX-jo a. pradžioje išnaikino jos savininkai Garliauskai.

Visų mūsų apie 100 medžių veislių ir giminių kilniausias ir garbingiausias yra *ąžuolas*. Jis auga Europos vakaruose ir rytuose ligi Suomijos įlankos šiaurėje. Jis duoda medžiagos padarams ir malkoms, lapų — sūdymui, gilių — kiaulėms, žievės — odų dirbtu-

Pav. 13. Baublys.

vėms. XIX a. 50-aisiais metais iš Lietuvos ąžuolų (Lydos aps. Dakudavos girių) pastatė «Verkų» garlaivį, kuris plaukiojo Baltijoje ir Šiaurinėje jūroje. Augdamas tūkstantį ir daugiau metų, sti-

prus, storas (už jį tik liepa têra storesnė) ąžuolas-„šimtšakėlis“ primena mums žilą senovę, kurią jis yra matęs, tarytum verčia mus prieš jį nusilenkti. ¡Ypačiai gerbė jį senovės žmonės, ne vien lietuviai, bet ir kitos giminės (graikai, germanai, keltai ir t.t.). Dabar šen ten teužsilikę, ąžuolai seniau plačiomis giriomis augo. Ąžuolynai, kuriuose buvo ypatingai senų, drevėtų ir rumbuotų (tam tikrai įkirstų ir šakomis įaugusių), bet puikiai žaliuojančių, išsišakojusių, žmonių giliai garbinamų ąžuolų-milžinų, buvo laikomi žmonių šventais (*alkai*, šventosios girios). Juose kunigai tegyveno, aukas degino ir žmones mokė; kitų kraštų žmonėms mirties bausme buvo uždrausta alkan eiti. Garsūs buvo Prūsų alkai (*Ruomuva* ir kiti), o Lietuvoje — panemunės, padubysio, panevėžio, panerio ir šiaipjau tankiausiuose, sunkiai prieinamuose, slėpiningai ūžiančiuose tankumynuose. Apie Ruomuvos ąžuolą tūkstantametį pasakojo jį vasarą ir žiemą žaliavus, o taip tankiai buvusį išsišakojusį, jog per smarkiausius lietus nė lašo pro jo tankmę neprasimušdavę. Daugelis šiųjų alkaąžuolių (šventųjų ąžuolų) buvo iškirsta prūsus ir lietuvius krikščionybėn verčiant; kitus gi iškirto vėliau dvarininkai, bet ligi mūsų dienų tebėra jų užsilikusių, paprastai su prikaltu prie jų kryžiumi ar «smūtkelio» koplytėle paženklintų ir žmonių senoviškai pagarboje tebelaikomų. Vienam jųjų, dargi parkritus del senatvės, plačiau teko pagarsėti. *Baubliu vadinamas,* jis augo Raseinių aps. Bardžiuose (Girdiškės par. Pelės paupy ant Vyšnių kalno), kur XIXa. pradžioje gyveno žinomas lietuvių rašytojas Dionizas Poška, o dabar jo giminės Volmeriai. 1811 m. parkritęs, jis pasirodė turįs 700 žymių metinių sluoksnių ir nemaža dar supuvusių; tad išviso paėmus, jis bus ne mažiau per tūkstantį metų turėjęs, vadinasi, matęs ne vien Gedimino ir Kęstučio, bet ir daug senesnius laikus! Iš jo nukirstojo liemens Poška pasidarydino kambarėlį Lietuvos senovės liekanoms rinkti; jame tilpo 15 žmonių. Poškai pasimirus, jo rinkiniai, kurių, sako, buvę gan įdėmių, kaimynų ir šiaipjau buvę išnešioti. Baublys liko tuščias, bet ligi šiol tebetraukia į save lankytojus, kurių kiti net iš tolimų vietų tyčiomis čionai atvyksta. Ilgainiui, be abejo, jis virs vienu mylimiausių mūsų jaunuomenės kelionių tikslų.

2. *Senovės girių turtai.* «Girios buvo lietuviams ne vien pirmoji pastogė ir uždanga nuo žiauraus oro, bet dar visų

jų turtų klėtis, kurioje pavalga, apdaras ir lobis buvo paklėstas. *Bitės* buvo jiems visų naudingiausias girių gyvulys, nesgi nešė medų ir vašką į dreves. Iš medaus jie darė midų, o vašką dažnai leido į svečią šalį. Giriose taip pat augo *apyniai*, kuriuos paupiais rinko ne vien alui ir midui sau daryti, bet dar atminamai vežė į mugę parduoti. *Paukščių* ir *žvėrių mėsa* patys maitinosi, o nuo speigų ir darganų jų *kailiais* dangstėsi ir siaustėsi; tų negavę, tad iš *liepos* lunkų demblius drabužiui audė, jau avalus vyžojo, iš mauknų palagus, pūnes ir lapines sau dirbo, apynių virkščiomis ir plaušomis bei vytimis siūlėjo ir raišiojo. Iš tų pačių lunkų vijo taip pat virves ir namų padargą tiekė, ką šiandien dar daugely vietų tebedaro. Iš tošių, žievių, šaknų ir vyčių pynė ir siuvo namų stotkus, beje: rakandus, kurvius, rėčius, sėtuves, pintines, kretilus ir taip toliau. *Žilvyčių, blendžių* vytis virbgalių vietoje dėvėjo. Iš *beržų* ir *klevų* sulą leido, sakus, dervą ir degutą žiburiui tiekė. *Meškų, kūšių, briedžių* ir *taurių* kailiais jau patys darėsi, jau pluostų ir valčių vietoje per upes keldamies naudojosi. *Vebrų, sabalų, kiaunių, ūdrų, audinių* blomas leido į svetimus kraštus, keisdamies jas reikalingais sau daiktais, beje: geležim ir druska. Pačius *žvėrių ragus*, vienus ant kėsčių galų maustė ir ragotines dirbo, nes geležies dar nežinojo, iš kitų gėrė, nuo ko iki šioliai geriamą stotkelį senu įpročiu taure, arba tauragiu tebevadina.

Uogos pačios ir *grybai* girioje augo. Ąžuolai, šermukšniai, ievos ir puteliai ten pat *vaisių* nešė, kuriais jau žmonės, jau paukščiai maitinosi.

Kas dar yra didžiau — girios juos šildė ir ne vien nuo biaurių darganų, lietų ir speigų bei vėtrų, bet ir nuo pačių neprietelių glemžė. Kaip kad kitas tautas pilys, kalnai ir jūrės nuo neprietelių gyniojo, taip žemaičius ir aukštaičius traškančios girios ir versmės dangavo. Todel apsikapėję savo giriose ir versmėse, it pilyse, ilgus amžius laimingai jie gyveno savo bočių liuosybe džiaugdamiesi» *(Daukantas)*.

«Girios, sako kitas rašytojas, senovės Lietuvai suteikė tokių ypatybių, kurių kiti kraštai neturėjo. Lietuviai, pavyzdžiui, darėsi sau medinius kaminus, turėjo medines žvakes (balanas), medinį cukrų (medų aviliuose). Girion įjoję kirvį teturėdami, iš ten išvažiuodavę vežimu, kurį be geležies visą sau pasidarydavo, taip pat visus pakinklus iš medžio».

3. *Medžių garbinimas.* Kaip ir kitos giminės, senovės lietuviai tikėjo prigimtį panašiai į žmogų gyvenant. Didžiausio panašumo jie įžvelgė savo ir augalų gyvenime: kaip ir jie, augalai gimė, augo, seno ir mirė. Savyje sielą jausda-

mi, jie radosi ją ir augaluose. Ypačiai stebėjosi jie gyvenimu medžių, kurie augo ir gyveno ilgiau už žmogų ir ne vieną jo kartą. Todel tatai į pačius didžiausius ir ilgaamžius žiūrėjo su baiminga pagarba. Jie manė taip pat mirusio žmogaus vėlę šin ar tan medin įeinant, medžiams girgždant — vėles juose dejuojant. Šitokis medis nukirsti — jame esanti, įsikūnijusi vėlė nužudyti, o gal ir jos kerštas ant savęs užtraukti. Vėlei įsikūnyti antkapy sodinta medis arba krūmelis. Labiausiai garbinta ąžuolas ir liepa, kuriuose ne vien žmonės, bet, regis, ir dievas įsikūnijęs matyta. Tačiau ir kiti medžiai, kad ir rečiau už anuos, buvo garbinami: eglė, pušis, uosis, skroblas, beržas, šermukšnis, obelis, kriaušė ir kiti.

Senovės supratimas apie žmogaus vėlės perėjimą augalan, medin tebėra dar aiškiai susekamas mūsų dainose. Mergaitės ir moterys esti prilyginamos jos įvairiems augalams — rūtelei, lelijėlei, roželei, o berneliai ir vyrai — dobilėliui, bijūnėliui, levendrėliui. Ne tik prilyginami, bet tais vardais ir vadinami (mergelė-lelijėlė, bernelis-dobilėlis ir t. t.), ypačiai medžių vardais, kuriais jie kartais ir virsta: moterys liepele, rečiau sedulėle, eglele, pušele, šermukšne, ievele, apuše ir t.t., o vyrai—ąžuolėliu, rečiau kleveliu, uoseliu, putinu, kadugiu ir t.t.

39. **Šiaipjau augalai.** Lietuva yra vieta, kurioje susitinka vasaros rytų ir žiemos vakarų medžiai ir šiaip augalų rūšys. Trūksta mums nemaža šiaurinių, bet dar daugiau tolesnių vakarinių ir ypač pietinių rūšių. Pastebėta, jog palyginus su pietiniais žiedais mūsiškiai yra kiek tamsesni, lyg grynesni. Skaitoma pas mus per 5 tūkst. bežiedžių-sporinių (dumblių, gleivėgrybių ir grybų, samanų, kerpių, paparčių) ir arti 2 tūkst. žieduotųjų sėklinių augalų.

Be minėtųjų jau šermukšnių ir kitų medžiuogių, paminėtina dar šios girių pagirių *uogos*: spanguolės (spalgenos); bruknės, avietės, tekšės, ašokliai (vašuokliai), serbentai, mėlynės, žemuogės, braškės, taip pat girtuoklės, vilkavyšnės ir kt. Žinomųjų *grybų* (baravykų, rudmėsių, kazlėkų, raudonikių, lepšių, kelmučių ir t.t.) ir šungrybių tarpe įsidėmėtini yra reti ir sunkiai gaunami godunai-*truklės* (trupliai), kurie auga ąžuolynuose, liepynuose, skroblynuose prie molio su juodžemiu kalkiniu podirviu, vaisingoje žemėje po velėna. Juos suranda ypačiai tam pamokyti šunes ir paršai. Jauni esti balti, o sentelėję papilksta. Jie teberandami dar kai kur, bet vis rečiau, nes iškirstų girių vietoje jie nyksta ir tegali

vėl atsirasti tik tai vietai išnaujo apaugus. Išvirti ar iškepti, jie yra labai skanūs. Išsiplatinę Europos vakaruose (Prancūzijoje, Angljoje, Italijoje, Vokioje), Lietuvoje jie yra pasiekę jau tolimiausią savo šiaurės ribą. Giriose auga ir slėpiningas *papartis*, kurio žiedą tiek jau amžių mūsų ir kitų tautų jaunuomenė bergždžiai laukia šv. Jono išvakarę prasiskleisiant. Daugybė padavimų ir pasakų kelia šio anų žemės gadynių paliekuonio garbę! Tą žiedą įgavęs žinąs, sako, ateitį ir visą praeitį ir savo žvilgsniu pastebįs žemėse susléptus turtus.

Be girios riešutų, pasitaiko dar ir vandens *agarų*, kuriuos rusai velnio riešutais vadina. Ypačiai buvo žinomi Kilučių ežero agarai (Panevėžio aps. apie Biržus), kuriuos mūsų žmonės taip pat laikė per velnio nuosavybę. Prašomi, bet nenorėdami duoti, sakydavę: «Arne nori Kilučių agaro?» Balkanų Senovės Trakijos gyventojai agarus sumaldavę ir iš gautųjų miltų duoną išsikepdavę, o jų lapais arklius šerdavę, bet mūsų žmonės valgymui jų nevartojo. Biržų Radvilai siųsdavę agarų karaliams dovanų. 60-aisiais metais ledas išrovė visas vandens žoles ir nuo to laiko agarų tenai nebėra, o ir kur kitur apie juos, rodos, nebegirdėti. Iš augančių vandenyje, palei vandenį ir šiaip drėgnose vietose, augalų (nendrių, ajerų (kalmių), luknių, baltųjų lelijų ir t.t.) ypačiai yra išskirtinas *maurų* vedrynas, pav., Neryje; maurus noromis upėn įbridę ėda galvijai; juos išdžiovinę prancūzai taip pat savo galvijus šeria.

Pievų žolynai parinkti perėjo į darželius, kur susitiko su pargabentais iš kitų šalių. Mūsų darželiuose dažniausiai aptinkame rūtą, mėtą, saulutę, naktpiolkę, jurginius, dievmedį (diemedį) ir kt. «Rūtų darželis» žinomas yra ypačiai dainose. Į *sodnus* parkelta laukinių vaisingųjų medžių, taip pat įskiepinta neaugančių mūsų laukuose veislių. *Daržuose* vis įvairesnių randasi daržovių, ypačiai imant iš kitų šalių pavyzdžius. Dar XV a. lietuviai tyčiojasi iš vokiečių juos žoles *(kopūstus)* valgant; gi *bulvės* (bulbės) teatsirado pas mus tik XVII-jo a. viduryje ir net vėliau (iš Prūsų ir per Lenkus iš Saksonijos); ir žmonės jas išpradžių prisiėmė tik labai nenoromis. Mūsų metu jos iš daržų ir į laukus yra išėjusios ir net sunkiausiuose metuose, geriau už pupas, gelbsti žmones nuo badо. Vilniaus ir Gardino gub. valstiečiai yra pas save ir taboko įsiveisę, Didžkario metu ir kiti jais pasekė.

Javai sėjami ypačiai šiaurinio bei vidurinio baro veislės —

rugiai, avižos, miežiai, daug mažiau pietinio bei vidurinio — kviečiai ir grikiai, o sorų ir labai retai. Šiaipjau Lietuva garsėjo kadai savo linais; ypačiai Rokiškio (Ežerėnų aps.) linai pirmoje XIX jo a. pusėje buvo žinomi Anglijoje ir kitur, kur jie ėjo į fabrikas. Toje pat gadynėje mėginta pas mus plačiau įveisti cviklių burokų cukrui varyti, kai kur (Žemaičiuose) ir fabrikėlių įtaisyta; bet toji ūkio šaka neišsivystė. Daugybė mūsų žolių ir gėlių nuo senų senovės vartojama mūsų žmonių vaistams: arnika, dievmedis, durnaropė, maurai, notrėlė, puplaiškis, ramunėliai, šalavija ir t. t. Šių žolių žinovai—anų gadynių gydytojai—seniau žolininkais vadinosi. Kiti jųjų vartoti ar tebevartojami gydomieji žolynai ir mokytųjų gydytojų yra tinkamais pripažinti.

1. *Grybai.* Mūsų «lietų šalis» — paniurusi, nelinksma. Palyginus su pietų kraštais, jų palmėmis ir milžinais baobabais, Lietuvos augmenija nykščiukė, nuskurdėlė atrodo. O tačiau jon įsižiūrėjus, nepasitenkinus vien sausa ir nuobodžia jos niekieno akių neveriančių pelkėtų pievų, pagirių ir pakelių žolynų apžvalga, bet arčiau ir akyliau jon žvilgterėjus, ji užburia mūsų jausmus savo malonia, skaisčia, tylia grože. Toji grožė ypačiai atvaizdinta yra mūsų poetų eilėse ir dainose, ir vis delto nėra dar jųjų išsemta. Kaip prigimtį mylįs jautruolis visur joje ras grožės ir paguodos, rodo mūsų dainiaus Antano Barono paprastų paprasčiausių pas mus grybų pavaizdinimai, sekant Mickevičiumi.

«Minkštučiukai samanų patalai ištiesti, galvą į save traukia ir liula užliesti. Uogenojai, kaip rūtos, kelmais, kelmais želia, juodas, raudonas uogas išsirpusias kelia. Ant žalio, rausvo, balkšvo dugno taškai grybų tarp medžių marguliuoja iš savų sodybų. Voveruškų leikelės kur-ne-kur pro plyšį iš po samanų marškos sarmatlyvai kyši. Čia paliepių torielės po mišką išklotos; čia kiauliabudės pūpso, lyg pievos kimsotos, čia po eglėms šeimynoms sudygę ruduokės; čia rausvos, mėlsvos, pilkos umėdės sutūpę, linksmutės gražiai auga—niekas joms nerūpi; čia kazlėkai pakrūmėms ant piemenų tako, tartum kupkeliai kniūpši, kaip Mickevičius sako; čia nemunės iš kelmo, lepšiai tarp alksnyno; čia šalponiai tarp stuobrių dygsta iš skiedryno; čia musmirės raupuotos, veršiakiai gleivėti; čia grybai ir šungrybiai, vardais nežymėti. Anei jų žmonės renka, anei žvėrys graužia, — jėg bėgdami per mišką galvijai išlaužia, arba patys savaime suglebę supūsta — iš jų trąšos želmenys aplinkui išplūsta. Ė iš visų viršesnis auga baravykas, anot dainuškos žodžių—«grybų pulkininkas»: platus, storas, paspūtęs, lyg tartum užklotas ant kieto,

drūto koto bliūdas palivotas; greit auga, ilgai esti, giminių visokių — pąžuolių, raudonikių ir kitų kitokių».

2. *Nauji išmoniai.* «Pilypas Brazdauskis, Salantų parakvijos, Nasrėnų sodos pasiturįs ūkininkas (Telšių aps.) 1806 m. pavasarį iš Klaipėdos parvažiavęs tarė savo šeimynai: «Šitai pirkau Klaipėdoje septynias kartopėles. Vokiečiai sako esant jas iš Amerikos parvežtas, labai naudingas ir skanias. Mergaite, torielką ėmusi sugraižink vieną — paragausime ir suprasime, ar tiesą vokiečiai sako». Mergaitė tuojaus sugraižė vieną žalią kartopėlę. Pilypas ir visa šeimyna, su druska apsūdindami, kando, bet praryti negalėjo. Pilypas liepė duoti kiaulei; ta beregint vieną sučiaupiojo. Pilypas atsiliepė: «Penkias likusias įdiegkite darže; kad patys negalėsime valgyti, bent kiaules pašersime!» Mergaitė tuojau darže pas namą ir sudiegė. Išdygus, stebėjosi naujos žolės lapais ir laiškais.

Tais pačiais metais rudeniop atvažiavo iš Liepojos vokietis linų pirkti. Tam Brazdauskis tarė: «Pirkau kelias kartopėles, bet nežinau, kaip su jomis apsieiti. Pamokyk mane!» Vokietis apsakė, jogei vėlai rudenį reikia jos rauti; norint valgyti — reikia jos virti ar kepti, per žiemą laikyti arba rusyje arba kamaroje, it batvinius. Pavasaryje anksti sėti, bet retai. Pilypas, gavęs rudenyje iš penkių bulvių tris dešimtis tris, keletą išvirino ir visi ragavo, atlikusias sėklai palaikė.

O jogei bulvės yra apvalios, kaip ropės, delto ir praminė roputėmis. Kitur jas vadina bulvėmis (bulbėmis), dar kitur dulėmis.

Taip tad nesenai tas žemės vaisius įveistas paliko Žemaičių krašte». *(Valančius).*

IX. Gyvuliai.

Prasideda pamažu šventa dienos byla.
Kas ten šlama? Ė vėjo papūstas lapelis,
ėgi gūštoj pabudęs sujudo paukštelis.
Kas ten treška?—Ė vilkas; dieną, mat,užuodžia—
iš nakties medžionės per pakrūmes skuodžia;
ėgi lapė į olą žąsiuką įskandus,
ėgi barsukas bėga, išlindęs iš landos;
ėgi linksmutė stirna per pušyną striuoksi;
ėgi pušin iš pušies voverytė liuoksi;
ėgi, mat, širmonėlis ir kiaunė juodoji
ir visoki žvėreliai po mišką ulioja.
Kas ten taukši?—Ė stuobrį kapoja genelis.
Kas ten mekena?—Ėgi, mat, perkūno oželis.
Kas ten šnibžda?—Ė šnypščia iš kelmo piktoji,
ėgi srove teškena upelė Šventoji.

Kas ten kalbas?—Ė žąsis paupy gagena;
ėgi, mat, lizde starkus pamiškėj klegena;
ėgi antys «pry! pry! pry!» priskridę į liūną;
ėgi kukutis klausia savo pačią, sūnų:
«Ką, ką ką jums atnešti? ką jūs ka bat niekus?
Ką, ką, ką, ką? ar grūdus? ar muses? ar sliekus?»
Ėgi, mat, gegutėlė dairos ir kėtojas,—
čia kukuodama verkia, čia juokias, kvatojas.
Skamba, tik skamba miškas. Čia volungė ievą
trotina: «Ieva, ieva! neganyk po pievą!»
Čia paupy: „ri-u! ri-u! ri-u!" tilvikas sušuko;
čia vėl balsų visokių lyg trūkte pratrūko.
Vis kitoki balseliai, vis kitokios bylos:
dagiliai, pečialandos, strazdeliai, čižylos,
kėkštai, šarkos ir kitos vis saviškai gieda —
tai juokias, tai vaitoja, tai vėl niekus klieda.
Ė už visus viršesnis lakštingalos balsas:
pilnas, skardus, graudingas ir, taip sakant, skalsus—
skamba, ūžia per krūmus ir vis kitaip mainos,
ir vis dūšion įsmenga, lyg Lietuvos dainos.
(*Baronas*).

40. Girios žvėrys. Lietuvos žvėrija yra girių baro, kiek ilgiau užsilikusi negu Vakaruose, bet irgi kartu su giriomis jau nykstanti; pietų stepių žvėrių tik vienas kitas mūsiškių tarpan yra įsimaišęs. Ledynų gadynės milžinų dramblių *(mamantų)* kaulai (ilčių dalys, dantys ir tt.) šen ir ten pas mus randami ariant ar kasant, pav., apie Gardiną (1830-aisiais metais), apie Kauną (Jesioje Mariampolės aps. 1850-aisiais metais) ir kitur. Būta ir kitos dramblių rūšies, kuri irgi ledynų gadynėje yra žuvusi ir kaulus mums atsiminimui tepalikusi. Taip pat urvinių didžiųjų meškų, elnių ir t.t.

Didžiausi Lietuvos girių žvėrys prieš porą šimtų metų buvo *stumbrai* (milžiniški buliai). Jų skyrė dvi rūši, taurus ir žiobrius. XVI a. tebebuvo pas mus didžiagiriose *taurų*, kuriuos mėgo medžioti Lietuvos valdovai ir didikai. Jų atminimas beliko tiktai vietų (Taurakalnis, Taurapylis, Tauragnai ir Tauragė ir t.t.) ir seniau iš tauragių, o vėliau ir iš kitokios medžiagos daromų indų varduose (taurė, taurelė). Taurų giminės yra kai kurių net neatskiriami *žiobriai* (žebriai), kurie ilgiau užsiliko už taurus. Jų taip pat buvo visose Lietuvos giriose; tatai rodo Žebrių-Žiobrių, Žiobriškių, Žebrenaičių kaimų ir šiaip vietų, Žiobrupių vardai, kurių randame Aukštaičiuose ir Žemaičiuose, Kauno ir Suvalkų, Vilniaus ir Gardino gub. Mažojoje Lietuvoje jų taip pat netrūko; XVII—XVIII a. jie tebesilaikė dar, vis labiau išmirdami. *Didžiojoj girioj* tarp Dei-

Pav. 14. Žiobriai.

mės ir Priegalės (Labguvos—Vėliavos—Įsručio aps.) ir apie Toplaukį (netoli Vėliavos) tam tyčia valdžios buvo šeriami, kol paskutinis jųjų 1789 m. medžiotojo vagčia buvo nušautas. Mūsų metu pačioje Lietuvoje jų nėra užsilikę, o jų vardas pritaikomas tėra jaučių odos spalvai ir tebeminimas dar vienoje kitoje dainelėje («Ėd žiobrelis rugiuose»). Tiktai vienoje buvusios Lietuvos valstybės sričių ir šiaip vienintelėje Europos vietoje *Baltvyžių (Bielovieżos) girioje* jie tebėra dar gyvi: prieš pat didįjį karą jų buvo 700, o karo metu sumažėjo ligi 180. Jie buvo uoliai valdžios prižiūrimi ir vieni tiktai Lietuvos valdovai teturėjo teisės juos medžioti. Tie stiprūs ilgakarčiai raguočiai gyvena ligi 40 metų, sverdami kartais 40 pūdų. Šiaip jau ramūs, tesigina nuo meškų ir vilkų, o puola arklius ir šunis. Tiktai įnirtę ir žmones užpuola. Iš taurų bei žiobrių ir bus parėję mūsų naminiai jaučiai ir karvės, kurių tieką savų ir svetimų veislių mes turime.

Kitų raguočių šiaurės *briedžiai*, pasak kai kurių istorininkų, Žemaičiuose dar XV a. būdavę nušaunami; juos, sako, žmonės «betsiais» vadinę. Taip pat paprastieji *briedžiai*, kurie senovėje ir Europos vakaruose buvo žinomi, dar pirm kelių dešimčių metų Lietuvoje gan plačiai tebebuvo užsilikę; mūsų kraštas ir yra pietinė jų gyvenamojo ploto siena. Mūsų metu apie juos retai betenka išgirsti, jeibent dar Baltvyžių girioje (prieš karą dar 60, o dabar nė 10 nebeliko), Rūdninkų ar šiaip kurioje Didžiojoje, taip pat Mažojoje Lietuvoje — Tysmedėje (palei Kuršių mares) ir Kopose (apie Rasytę). *Palšieji elniai*, šiaipjau danilėmis vadinami, iš pietinių kraštų per Europos Vakarus yra ligi mūs atkakę, kai kur net labiau už briedžius išlikę (Baltvyžių girioje prieš karą $1^1/_2$ tūkst., dabar apie $^1/_2$ t). ir paprastai didikų šiladaržiuose (parkuose) laikomi. Dažniau užeiname *stirnų* (Baltvyžių girioje seniau 5 t., dabar ligi 3 t.), kurių kitos, sugautos, nesunkiai yra prijaukinamos. Stirninus medžiotojai dar laukiniais (tikriau bene reiktų pas mus «giriniais» vadinti) ožiais vadina, tuo būdu rišdami elnių-stirnų veislę su lauko (kalvų) ožkomis, iš kurių senų senovėje jau mūsų, kaip ir kitų tautų, naminės ožkos yra kilusios. Seniau ožkomis besiversdami ir savo dievams jų aukodami, mūsų bočiai yra mums ir tam tikrą dainą palikę, kaip «Ruginis su Žvaginiu pàupėly ant kalnelio, kur ugnelė dieną naktį smilka», rudenį «mūsų dievų garbei smaugia ożelį - juodbarzdėlį.» Stambiesiems galvijams

—karvėms vis labiau žmonėse platinantis, tiktai varguoliai ir ypačiai žydai miestelėnai ožkas tepasilieka.

Iš kalnų raguočių, vadinasi, ne iš Lietuvos, neatmenamoje senovėje yra kilusi ir kita mūsų naminių gyvulių rūšis — avys. Užtat naminės kiaulės pareina nuo mūsų girinių (laukinių), sumišusių su kitų kraštų veislėmis. Laukinės kiaulės, arba šernai, seniau plačiai buvo užeinami Lietuvos giriose ir, nors jie yra paojingi medžiotojams, kurių nevieną, ant žemės parvertę, iltimis mirtinai subadydavo, tačiau šernų medžioklė buvo viena mėgiamiausių mūsų didūomenės medžioklių. Dabar jie retai kurios girios tankmėje tėra užeinami; Baltvyžių girioje tebeskaito jų dar apie 1 t. Iš mūsų girių veislės kilę yra ir mūsų arkliai arba ašviai, taip pat su svetimomis veislėmis sumišę. Senovėje giriose pas mus nėįjunktų dar *žirgų* gaujų gaujos dykinėjo. Vytautas ir kiti did. Lietuvos kunigaikščiai laikydavo didžiausias (po 2 —3 tūkst.) vietinių ir svetimų veislių arklides. Ir šiaipjau žirgas nuo senų senovės buvo mylimiausias ir ištikimiausias lietuvio draugas. Lietuviai garsūs buvo kaipo puikūs, narsūs raitininkai-kareiviai; Prūsų kariuomenėje, pav., dar XVIII ir net XIX a. tuo žvilgsniu lietuviai buvo išskiriami iš kitų tarpo. Dar prieš keliasdešimt metų ne tik jauni, bet ir šiaip neperkaršę mūsų vyrai vengė vežimų ir mugėn ar bažnyčion raiti nujodavo. Išpradžių jaučiais apdirbdami lauką, ilgainiui jie vis labiau žirgus arklui pajungdavo; tuo būdu raitelių žirgai virto pamažėl žemdirbių arkliais. Be iš svetur Lietuvoje įveisintų veislių, nesenai dar plačiai buvo žinomi nedideli, bet patvarūs *Žemaičių arkliai*, kurių ir kiti kraštai iš mūs darbams gabendavosi. Tūli, ypač žemaičių dvarininkai (Oginskiai ir kiti), stengėsi tą veislę pagerinti ir palaikyti, bet visoms toms pastangoms ir pačiai veislei didysis karas yra smarkiausią smūgį sukirtęs, taip jog maža bėra vilties vėl jį atgaivinti ir išlaikyti.

Plėšrieji Lietuvoje ilgiau užsiliko, negu Vakaruose, bet daugumas jųjų irgi yra išnykę, o kiti aiškiai baigia pas mus savo amžių begyvenę. Taip, garsiausias mūsų «medės paukščių», net Žemaičių šalies herban (ženklan) patekęs girių valdovas-*meška* prieš kelias dešimtis metų tebebuvo dar Baltvyžių ir vienoje kitoje didžioje girioje užsilikęs arba iš Kuršo ar Gudijos atklydęs. Jų būta net kelių rūšių, didžiųjų ir mažųjų, — lokių, meškų ir„ regis, dar raškų. Kad ir meška įnirtusi yra paojinga, tačiau lietuviai ją

ir geruoju daugybėje pasakų ir šiaip pasakojimų mini. Plačiai buvo žinomi meškininkai, kurie su prijaukintomis meškomis ėjo per miestelius ir sodžius «štukas» rodydami; tam buvo įsteigta net garsi Smurgainių (Ašmenos aps.) mokykla, pajuokiamai «akademija» praminta. Kiti didikai irgi laikėsi pas save prijaukintų meškų. Pavyz., žinomas juokadarys kunigaikštis Radvila nekartą, sako, savo svečius gerokai išgąsdindavęs «mokytąsias» meškas pristatęs jiems už stalo patarnauti. Kai kada jis įsikinkydavęs meškas vežiman ir miestan jomis įvažiuodavęs.

Mūsų metu nė Baltvyžių giriose meškų nebėra. Nebėra, regis, taip pat *lūšių*, kurie (paprastai didesni už kates, o mažesni už vilkus) daugybę išžudydavo stirnų ir avių; kiti jųjų būdavę, sako, sulyg vilku didumo. Nebėra laukinių kačių-*vilpišių*, kurios pirma bent pietuose (Gardino gub.) pas mus gyveno. Mūsų naminės katės, spėjama, ne nuo jų bus parėjusios, bet kaip ir kitose Europos šalyse — nuo Afrikos bei Azijos laukinių kačių veislių, ir vėliau už kitus mūsų įnamius įjunkusios ir išsiplatinusios. Mažėja ir nyksta taip pat kadai plati pas mus *kiaunių* giminė. Vieni tos giminės nariai, tiesa, dar yra užsilikę ir ne tik girios, bet ir namų paukščiams tebėra paojingi; graži yra tikroji arba *medinė kiaunė*, baltakaklė naminė arba *akminė kiaunė*, *šeškas*, *opšrus* (barsiukas), *žebenkštis*. Tačiau kiti, kurių kailiai yra branginami apikaklėms, skrandinėms ir t. t., bebaigia gyvenę. Miškaupių ir ežerų gyventoja—žuvėdė *ūdra* retai kur tebeužeinama, pavyz., Žemaičiuose Plinkšių, Biržulio, Lukšto ež. Kitos veislės ir visai jau yra išnykusios: pav., *riklys-ėdūnas* (rosomakas), juodasis *sabalas* ir pats garsusis, nors nedidesnis už voverę, tamsiai raudonas, žiemą baltas, *šermunėlis*, kurio kailiai senovėje buvo karalių skrandoms vartojami.

Seniau daugybė buvo pas mus *vilkų*, kurie taip dažnai yra apipasakojami mūsų pasakose («vilktakiai») bei pasakėlėse. Kai kurios girios ir prieš 50 metų buvo žinomos, kaipo nuolatinės vilkų būstinės: be Baltvyžių ir kitų didžiųjų girių, dar ypačiai čia garsėjo Rumšiškės (Kauno aps.), Tyrulių (Šiaulių aps.), Raksalos (Ežerėnų aps.), Šapetos (Ūkmergės aps.) ir kit. Pasitaiko tačiau ir dabar, jog vilkų įsilaužiama avidėn, o kai kada jų pasirodo ir ant kelio, ypačiai didžiausiu šaltmečiu. Prieš kelioliką metų, sako, ir Vilniun Antakalnio priemiestin vilko būta atbėgta! Šiaip jų yra pas mus visai nedaug, bet jų skaičius kartais didėja, atvykus jiems

iš Kuršo, o ypačiai iš Gudų miškų. Iš vilkų, be abejo, bus kilę mūsų naminiai šunes, tie seniausi žmogaus draugai. Daug geriau už vilką yra išlikusi pas mus gudrioji *lapė*, apie kurios gudrumą eina pasakų pasakos. Lietuvoje atskiria tris lapių rūšis: mažas laukines, kiek didesnes už anas girines-lapuotes ir didžiausias jųjų girines-skujuotes.

Girios *graužėjų* tebėra dar Lietuvoje linksmutės *voverės*. Tačiau visi kiti graužėjai — nebe girios, tik daugiausia laukų ar namų žvėreliai: nelaimingi, visų persekiojami, bailūs pilkieji, arba *didieji zuikiai* ir rečiau už juos pasitaiką *kiškiai-balskiai*, retkarčiais dykieji, o paprastai namie auginamieji *triušiai* (kralikai), kurie pas mus bus atvykę iš žiemos vakarų, ir daugybė įvairių rūšių *pelių* (naminių, laukinių, miškinių, juodųjų ir XIII a. Europon teatsikrausčiusių iš Azijos rudųjų žiurkių-*žvynių*, kurios persekioja ir naikina savo juodąsias draugas, bet visų pelių yra žmogaus mantai paojingiausios). Tarp graužėjų visų garsiausi yra *bėbrai* (vebrai, vebirai), kurių pirma daug turėjome; tai rodo užsilikę upių vardai ir šiaip žinios dar iš XIX-ojo a.; bet del savo kailio, mėsos ir vaistui vartojamo skystimo jie yra jau išžudyti; nemažą yra pasakojama apie jų vandens namelius. Paminėtini dar vabalėdžiai—*ežys* su *kurmiu*-rausiku ir, pas mus mažas ir silpnas, bet pietuose didis ir piktas kraugerys, *šikšnosparnis* (šikšnys).

1. *Iš «žverinių». Meška:* Vieną kartą vienas lietuvių dievaitis senelis išėjęs pasivaikščiotų. Jam liepiu per upelį beeinant, Baltrus ūkininkas, už krūmo pasislėpęs ir norėdamas jį išgąsdinti, subriokęs baisiu balsu. Senelis baisiai išsigandęs, bet kaltininką pastebėjęs ir pavertęs jį kriokiančia meška. Idant atsimintų, jog seniau ji yra žmogus buvusi, senelis palikęs jai žmogaus letenas. *Vilkas:* Seniau vilkas buvęs geras, gyvenęs kartu su žmogumi, ištikimai jam tarnavęs, jį gynęs ir avis ganęs, už ką kas vakaras gaudavęs iš šeimininkės duonos kepalą. Žmogui jis dideliai mėgęs. Atsiradusi tačiau šeimininkė, kuri, užuot duonos davusi, metusi jam ugnyje įkaitintą akmenį. Alkanas vilkas pagriebęs akmenį ir skaudžiai nusiplikinęs sau snukį, kuris jau juodas ir pasilikęs. Graudžiai verkdamas, nuėjęs Dievop pasiskųstų. Šis jam liepęs girioje, toliau nuo žmonių, apsigyventi ir leidęs jam sau imtis kasdien iš kaiminės po vieną avį. Nuo to laiko vilkas likęs žmogaus priešininku ir, kur galėdamas, jam kenkiąs. *Šuo:* Žmonėms nuodėmingai gyvenant ir Dievą pamiršus, šis užpykęs ir žemei

derlių atėmęs; net žolė nustojusi augusi. Sodiečiai ir miestelėnai badu mirę. Ištikimasis žmogaus draugas, alkanas kaip ir jis, šuo išėjęs užusodėn ir, snukį aukštyn atkišęs, dieną naktį kaukte kaukęs. Dievui įgrisę kaukimo nuolatos beklausyti. Jis metęs šuniui duonos kąsnį ir liepęs nutilti. Šuo prašęs, kad ir žmonėms Dievas duotų duonos. Dievui nesutikus, šuo duonos nė lystelėjęs ir pasiryžęs kartu su žmonėmis kentėti ir mirti. Pagalios Dievas susigraudinęs šitokiu šuns ištikimumu žmogui, pasigailėjęs žmonių ir davęs nepaprastą derlių. Taip tatai šuo išmeldęs iš Dievo nuodėmių atleidimą. *Kurmis:* Sukūręs pasaulį ir ėmęs jį tvarkyti, Dievas liepęs žmonėms taisytis sau kelius ir vieškelius. Visi stoję prie darbo, išskyrus tik vieną ūkininką, kuris pasislėpęs giliame urve. Tą pastebėjęs, Dievas kurmiu pavertęs, liepęs žemėje gyventi ir ją rausti; uždraudęs taip pat eiti į žmonių padarytąjį kelią, nes kitaip būsiąs nužudytas. Nuo to laiko kurmis žemėje gyvenąs ir vengiąs kelių.

2. *Senovės žiobrių medžioklė.* Štai kaip vienas vokiečių keliautojas, eidamas per Lietuvą 1516 m., pasakoja apie žiobrių medžioklę: «Kas nori žiobrių medžioti, tas turi būti stiprus, lengvas ir vikrus. Medžioklei parenkama vieta, kurioje medžiai atstumo esti lygiai nuo kits kito ir nėra labai stori, kad lengva būtų aplink juos suktis, bet ir neperlaibi, kad uždengtų. Medžiotojams po medžiais sustojus, o šunims žiobrį pakėlus, šis puola ant to žmogaus, kurį pirmą pamato. Tas dengiasi medžiu ir ietimi muša žvėrį. Įžeidžiamas žvėris vis labiau įnirsta ir ne tik ragais stengiasi badyti, bet ir savo šiurkščiu, kietu liežuviu už drabužio griebti; jei tatai jam pavyksta, žmogus nebeišlieka gyvas. Pavargęs medžiotojas meta žvėriui po kojomis raudoną skrandą, kurią šis įnirtęs mindžioja ir drasko. Tuomet kitas medžiotojas atatraukia nuo savo draugo žiobrio domę ir pamasina savęsp, sušukęs: «liuliuliu!» *(Herberstein).*

Vėlesniais laikais žiobriai buvo įvarinėjami į tam tikras tvoras, kuriose iš kelių šalių juos šaudė.

3. *Žirgai.* «Senovės aukštaičiai ir žemaičiai, traukdami į karą, du tarnu lygiai turėjo, beje: šunį ir žirgą; nesgi ko kareivis jodamas negalėjo ant žirgo pakelti, tai jo šuo, įkinkytas į mažas rogeles, po jo vilko. Jo žirgas buvo dar artimesnis jo laimės ir nelaimės draugas, — nesgi jis nešė patį kareivį ir lygiai su juo mirė. Todel jaunuomenė, kaip aukštaičių, taip ir žemaičių, senovėje niekuo kitu nesirūpino, tiktai žirgų gražybe, kurių veislė visame pasaulyje buvo garsi ir geidaujama ne vien graikų ir romėnų, del josios dailumo, čeklumo, greitumo ir stiprumo, bet dar ir paskesniuose laikuose

yra garbinama ir senųjų minima. Tad gal numanyti kiekvienas, del ko iki šios dienos nėra tos žemaičių ir aukštaičių dainos, kurioje nebūtų garbinamas jo bėras žirgelis. Nesgi senovėje tas tebuvo garsus jaunikaitis, kurs gražesnį žirgą turėjo; todel kiekvienas būtų pirmiau viso savo lobio išsižadėjęs, nekaip savo žirgą, ligi gyvas, kitam atidavęs. Nesgi šiandien dar yra sakoma į rūpesningą žmogų: «Ko nuliūdai, ar ne žirgą pardavęs?» arba «be nuliūdo, it žirgo nustojęs!» arba „džiaugias, ar ne žirgą gavęs."

Senovėje aukštaičiai ir žemaičiai taip dideliai mylėjo savo žirgus, jog, pačiam mirus, lygiai degino ant rogų su patim jo žirgą. Paskiau, krikščionimis jau tapę, garsūs kareiviai sirgdami liepdavo savo karo žirgą pas save atvesti ir taip, veizdėdami į jį, kaip į savo laimės ir nelaimės draugą, numirdavo. Todel šiandien dar jaunas žemaitis, jei negali raitas joti, nors ir ant erkelio kumelėlio, į bažnyčią ar į mugę, tad velijasi pėsčias beeinąs, nekaip bevažiuojąs. Klausiamas, delko nevažiuoja su moteriškomis važiuotas, atsako: „Ar aš koksai vergas ratgalyje vilktis!» Ūkininkas, šeštadienio vakarą norėdamas pievos kertę nubaigti, stiprina savo jaunuosius nuvargusius piovėjus tais žodžiais: «Vaikeliai, baigkime tą barą šiandien, aš jums rytą duosiu arklius į bažnyčią joti.» Šiais žodžiais pagaivinti, tarsi jėgų atsigėrę, nubaigia dainuodami nors pusnakty.

Retoje kalboje terasi tiek arklių vardų, kiek anų yra lietuvių kalboje: bėris, palšis, pilkis, juodis, keršis, plesnis, raudis, dūlis, žergštis, juodbėris, šviesbėris, arba skaistbėris, briedplaukis, baltakojis, žvairakis, piedulkojis, laukaktis, baltprusnis ir t. t.

Paprastai traukdami į karą, apvyžoja savo žirgus plaušomis ne vien pačius, bet jų galvas ir ausis lig pirmųjų kojų narių, o pastarųjų ligi kinklių, idant kelionėje nuo darganų ir lietų nepakriuštų ir nepagurtų. Tokiu dar senovės būdu išjojo žemaičiai 1794 metais kariauti pas Liepoją, Gruobinę, Saločius, ant žirgų namie augusių ne plaušomis nuvyžtų, bet gelumbėmis apsiūtų; tai dar tarp senųjų šiandien kiekvienas tebemini. Keliaudami senovėje sėdėjo apžargu be balno ir be kilpų, bet taip stiprai, jog galvą pačiam nukirtus, dar arklys nunešdavo per kelis šimtus žingsnių sėdintį, ligi išvirsdavo. Patį arklį pirma apinasriu ar brizgilais, paskesniuose laikuose kamanomis valdė». *(Daukantas).*

4. *Meškininkai.* «Už Vilniaus yra miestelis Smurgainiais vadinamas; kuriame nepersenai sugautus krūmuose meškučius mokė šokti ir dviem kojom vaikščioti. Lygia dalia Žemaičiuose Tyškevičiaus Raudondvary (netoli Kauno) pra

mokytas meškas gebėjo žmonės arba pirkti arba nusisamdyti keletui metų ir vadžioti po mūsų kraštą.

Tie meškininkai nėkokių pramogų nedarė, atvedę savo gyvulius pas ūkininką, tam leidžiant, pūtė patrūbočių, šokino meškas, paskiau davinėjo joms kepures, prašydino iš ūkininko pinigų, javų, duonos ir mėsos. Vis tai padarę, nešinos į kitą butą ir lygia dalia šokino. Visi sodos vaikai juos lydėjo, o šunes už kits kito lojo, bet prie meškų artintis nedrįso.

Kartais vadžiojo drauge mešką ir meškienę. Tai atsivedus, meškininkai džiaugės, nes užgimęs meškutis būtinai jiems priderėjo. Suvadindavo žmonės ir pakeldavo gimtuves. Stipriai jau pasigėrę, pramindavo meškutį kokiu vardu; todel žmonės ir vadina tokias gėrines meškučio krikštynomis.

Susigentinę taip meškininkai su žmonėmis, paprastai daugiau gaudavo dovanų. Tačiau visuomet ūkininkai skaitė juos elgetomis, kuriuos kiekvienas turėjo šelpti. Meškininkai, priešingai, skaitė save ponais. Kad vieną kartą kažin kuo vaikiukas apsiriko, senesnysis meškininkas tarė: «Tau arti reikia ir akėti, ne ponu būti, ne meškos vadžioti».

Vyresnybei uždraudus būtinai meškas vadžioti, sulyg tuo kartu Raudonojo dvaro ir Smurgainių ponai liovėsi mokę ir pardavinėję meškas. Vėliau del vedžiojimo kartais ir vedžiojo, bet jau ne mūsų žmonės, tik iš Rusijos ateiną burliokai. *(Valančius).*

41. Paukščiai. Girios žvėrių vis labiau nustodama, Lietuva tebėra dar gausinga paukščių; bet girių naikinimas, pelkių džiovinimas ir nuožmus medžiojimas ir juos labai yra išnaikinęs, taip, jog kitų jųjų rūšių, pavyz., laukinių gulbių, dabartės veik ir negirdėti, nors pirma jų daugybės buvo. Kai kurioms šiaurės rūšims, pavyz., baltajai pelėdai, sėmenėlei ir kt., Lietuva tėra žiemą sustojimo vieta. Kai kurios vėl, pav., Suomijos žąsys, gulbės, sniegenos, žiemą pralėkia tiktai per mus į pietus. Kitos jųjų nusileidžia pas mus kiek atsilsėti; žinome antai Kopų Rasytės «paukščių pievą» ir tvenkinį, kur leidžiasi gandrai, žuvėdros, kregždės ir kiti į pietus traukią paukščiai. Lietuvos paukščių rūšimis teskaitome tas, kurios bent lizdą sau čionai kraunasi, nors daugumas jųjų žiemai mus apleidžia. Pasilieka tiktai žvirbliai, varnos, šarkos, kuosos, dagiliai, kurie ypač renkasi miesteliuose, kaimuose ir šiaip palei namus, maisto sau ieškodamiesi; lieka taip pat vanagai, pelėdos, tetervinai, kurapkos ir dar viena kita rūšis. Užtat, pradedant rugpiūčio ir

baigiant spalių mėnesiu, pakyla ir skrenda pietinėn Afrikon ir Azijon (kai kurie tenkinasi dargi Europos pietumis arba Azijos vakarais): volungės, varnėnai, gegužės, gandrai, kregždės, zylės, laukinės žąsys ir antys, putpelės, gervės ir t. t., pagalios ir vėversėliai. Ateina kovo mėn., pavasaris, ir grįžta po kits kito tėvynėn visų pirma vėversėliai, paskiau varnėnai, gandrai ir t. t.

Lietuvos paukščiai daugiausia yra šiaurės spygliuotųjų ir vakarų lapuotųjų girių bei pelkių ar ežerų gyventojai. Jie yra šių paukštijos rūšių: plėšriųjų, žvirblinių, laipiotojų, balandinių, vištinių, blauzdinių ir plaukiotojų.

Plėšriųjų tarpe pirmą vietą užima keletas *erelių* rūšių (baltučiai, žuvėdžiai, rėksniai ir kt.), kurių tačiau vis rečiau pas mus pasitaiko (didelėse giriose). *Grifų* pas mus šiaipjau nėra; labai retai teatskrenda jie pas mus per Lenkus, kur žiemą kartais iš Vengrijos ar iš už Dunojaus atsilanko. Apsilanko pas mus kartais iš žiemių *sakalai-keleiviai,* kurie naikina karvelius ir kitus paukščius, net laukines žąsis ir garnius. Lietuvos kunigaikščiai ir didikai laikydavo juos medžioklei — kiškiams ir paukščiams gaudyti. Kitos sakalų rūšys — vėversininkai, pūstelgos, pelėgaudžiai, kad ir dažniau už anuos yra pas mus matomos, bet vis tai maži sakalėliai, kurie pelėms ir mažiems paukšteliams tėra paojingi. Ypač naminius paukštelius medžioja *pesliai*, arba suopiai, dar kirliais ir lingėmis vadinami, kurie apsipranta tam tikru dienos metu toje pačioje vietoje lankytis. Pesliai puola ypačiai prie maitos; tuo tarpu jos neėda *vanagai*, kurie gyvajai paukštijai yra be galo paojingi. Jų turime visokių: paukštininkų (vanagėlių), vištininkų (vištvanagių), balandininkų (balandvanagių). Tamsiomis naktimis medžioja peles, žvirblius ir kitus paukštelius *pelėdos* (lazdynų, balų), o kartais naminiams paukščiams paojingos didžiosios pelėdos ir *apuokai.* Sodžiuose ir miestuose, pastogėse, skliautuose, rūsyse gyvena pelėdikės (apuokėliai), kurios ypačiai naikina karkvabalius; todėl žmonėms labiau yra naudingos, negu kenksmingos. Pelėdos ir ypačiai apuoko nekenčia kiti paukščiai ir, jiems pasirodžius, urmu puola ant jų su didžiausiu įnirtimu. Žmonės biaurisi tąja baidykle, kiti net prisibijo jos balso, nėsą jis kieno nors mirtį ar šiaip kokį nemalonumą pranašaująs.

Plačiausia yra *žvirblinių* rūšis. Didžiausios jųjų ir plėšriesiems paukščiams artimiausios yra *varnos;* tos giminės, be pilkosios var-

nos, yra dar *varnai* (juodvarniai, arba krankliai), *kovai* (kovarniai), *šarkos* ir *kuosos* (kiaukės), artimi taip pat mėgždžiotojai *kėkštai*. *Musėdžių* žinomi pas mus pilkieji ir juodieji *rančiai*, kurie žiemą kartais apsilanko iš šiaurės. Visų mylimi yra *varnėnai* (špokai)-šnekučiai, kuriems įtaisomi kur nors prie namų ir medžiuose inkilėliai; tos pat giminės yra ir gražiosios, skambiosios, geltonosios *volungės*. Vieni didžiųjų mūsų giesmininkų tai maži ir dideli, margi, mėlyni, juodi, ar dar kitoki *strazdai;* bet visi jie turi nusileisti prieš *lakštingalas*, kurie paupiuose krūmuose, ar soduose garsų garsais „skambina dangų». Pasakoja, jog Jogaila karalius taip mėgęs jų klausytis, jog sykį net peršalęs, nuo to ir pasimiręs. Menkesnės už jas, bet nenuilstančios giesmininkės yra *švikštos*, *tarškinės*, iš Rytų Azijos per Lietuvą Afrikon rudenį skrendančios *pečlindos*, taip pat mažučiai *karaliukai*, arba nykštukai; jų vardui išaiškinti pasakojama, jog paukščiams kadai skridus aukštyn lenktynių, aukščiau už kitus erelis pakilęs, bet aukščiausia—karaliukas, kuris ant jo sėdėjęs. Mes turime dar įvairių *čirškalų*, margų *kielių*, malonių *žylių*, *startų*, *sniegenų*, *dagilių*, *kikilių* («kikilis-bajoras»), *kukučių* («žemaitis-kukutis»), *žalvarnių*, *raganų*, *kultupių*, o ypačiai judriųjų *žvirblių* ir *kregždžių* (blezdingų). Labai prasiplatinę yra malonūs kuodžiai-*vėversiai* (vyturiai, čyruliai), kurie užsieniuose yra vartojami maistui, gi pas mus yra mylimi ir branginami.

Girios *laipiotųjų* turime įvarių *genių:* margųjų, juodųjų ir žaliųjų (meletų), didžiųjų, vidutiniųjų ir mažųjų. Ypačiai paminėtina *gegužė*, kuri savo kukavimu pranašauja mums vasarą, o dainose reiškia nuliūdusią arba mirusią mergaitę.

Balandinių tarpe yra Lietuvoje kelių rūšių *balandžių* (karvelių), daugiausia naminių ir gatvinių, rečiau girinių, *purplių* (turklelių, kurklelių), tarpe *vištinių-burblių*, paprastųjų ir ypačiai medžiotojų, ieškomų kurtinių *tetervinų*, *kurapkų*, *jėrubių*, *putpelų*. Vištinių rūšies namie laikome vištas ir kalakutus, kai kur taip pat *povas* ir *patarškas* (perlavištes). Visos tos rūšys iš kitų kraštų yra pas mus įvaisintos—seniausiai vištos, o vėliausiai patarškos.

Pelkių *blauzdinių* senovėje mums netrūko: *gervių*, *garnių*, *pempių*, *tilvikų* (slankių), *stulgių*, *girgždelių*, *vandens vištų*. Bet pelkėms pradžiūvant, jų kaskart mažėja. Geriau užsilikę yra *gandrai* (gužučiai, starkai, busilai), nes žmonės yra juos pamėgę ir įnamiais pavertę.

Blauzdiniams artimi yra vandens paukščiai, arba *plaukiotojai*. Kaip ir anie, jie taip pat vis labiau nyksta. Senovėje būdavo pas mus *žuvėdrų-juokdarių*, bet dabar pasirodo tik rudenį, kaipo pakeleivės; beliko paprastosios žuvėdros. Ežerų *gulbių* ir bematyti jau tik iš šiaurės per Lietuvą traukiant, o šiaip veik niekur jų nebeliko. Taip pat išnyko *laukinės žąsys* ir išdalies *antys*, kurių tačiau yra dar ir mūsų ežeruose *(kryklės* ir kt.); iš jų tatai mūsų naminės žąsys ir antys bus kilusios. Užklysta kai kada dar šiaurės *gagų*. Galima dar užeiti ežeruose dvikuodžių ir kitokių *narų* (piūklininkų).

1. *Iš «paukštinių»*. Senovės lietuviai tikėjo mirusius ir net gyvuosius žmones baudžiamus įvairiais paukščiais virstant. Jie manė paukščius ateitį žmonėms pranašaujant ir todel ypačiai kai kuriuos jųjų labai gerbė, kaip antai: apuoką ir pelėdą, erelį, kranklį, peslį, gandrą, gervę, gegužę, balandį, lakštingalą, genį. Tam tikri burtininkai būrė iš paukščių balsų ir leksenos; Prūsuose juos «lėkutonimis» vadino. Iš gyvulių senovės lietuviai aukoms skyrė ožius ir jaučius, iš paukščių —gaidžius ir vištas. Dainose mergaitės prilyginamos arba virsta „raibomis (girios) gegelėmis», «volungėlėmis devyniais balsais», „baltomis gulbelėmis“, «sieromis antelėmis», o berniukai — „mėlynais karveliais“, «raibais sakalėliais», «vanagėliais», «lakštingalėliais», «koveliais».

Kaip ir apie žvėris, yra pasakų apie paukščius. *Kranklys:* Priešininkams Lietuvą užpuolus, Kęstutis išsiuntęs prieš juos Kranklio-karžygio vedamą kariuomenę. Šis tačiau parsidavęs priešininkams ir pražudęs visą kariuomenę. Kęstučiui pavykę jis sugauti. Kunigaikštis liepęs jam bausmei pilti gerklėn ištirpintą auksą, o į rankas — sidabrą. Birūta kunigaikštienė atmeldusi dievus, ir šie pavertę Kranklį paukščiu. Šis gi ligi mūsų dienų slėpstąsis giriose bei šventoriuose ir žmonėms nelaimes pranašaująs. *Gegužė:* Turtingo bajoro sūnūs su Kęstučiu ištraukę karan, bet visi kritę kovoje. Namo tesugrįžę jų žirgai. Sesuo Gegužė graudžiai dejavusi del brolių mirties, išpradžių namie, o paskiau, nusivedusi su savim brolių žirgus, girioje, kur dieną naktį verkdama brolių šaukiusis. Tada dievai ją pavertę paukščiu. Nuo to laiko gegužė kas pavasaris, Kęstučio kareivių žuvimo metu, šaukianti juos ir liūdnu kukavimu apverkianti. Ir kiti gegužėmis virstą, kurie perdaug mirusius apraudoją. *Vėversys:* Gyvenęs kadai darbštus ūkininkas. Niekas jam nevykę, bet jis vis dirbęs trūsinėjęs, nesiskundęs del savo dalios ir vis sau dainavęs. Tuo iš dievų sau nusipelnęs laimingą gyvenimą; pasimirus, jis virtęs lin-

ksmu paukščiu, kuris savo maloniu balsu įvairina sunkų artojo darbą.

2. *Pavasario daina.* Paukščiai yra Lietuvos pažibos. Kiek jų turime ir koks jų malonus pažiūrėti, žmogų džiuginąs, gyvas judrumas, tai plačiai rodo ilga XIX-jo a. pradžios „pavasario daina“, kurią neprošalį būtų pastačius greta Duonelaičio prigimties vaizdų. Be paukščių, matome joje ir kitų gyvių.

«Išaušta pavasaris. Tai linksmos dienos: iš beržų tek sula, kaip krikštolas vienas, kad medžiai žaliuoja, lapeliai linguoja, obelys ir slyvos žydi maloningai;—kad sula tekėti perstojo, tad žiedai klestėti įstojo.

Visoki paukšteliai čiulba balsu mielu: ore *vėversys* lakioja, netylioja, — *gegužė* kukuoja, *balandis* burkuoja, gieda *lakštingala* ligi biržio galo, devyniais balsais giedodama, gražią giesmę išguldydama.

Turėdamas sau laiku balsą įgytą, *tetervinas* ulduoja anksti kas rytą. *Pempės* lankose linksmos radosi. *Gandrai* ant lizdų porose vis du, sparnus išskleisdami vasnoja, kaklus ištiesdami klykuoja.

Parlėkia iš pietų linksmos *blezdingos*, po visas pastoges landžioja *kregždingos*. *Žylelė* čypčioja, *startelė* čįkščioja. Regėdamas anas, laižos katinas, norėdamas po savim prigauti ir joms visas plunksnas nurauti.

Upės ir upeliai kliokdami teka, — *gervės, gulbės, žąsys* iš pietų lekia. *Kielė* kidikščioja, ant stogo vaikščioja. *Žvirbliai* čiuldinėja, šen ten puldinėja, kanapes po daržą lesdami ir seną paprotį vesdami.

Būdamos prie vandens, *žuvėdros* klykia; aptiktos nežinioms, palekia, ne styrina. *Važlakos, slankos* pypčioja po lankas. Jeib kur nutūpęs, čiulba *kultupis;* norint iš vietos nežengdamas, stojęs kinkčioja pasilenkdamas.

Antys medinės upėje būdamos, plaukosi kas dieną ten nežūdamos, ir *naras* greitas visad, kaip raitas, vandeny landžioja, peną sau randa, po kunkulį nardydamas, uodegą laukan kaišydamas.

Griežėlė po žoles landžioja grieždama, vienodus nuo daikto žodžius tardama. *Kurapkos* buryje lauko viduryje pažemėms sklandžioja, peną sau randasi, viena nuo kitos neklysdamos, priles sau gūžį kuo neplyšdamos.

Vanagas-peslys jau drąsiai sklandžioja, *balandžiams* ir *gaidžiams* nutveria už sprando; tas paukštis sragus, išplėtęs nagus gniaužo, kaip vašką, plunksnas nudrasko ir didžiai rėkiančius nutildo, savo gurklę mėsa pripildo.

Tutliai ąžuoluose, klevuose tutluoja, išplėstą kuodelį ant galvos krutnoja, — ir anie *geniai,* margi paukšteliai, po

duobes landžioja, maisto sau randa, savo snapu medį kirsdami, aukštyn mažko nevirsdami.

Lendrynuose bėgiuoja *baubliai* baubdami, po penkius ir šešius kartus šaukdami. *Ranšis* ir *krakė meletai* sakė: norint nėr lapų, atverk tu snapą prigimtu balsu giesmei vesti, pabaigusi gali prilesti.

Perkūno oželis ore tik laksto, norint anam lietus už akių šlaksto,—ir ta *putpelė* randasi tvaiki. *Volungė* klykia, nestovi dyka, aukštų medžių šakomis šokdama, sau gieda balsu išsižiodama.

Klykis padangėmis aukštai lakioja ir savo balsu tenai klyknoja; tas lietaus lašo ištikro prašo, kad žemyn lietų, kad leistų kitiems ant žemės drėgnumą priduoti, visiems kraštams linksmai žaliuoti.

Slepias nuo paukštelių balta *medšarka*, — lazdose, karklynuose krykštauja *šarka*. O ir *karaliukas*, tas vikrus paukščiukas, po eglynaičius, po dilginaičius čiulba balsu laibu, kaip kankliai; linksmas laikas anam patiko.

Dagiliai, sniegenos, kad ir ne daikte, nenori savo giesmės greitai pabaigti. Jau ir *kikilis* paukštis netylįs, nelaukdamas kitų, čiulba prieš lietų mielu balsu, lakstydamas, apigardų paukščius bovydamas.

Puputis, *tututis*, *urvas* ir *šuvas*, *luputis*, *paukštutis*, *stulgys* ir *tilvikas*, *piepalos*, *kiekštai* medžiuose čikšta, o *degesiukas*, jaunas ir seniukas, dieną naktį bovijas, musėmis, vabalėliais strovijas.

Plačiais nasrais garsiai parpia *parplelis* tamsiuose laikuose, nakties paukštelis. Vaitoja *apuokas*, nedaugel mokąs, balsą išduoda, giesmę parodo žėdname laike pavasarį, o labiausiai tamsiame vakare.

Jėrubė čirkšdama į lapus lenda, ir tuo pačiu būdu daro *pečlinda*. *Čeklelė* čekšnoja, *glušokas* pukšuoja, ant tojo bovo gatavas ir kovas prigimtąjį balsą išduoti, draugėje paukštelių giedoti.

Kaip giesmininkas, rykauja *strazdas*. Kad medžiai žaliuoja, atsiranda *brazdas*; čiulba ir *garniai* ir tie nedarmiai, žaliumus mato ir tur ukatą garsųjį balselį išduoti, su kitais draugėje čiulbėti.

Naktimis jau drąsiai klykia *pelėda*, kad dieną laukuose lakioti gėda; ir *šikšnosparnis*, kaip koks *juodvarnis*, vakaro čėsu, kad nebėr šviesu, savo sparnus pradeda judinti, į lakstymą kitus budinti.

Žvirbliai susilėkė aukštoje obelyje sau pasilinksminti, čažėti pavelyja. Katinas girdi, turi ant jų širdį, nori sugauti, jų paragauti, — pasilieka ant žemės niurnėdamas, ant savo nelaimės murmėdamas.

Vištos ant aukštinių nesavotiškai šūkauja tarp savęs, kuone vokiškai: viena taria — vas zagt, antra—ziben akt. *Gaidys* sudraudė, būdamas drauge, visą pulką drąsiai subarė ir į gūžtą dėti suvarė.

Žąsys po šiaudynus lėtai vaikštinėja ir plunksnas ant savęs tankiai kraustinėja. Juk ir šiaudelių, smulkių spalelių aplinkui deda, perėt jau žada! Iš tolo ant jų šaukia žąsinas, į ląstas jau visas vadina.

Žuvelės upėse plaukia, vandravoja; tylomis užeitos, bėga pasikavoja po didžias gelmes, gilius atienius. *Vėžys* pakerėje neboja meškerės; norint kuodidžiausiai ragintų, gvoltu jį į krytį neigintų.

Varlės vandenyje tutuoja balsu, draugėje tardamos lengvu alasu, o kartais kvakta savo jomarke. Greitai jos nustoja, kad gandras veizdi į jas, tenai vaikščiodamas, savo snapu jas rankiodamas.

Bitės į lanką lekia zirzdamos, pagrįžta ratuotos jau pailsdamos. Juk ir avily anos netyli, daro ūžimą, savei linksmumą; išleidžia po to giedodamos, naująjį spiečių išduodamos.

Sparvos, *aklės*, *vapsos* zirzdamos lakioja, ziliuojančią bandą kuogreičiau sekioja. Ir ans *avižius* lėkdamas bimbia,— klonį prilėkęs, uodegą linkčioja, į vandenį aną pamirko, pamirkytą ištraukia kaip irką.

Kamanės, *širšūnai*, *musės* ir *tranai* jau pradeda lakioti, ūžia jų sparnai. Ir anos *spragės* šokinėja sragios, po žolių kekes laksto pleštekės, iš vienos į kitą skliausdamos, ant nugaros sparnus tęsdamos.

Po pievas ir žoles *žiogai* šokinėja, o apačioj žemės *kurmiai* raustinėja; nešioja *skruzdėlės* eglių skujeles, *kuisiai* ir *varmai* nestovi veltui ir sulėkę į pulką juodą aukštyn, žemyn mašalai grūda.

Po sienas ir stogus *vorai* turi tinklus, o *musėms* užspendžia didelius spąstus; kad musę sutinka, vajoti apninka, neveizdi, kad šaukia, į tinklą traukia, o kad nenori anos gainioti, tinklais pradeda kojas painioti.

Tupėdamas tenai žemėje, *parplys* nežadinamas rytą iš miego šoka. *Kirteliai, pelės* iš ūrvų kelias, *kirmės* ir *sliekai* slankioja tykiai, į kupetas save riesdami, slankioja anie išsitiesdami.

Pasikelia iš kinio sau *ežys* žėdnas, bėgioja pakšnodamas žvėris rokmonas; kad ką pamato, kuprą pastato, kaktą suraukia, po savim traukia, į kamuolį save sulenkdamas, vis nuo daikto dygliais apdengdamas.

Kiaunė ir *voverė* po medžius skraido, riešutų kevalus ant žemės laido. *Žebenkštis* graži ir *šermunėlis* — ans peles

gaudo, kaip kulka šaudo, už nieką turėdamas jų stroką, saviškai anuosius pamoko.

Šernai, *lokiai*, *vilkai* turi linksmybės, ir anas *kiškelis* savo greitybės: būdamas girioj, neilgai styrina, tur džiaugsmą, vienok šunies nepanokia, kaip galėdamas savo sylomis išbėgti stengias nuo jų tylomis.

Antkalnėmis *lapė* bėgioja lodama, uodegą į žemę savo tvodama. Kokia jos drąsa, kad apninka žąsis, po laukus erdvus sau daro žertus, į visas šalis blaškydama, nuo anų plunksnas draskydama.

O *šunes* apvynote sau vietą gauna, kad musės kandžioti anų neliauna. Juk nejaučia svečių jau ateinančių, retai teloja, miega apvynote; džiaugiasi sau gavę pavėsį, įlindę miega kaip padvėsę».

42. **Vabzdžiai, šliužai ir žuvys.** Ko ko, o *vabzdžių* Lietuvai netrūksta. Kad ir toli neprilygsta tuo žvilgsniu pietų šalims, vis delto jos skraidytojų, šliaužėjų, plaukėjų, gyvių ir gyvelių galybių galybės traukia savęsp mokslininko ir šiaip prigimties mėgėjo domę. Tiesa, kitais jųjų, pav., vapsomis, širšėmis, musėmis ir t. t., ypačiai gi vabzdžių virkšrais — kirmėlytėmis mielu noru žmonės sutiktų nusikratyti, jei tatai nuo jų noro pareitų! Tačiau prigimties gyvenimo žvilgsniu ir šiokių ar anokių gyvių gausumas yra tai turtas, kuris ypačiai krinta į akį, jį palyginus su vis skurdyn einančia žvėrija ir išdalies paukštija.

Vabalų (vabzdžių skyrius) paminėtini karkvabaliai ir krykvabaliai, bimbalai, kapočiai, elniukai-raguočiai, o ypačiai barbutės-švituliai, kurie kitaip dar šv. Jono vabalėliais yra vadinami, ir petreliai, svetimtaučių praminti «Dievo karvytėmis». — Iš širšių, bičių-samanių, skruzdžių ir kitų plėviasparnių tarpo išsiskiria *bitės*-darbininkės su bitinu ir tranais: toli už Lietuvos sienų žinojo svetimtaučiai puikų pakaunės liepinį midų. Bitės suteikia vaško ir medaus, bitės rodo darbštumo pavyzdį, bitės ir bičiuliais žmones suveda; spiečiui svetimame avilyje įsikūrus, spiečiaus ir avilio savininkai kits kitam virsta bičiuliais ir turi medų dalytis. Tad lietuviai mylėjo ir gerbė šią «Dievo darbininkę»; ligi šioliai pas mus nesakoma apie ją, kaip kad apie kitus gyvius, jog ji dvėstanti ar stimpanti, o tik mirštanti. Tačiau girioms žūnant ir žmonėms vis labiau žemės ūkio imantis, taip pat degtinei platinantis, bitininkavimas vis ėjo skurdyn. Drevių bitynai giriose veik visai yra išnykę, maždaug nuo 40-jųjų XIX-jo a. metų.

Įvairių įvairiausių: margų, žalių, geltonų, pilkų ir t. t. dieninių, naktinių ir kitokių *drugių* (pleštakių, peteliškių) turime bent kelis tūkstančius rūšių, kurių mažesnė dalis tenka didžiosioms, o didesnė—mažosioms (kandims ir kt.). Kartu su paukščiais didieji drugiai — mūsų pievų ir laukų pažibos, bet jų ėdrieji vikšrai skauste nuskaudžia augalus. Toms pažiboms eina talkon žiogai ir kiti tiesiasparniai, kurių betgi yra ir įkyrių. Žmonėms ir galvijams įkyri taip pat uodai, vapsos, sparvos, blusos ir visokios *musės*, musikės, mąšalai. Dar biauriau mus įvargina blakės, utėlės, kurių kitos rūšys yra sau pasiskyrusios tiktai galvijus ir augalus varginti. —Šiaipjau *vorai* (kryžiuočiai ir kiti) musėms tėra pavojingi. Žmonės skųsdavosi kai kur del žaliųjų vorų, kurie žudę galvijus.

Šliužų (šliaužėjų) irgi netrūksta: sliekų, straigių, smalžių (dėžiasliekių), siurbėlių-dėlių, taip pat angių-gyvačių, driežlių (gonių), gluodinų, varlių, rupūžių (piktvarlių), retų vandens želvių; girinės želvės, kurios kartais namie esti laikomos, iš kitų kraštų yra pargabentos. Vienas sliužų, vandens *žaltys*, senovės tautų, ypačiai lietuvių buvo labai gerbiamas. Jiems gyvenant ežeruose ir šiaip drėgnose vietose, kai kurie ežerai yra net žalčių, žaltinių vardus gavę. Žmonės tikėjo, jog į seniausius žalčius giminės bočių vėlės esančios įsigyvenusios ir tinkamai gerbiamos, saugojančios namus nuo nelaimių. Todel kiekviena šeimyna stengėsi laikyti pas save žaltį, kurį penėjo ir gerbė; apie jį, lygiai kaip ir apie bitę, sakė, jog jis mirštąs. Nepersenai dar šen ir ten, kai kur net ir dabar, žalčiai prišliaužia prie vaikų valgant, o šie šaukštais juos nuvaro. Pasakoms apie žalčių karalius davė pamato dvi, kai kurių žalčių ypačiai aiški, balti arba geltoni dėmi, kuriedvi atrodo lyg vainiką sudaranti. Girioms einant retyn, pelkėms pradžiūvant, retėja ir žalčių bei pasakų apie juos.

Dar nesenai upėse ir ežeruose turėjome daugybę *vėžių*, kurių skaičių sumažino staiga pakilusi prekyba su užsieniais (80—90-ųjų metų, kada Mažojoje Lietuvoje ir Prūsuose vėžių marai ištuštino tenykščius ežerus). Švenčionėliai (Vilniaus gub.) buvo vienas didžiausių tos prekybos vidurkių, kuriame iš kelių gubernijų rinkta ir gabenta Berlynan po 14 — 15 milionų vėžių kasmet. Tačiau didžiausią smūgį vėžiams užteikė ir pas mus paskutiniame XIX a. dešimtmetyje išsiplatinę marai, kurie išžudė vėžius taip, jog daug kur jų visai nebeliko. Jie atgyja tik labai pamažu, patiems žmonėms jų įveisiant, bet prekyba jais ligi šiol dar nėra atgijusi.

Žuvų, seniau daugybės, dabar daug mažiau bėra Lietuvoje. Be jūros žveybos laimikių, ežeruose ir upėse sugaunama: retai eršketrų (Nemune, Neryje), lašišių (vašilų ten pat), sijų (Vigrių, Platelių ež.), dažniau — plekšnių (sieliavų—Vigrių, Trakų, Platelių ir kt. ežerų), stintų, ungurių, šamų, šelvių, starkių, margųjų lašišių, šapalų, menkių, rainuočių, dyglių, karpių (prūduose), dar dažniau — palšų kuošių, karosų (dainuojama apie „karosėlius“), plegždžių, mekšrų, gružlių, vėgėlių, o ypač lydekų (dainos „marga lydekėlė“), ešerių, lynų, kuojų.

Taisytinos klaidos.

						išspausdinta:	*turi būti:*
20	pusl.	11	eil.	nuo	apačios	Paberžės	Pabiržės
22	„	11	„	„	„	Baltvėžės	Baltvyžių
27	„	5—6	„	„	„	nuo «Butrimonių» ir baigiant «apylinkėse»	— skliausteliuose
30	„	8—9	„	„	viršaus	miškas... lietuviui	meškas... lietuviai
32	„	13	„	„	apačios	Baltininkų	Balninkų
48	„	14	„	„	viršaus	$^2/_{10}$ jo dalis	$^1/_{20}$ jo dalį
56	„	16—17	„	„	apačios	vandenų gatvė	vandens kelias
61	„	6	„	„	apačios	giriomis	girioms
62	„	13	„	„	viršaus	ežerų Švenčionių	ežerų, Švenčionių
62	„	4	„	„	apačios	Malėtų	Metelių
8^	„	9	„	„	„	Mielkienį	Mielkiemį
91	„	12	„	„	viršaus	tai	kai
91	„	11	„	„	apačios	įtekėdama	įteka
112	„	15	„	„	„	Papipilės	Papilės

Nesvarbias spaudos paklaidas, kai kur rašybos ar vardų (Rumšiškis ir Rumšiškė, Beržuna ir Beržunė) svyravimus skaitytojai ir patys, be abejo, pataisys nenurodomi.

TURINYS.

V. LIETUVOS GEOGRAFIJOS VADOVĖLIAI.

26. **M. Biržiškos** Lietuvos geografija. I d. 1920 . . . . 15 auks.
27. **A. Rimkos** Lietuvos ūkis. 1918 . . . . Išpirkta

VI. SVETIMŲ KALBŲ VADOVĖLIAI.

28. **K. Šepetienės** Vokiečių kalbos skaitymai. II d. (2-siems ir 3-siems mokslo metams). 1919 . . . . 12 auksinų
29. „ Vokiečių kalbos skaitymai. III d. (4-siems ir 5-siems metams). 1921 . . . . 12 „
30. „ Žodynėlis Vokiečių kalbos skaitymų III d. priedelis. 1921. . . . . 8 „
31. „ Vokiečių kalbos skaitymai. IV d. 1921 . . . Spaud.
32. *Б. Б.* Грамматика русскаго языка. 1921. . . . . „
33. Lotynų kalbos chrestomatija. I d. II leid. 1918 . . . . . 12 auksin.
34. „ „ „ I d. II leid. 1918 . . . . . 12 „
35. Trumpa lotynų kalbos sintaksė. 1919 . . . . 7 „

VII. VISUOTINOSIOS ISTORIJOS VADOVĖLIAI.

36. **K. Ivanovo** Rytai ir mitai. 1918 . . . . Išpirkta
37. „ Senovės istorija. 1918 . . . . „
38. **V. Zakševskio** Vidurinių amžių istorija. 1919 . . . . „
39. „ Naujųjų amžių istorija. I d. 1920 . . . . 14 auks.

VIII. VISUOTINOSIOS GEOGRAFIJOS VADOVĖLIAI.

40. **A. Kruberio** Geografijos pradžia. 1920 . . . . 15 auksinų
41. „ Azijos, Afrikos, Amerikos ir Australijos geografija. 1915 . . . . Išpirkta
42. „ Europos geografija. 1919 . . . . „
43. **Elisee Reclus**. Žemė pasaulio erdvėje. 1921 . . . . 11 auks.

IX. PILIETYBĖS MOKSLUI.

44. **J. Skruodžio** Tarptautinė teisė 1921 . . . . 15 auks

X. FILOSOFIJOS MOKSLŲ VADOVĖLIAI.

45. **Čelpanovo.** Psichologija. 1921 . . . . Spaud

XI. PAIDAGOGIKOS VADOVĖLIAI.

46. Trumpas paidagogikos vadovėlis. 1918 . . . . 5 auksin
47. **J. Murkos** Metodikos etiudai. 1919 . . . . 10 „

XII. MATEMATIKOS VADOVĖLIAI.

48. M. Krivickio Skaičiaus pradžiamokslis. 1920 . . . . 11 auksin.
49. J—o Aritmetikos teorija. Pr. Mašioto peržiūrėtas II leidimas. 1918 . . . . Išpirkta.
50. Aritmetikos uždavinynas. I d. 1915 . . . . „
51. „ „ II d. 1915 . . . . „
52. G. Flyeberio ir A. Bero Aritmetika suaugusiems. 1920 . . 6 auksin.
53. Elementarinės algebros vadovėlis. M. Šikšnio perdirbtas II leidimas. I d. 1919 . . . . 14 „
54. „ II d. 1919 . . . . 18 „
55. M. Bagdono Algebros uždavinynas. 1918 . . . . Išpirkta.
56. M. Šikšnio Aritmetikos ir algebros terminų žodynėlis. 1919 „
57. P. Mironovo Pradedamasis geometrijos vadovėlis. 1916 . . „
58. M. Šikšnio Geometrija. I d. 1919 . . . . 10 auksinų.
59. „ „ II d. 1920 . . . . 18 „
60. „ „ III d. 1920 . . . . 21 „
61. J. Pševalskio Logaritmų knygos. 1919 . . . . 11 „
62. Pr. Mašioto Plokštumos trigonometrija. 1919 . . . . Išpirkta.
63. „ Trigonometrijos uždavinynas. 1919 . . . . . . 6 auksin.
64. „ Žemosios matematikos istorija. 1919 . . . . . 7 „

XIII GAMTOS MOKSLŲ VADOVĖLIAI.

65. L. Ledoux. Pirmosios pamokos iš gamtos mokslų. I d. 1920. 12 auksinų.
66. „ „ „ „ „ II d. 1921. 14 „
67. M. Stankevičiaus Gamtos pradžiamokslis. I dalis. Negyvoji gamta . . . . 15 „
68. „ Botanika. I d. 1920 . . . . 14 „
69. „ „ II d. 1920 . . . . 15 „
70. „ Augalų fiziologija. 1920 . . . . 18 „
71. „ Zoologijos vadovėlis I d. Gyvūnai bestuburiai. 1921 . . . . 20 „
72. „ Žmogaus kūnas 1921 . . . . 15 „
73. J. Borodino Botanikos vadovėlis. I d. Morfologija ir anatomija. 1920 . . . . 15 „
74. J. Elisono Stuburinių gyvulių zoologija 1920 . . . . 25 „
75. Zoologijos paveikslų rinkinys. I d. 1920 . . . . 20 „
76. „ „ II d. 1921 . . . . 10 „
77. K. Šakenio Fizika. I d. 1921 . . . . 14 „
78. V. Ruokio Chemija. I d. 1920 . . . . 20 „
79. „ „ II d. 1920 . . . . 22 „

Lietuvių Mokso D-jos Komisionierius «Švyturio» B-vė.

VILNIUS — — — — — — KAUNAS
Šv. Jono g. Nr. 21. Miško g. Nr. 11.